

**Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τεχνών και Ανθρωπιστικών
Σπουδών**

Τμήμα Θεολογίας

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

του πανοσιολογιότατου Αρχιμανδρίτη

Σαράντου Δαυίδ

**«Το θεολογικό περιεχόμενο των ευχών των Μυσταγωγικών
Κατηχήσεων του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων»**

Σύμβουλος καθηγητής: κος Γεώργιος Φίλιας

Πάφος, 17 Ιανουαρίου 2022

Πανοσιολογιότατος Αρχιμανδρίτης
Σαράντος Δαβίδ

**«Το θεολογικό περιεχόμενο των ευχών των
Μυσταγωγικών Κατηχήσεων του Αγίου Κυρίλλου
Ιεροσολύμων»**

Copyright© Σαράντος Δαβίδ, 2022

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου.

Πάφος, 17 Ιανουαρίου 2022

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	σελ. i
Πίνακας Συντομογραφιών	σελ. ii
Εισαγωγή	σελ. 1

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Το κατηχητικό έργο του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων και η θεολογική του σπουδαιότητα

α) Ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων ως εξέχουσα πατερική μορφή, σπουδαίος θεολόγος και δεινός κατηχητής.....	σελ. 13
β) Η σπουδαιότητα των διασωθεισών έως τις μέρες μας Κατηχήσεων του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων	σελ. 17
γ) Οι Κατηχήσεις του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων	
i) Η Προκατήχηση	σελ. 21
ii) Κατηχήσεις προς Φωτιζομένους	σελ. 22
iii) Μυσταγωγικές Κατηχήσεις	σελ. 23
δ) Οι ευχές των Μυσταγωγικών Κατηχήσεων του Αγίου Κυρίλλου και η θεολογική τους σπουδαιότητα.....	σελ. 28

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Το θεολογικό περιεχόμενο των ευχών των Μυσταγωγικών Κατηχήσεων του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων

- α) Οι ευχές απόταξης του Σατανά στη Δύση κατά το Μυστήριο της Βαπτίσεως..... σελ. 33
- i) «*Ἀποτάσσομαί σοι, σατανᾶ*»σελ. 36
- ii) «*Καί πᾶσι τοῖς ἔργοις σου*».....σελ. 39
- iii) «*Καί πάση τῇ πομπῇ αὐτοῦ*»σελ. 41
- iv) «*Καί πάση τῇ λατρείᾳ σου*» σελ. 43
- β) Οι ευχές της «κατὰ ἀνατολάς» σύνταξης με το Χριστό και η ομολογία πίστεως κατά το Μυστήριο της Βαπτίσεως
..... σελ. 46
- γ) Οι ευχές της Θείας Λειτουργίας
..... σελ. 54
- i) «*Ἀλλήλους ἀπολαύετε καὶ ἀλλήλους ἀσπαζόμεθα*»
..... σελ. 56
- ii) «*Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας*» και «*Ἔχομεν πρὸς τὸν Κύριον*»
..... σελ. 60
- iii) «*Εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ*»
..... σελ. 62
- iv) «*Ἄξιον καὶ δίκαιον*»
..... σελ. 64
- ν) Η Κυριακή Προσευχή
..... σελ. 65
- vi) «*Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις*»
..... σελ. 78
- vii) «*Εἷς Ἅγιος, εἷς Κύριος, Ἰησοῦς Χριστός*»
.....σελ. 81

Συμπεράσματα	σελ. 83
---------------------------	----------------

Βιβλιογραφία

A) Πηγές	σελ. a
----------------	--------

B) Βοηθήματα

1) Ελληνόγλωσσα.....	σελ. a
2) Ξενόγλωσσα.....	σελ. d
3) Ηλεκτρονικές πηγές.....	σελ. d
4) Ηλεκτρονικές διευθύνσεις	σελ. f

Πρόλογος

Η παρούσα διπλωματική εργασία ενδιατρίβει στο θεολογικό περιεχόμενο των ευχών των πέντε Μυσταγωγικών Κατηχήσεων του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων, ο οποίος δια της θεολογικής ανάλυσης και ερμηνείας τόσο του τελετουργικού τυπικού όσο και των αναγνωσθεισών ευχών των Ιερών Μυστηρίων αποδεικνύεται επάξια μέγιστος λειτουργιολόγος και μυστηριολόγος της αρχαίας του Χριστού Εκκλησίας. Επιτακτική ανάγκη για τη σωτηρία του ανθρώπου αποτελεί η γνώση του θεολογικού περιεχομένου και των τρόπων τελέσεως των Αγίων Μυστηρίων. Ο καλύτερος καθοδηγητής στο έργο αυτό είναι ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων, ο οποίος δια του λιτού θεολογικού λόγου του μας παρουσιάζει με μοναδική παραστατικότητα και αδιαμφισβήτητη πληρότητα ολόκληρο το τελετουργικό της αρχαίας Εκκλησίας.

Οι Μυσταγωγικές Κατηχήσεις του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων εξακολουθούν μετά από είκοσι αιώνες εκκλησιαστικής ζωής και ορθόδοξης παράδοσης να αποτελούν θησαυρό ανεκτίμητης αξίας. Ο Άγιος Κύριλλος διατυπώνει και αναλύει με περισσή παραστατικότητα τις φράσεις της απόταξης του Σατανά και της σύνταξης με τον Χριστό, οι οποίες έως και τις ημέρες μας εξακολουθούν να κατέχουν κεντρική θέση στην ακολουθία της ονοματοδοσίας. Παράλληλα, προβαίνει σε θεολογική ανάλυση του περιεχομένου των σημαντικότερων ευχών του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας και της ιερότερης στιγμής αυτής, ήτοι της Αγίας Αναφοράς, καθώς επίσης και σε θεολογική ανάλυση της Κυριακής Προσευχής («*Πάτερ ἡμῶν*»), η εκφώνηση της οποίας κατά τη διάρκεια της Θείας Λειτουργίας αποτελούσε και εξακολουθεί να αποτελεί πολύ σπουδαία πράξη για την Εκκλησία.

Τέλος, από την θέση αυτή, αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω θερμά αμφοτέρους τους συμβούλους καθηγητές μου, τον κύριο Γεώργιο Φίλια και τον κύριο Γεώργιο Μαρτζέλο, αφενός για την δυνατότητα που μου παρείχαν να εντρυφήσω στο πολυσχιδές κατηχητικό έργο του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων, του σπουδαίου αυτού Πατέρα της Εκκλησίας με το εξίσου σπουδαίο συγγραφικό έργο και αφετέρου για τις πολύτιμες οδηγίες, τις πάντα καίριες επισημάνσεις και την αγαστή συνεργασία, τα οποία συνέβαλαν εν συνόλω στην πνευματική μου πρόοδο και την εξέλιξη της επιστημονικής μου σκέψης.

Πανοσιολογιότατος Αρχιμανδρίτης Σαράντος Δαυίδ

Συντομογραφίες

αι.	= αιώνας
Α Ιω	= Α΄ Επιστολή Ιωάννου
Α Πε	= Α΄ Επιστολή Πέτρου
ΑΠΘ	= Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Αρ	= Αριθμοί (Βιβλίο Παλαιάς Διαθήκης)
Αρχιμ.	= Αρχιμανδρίτης
ΒΕΠΕΣ	= Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικών Συγγραφέων
βλ.	= βλέπε
Εβρ	= Προς Εβραίους Επιστολή Παύλου
ΕΕΘΣΠΑ	=Επιστημονική Επετηρίς Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών
επ.	= επόμενο/α
επιμ.	= επιμέλεια
επόπτ.	= επόπτης
Εφ	= Προς Εφεσίους Επιστολή Παύλου
Ζαχ	= Ζαχαρίας (Βιβλίο Παλαιάς Διαθήκης)
Ιεζ	= Ιεζεκιήλ (Βιβλίο Παλαιάς Διαθήκης)
Ιώβ	= Ιώβ (Βιβλίο Παλαιάς Διαθήκης)
κ.κ.	= κύριος
Λκ	= Κατά Λουκάν Ευαγγέλιο
Μαλ	= Μαλαχίας (Βιβλίο Παλαιάς Διαθήκης)
Μητρ.	= Μητροπολίτης

ΜΚ	= Μυσταγωγικές Κατηχήσεις
Μτ	=Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο
μτφρ.	= μετάφραση
μ.Χ.	= μετά Χριστόν
ο.π.	= όπως παραπάνω
Πραξ	= Πράξεις των Αποστόλων
πρβλ.	= παράβλεπε
Πρωτ/ρος	= Πρωτοπρεσβύτερος
π.Χ.	= προ Χριστού
π.χ.	= παραδείγματος χάριν
σημ.	= σημείωση
σ.	= σελίδα
σσ.	= σελίδες
τόμ.	= τόμος
υποσ.	= υποσημείωση
PG	= Patrologia Graeca
GOTR	= The Greek Orthodox Theological Review (Brookline)

Εισαγωγή

Είναι γνωστό από την ιστορία και τη θεολογία της χριστιανικής λατρείας ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία ουδέποτε έπαυσε προϊόντος του χρόνου να θεωρεί το Άγιον Βάπτισμα, μαζί με το Άγιο Χρίσμα και τη Θεία Ευχαριστία, ως τις τρεις εκείνες επιμέρους μυστηριακές πράξεις, διαμέσου των οποίων ο άνθρωπος μυείται και εισάγεται στο ένα και αδιαίρετο μυστήριο της εν Χριστώ σωτηρίας¹. Πιο αναλυτικά, «βάπτισμα είναι τό μυστήριον, ἐν ᾧ ὁ καταδύομενος τρίς εἰς τὸ ὕδωρ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καθαρίζεται ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας καὶ ἀναγεννᾶται πνευματικῶς². Τούτου δοθέντος, το μυστήριο του βαπτίσματος εξαλείφει τις αμαρτίες του ανθρώπου, συμπεριλαμβανομένου και του προπατορικού αμαρτήματος³, δίνοντας τη δυνατότητα στον πιστό να συμμετάσχει στα λοιπά Ιερά Μυστήρια της Ορθοδόξου Εκκλησίας.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το μυστήριο του βαπτίσματος διατρέχει τα κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης με ποικίλους τύπους, φανερώνοντας σε εμάς ότι ενυπήρχε

¹ Τζέρπου Δ. (Πρωτ/ρου), Το μυστήριο του Βαπτίσματος στη σύγχρονη ενοριακή πράξη. Διαπιστώσεις και προτάσεις, στο: *«Λειτουργική ανανέωση, Δοκίμια λειτουργικής αγωγής κλήρου και λαού»*, εκδόσεις Τήνος, Αθήναι 2001, σ. 119.

² Δυοβουνιώτη Κ.Ι., Τα μυστήρια της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας εξ'επόψεως Δογματικής, 1913, σ. 38 και Τρεμπέλα Π., Συμβολαί εις την ιστορίαν της χριστιανικής λατρείας, στο: *ΕΕΘΣΠΑ* 14 (1963), σσ. 9-93.

³ «...το προπατορικό αμάρτημα συνεπέφερε οντολογική και όχι ηθική πτώση. Και τούτο να το κρατήσουμε, γιατί εδώ επικεντρώνεται και συνοψίζεται το μέγεθος και το έργο της οικονομίας του Θεού, δηλαδή της Εκκλησίας, προκειμένου να αποκαταστήσει δια του Λόγου και του λόγου του Θεού την οντολογική προπρωτική σχέση...», βλ. σχετικά με το προπατορικό αμάρτημα και την εξάλειψή του δια της οικονομίας του Θεού με το μυστήριο της Βαπτίσεως: Νικολαΐδη Ν. Ι., Ο Λόγος και ο λόγος του Θεού σε σχέση με τον άνθρωπο, στο: *«Εκκλησία και Κατήχηση. Πρακτικά Α΄ Επιστημονικής Θεολογικής Ημερίδος»*, Θεολογικές Παρεμβάσεις 1, Ιερά Μητρόπολις Τριφυθούντος, Λευκωσία 2015, σ. 14.

ανέκαθεν στο σχέδιο του Θεού⁴. Πέραν τούτου, το στοιχείο του νερού συναντάται και στον εξωβιβλικό χώρο, καθώς οι τελετές βαπτίσεως εντοπίζονται πριν την Σάρκωση και Ενανθρώπιση του Κυρίου, είτε διά ραντισμού με νερό, είτε με τα λουτρά στη θάλασσα και στους ποταμούς⁵. Οι εν λόγω ποικίλες προτυπώσεις του μυστηρίου του Αγίου Βαπτίσματος στα κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης θα μεταβληθούν άρδην στα κείμενα της Καινής Διαθήκης, καθώς ο Χριστός εισήγαγε το βάπτισμα *έν Πνεύματι Αγίω*, ενώ παράλληλα δια της δικής Του βαπτίσεως στον Ιορδάνη ποταμό έθεσε τον τύπο για το μυστήριο του βαπτίσματος της Εκκλησίας. Καθίσταται, επομένως, σαφές ότι το βάπτισμα που προτυπώνεται στην Παλαιά Διαθήκη και πραγματοποιείται στην Καινή, καταδεικνύει την ύπαρξη του προαιώνιου σχεδίου της Θείας Οικονομίας περί εξαλείψεως των συνεπειών του προπατορικού αμαρτήματος⁶.

⁴ Αξίζει να σημειωθεί η επισήμανση του Αγίου Γρηγορίου Νύσσης, σύμφωνα με τον οποίο τύποι βαπτίσματος αναφέρονται στην Παλαιά Διαθήκη πολύ πριν την Ενανθρώπιση του Κυρίου: *«εὐρίσκω γὰρ ὅτι τὴν τοῦ βαπτίσματος χάριν οὐ τὰ μετὰ τὸν σταυρὸν ἐκήρυξεν εὐαγγέλια, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ κυρίου πανταχοῦ ἡ παλαιὰ γραφὴ τῆς παλιγγενεσίας ἡμῶν προετύπωσε τὴν εἰκόνα οὐ τηλαυγῶς τὴν μοφὴν ἐμφανίζουσα, αἰνίγμασι δὲ τοῦ θεοῦ τὴν φιλανθρωπίαν προὔποφαινουσα. καὶ ὡς ὁ ἄμυνος προεκηρύττετο καὶ ὁ σταυρὸς προεφητεύετο, οὕτω καὶ τὸ βάπτισμα πρακτικῶς καὶ λογικῶς ἐμηνύετο...»*, Αγίου Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων, ἐν ἡ εβαπτίσθη ὁ Κύριος ἡμῶν* (In diem luminum), PG 46, 588B.

⁵ Αξιοσημείωτη είναι και πάλι η επισήμανση του Αγίου Γρηγορίου Νύσσης σχετικά με το θέμα: *«...ὕδωρ δὲ ὑπηρετεῖ πρὸς ἔνδειξιν τῆς καθάρσεως. ἐπεὶ γὰρ εἰώθαμεν ῥύπων καὶ βορβόρων τὸ σῶμα καθυβρισθὲν ὕδατι νίπτοντες καθαρὸν ἀποφαίνειν, διὰ τοῦτο καὶ ἐπὶ τῆς μυστικῆς πράξεως αὐτὸ προσλαμβάνομεν τῷ αἰσθητῷ πράγματι τὴν ἀσώματον δηλοῦντες λαμπρότητα»*, Αγίου Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων, ἐν ἡ εβαπτίσθη ὁ Κύριος ἡμῶν* (In diem luminum), PG 46, 581A.

⁶ Καθίσταται αναγκαίο στο σημείο αυτό να επισημανθεί ότι το θεολογικό περιεχόμενο του μυστηρίου του βαπτίσματος εδράζεται στο μυστήριο της Ενσαρκώσεως του Κυρίου, καθώς αποτελεί γεγονός μίμησης τόσο του θανάτου όσο και της ανάστασής Του. Ειδικότερα, σύμφωνα με τον Απόστολο Παῦλο στην προς Ρωμαίους Επιστολή: *«ἢ ἀγνοεῖτε ὅτι ὅσοι ἐβαπτίσθημεν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν; συνετάφημεν οὖν αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος εἰς τὸν θάνατον, ἵνα ὥσπερ ἠγέρθη Χριστὸς ἐκ νεκρῶν διὰ τῆς δόξης τοῦ πατρὸς, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐν καινότητι ζωῆς περιπατήσωμεν. Εἰ γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα...»* (Βλ.

Περαιτέρω, το βάπτισμα εισήχθη για πρώτη φορά στην Καινή Διαθήκη από τον Ιωάννη τον Πρόδρομο, ενώ άξιο μνείας είναι το γεγονός ότι παγιώθηκε από τον ίδιο τον Ιησού Χριστό, όταν μετά την Ανάστασή Του παρήγγειλε στους μαθητές του: *«πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος»*⁷. Είναι αδιαμφισβήτητο το γεγονός ότι -από τις πρώτες κιόλας ημέρες της ζωής της αρχαίας Εκκλησίας- το βάπτισμα αποτελούσε αναγκαία προϋπόθεση για την ένταξη στους κόλπους της⁸ και την απόκτηση της ιδιότητας του χριστιανού. Χαρακτηριστικό δε είναι το γεγονός ότι τόσο οι δώδεκα Απόστολοι όσο και οι ανήκοντες στον ευρύτερο κύκλο των εβδομήκοντα, μαζί με τις σεπτές Μυροφόρες και τις πιστές ακόλουθες του Κυρίου (εκατὸν εἴκοσι στον αριθμό), δεν βαπτίστηκαν με το βάπτισμα δι' ὕδατος, αλλά την ἡμέρα της Πεντηκοστής *«ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ»*⁹.

Σε αυτό το συγκλονιστικό σχέδιο της οικονομίας του Θεού να σώσει τον άνθρωπο και την κτίση δια του μυστηρίου της βαπτίσεως, κλήθηκαν να συστρατευθούν πρωτίστως οι κληρικοί και τα λαϊκά στελέχη της Εκκλησίας¹⁰. Πιο αναλυτικά, κατά τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους είχε καταστεί αναγκαία προϋπόθεση η κατήχηση των υποψηφίων να δεχθούν το βάπτισμα με απώτερο σκοπό την προετοιμασία της ψυχής λίγο πριν την είσοδό της στην καινή ζωή. Το έργο της διακονίας της Κατήχησης είναι ευλογημένο, καθώς ο Χριστός το εγκαινίασε, το παρέδωσε και το ανέθεσε στους

αναλυτικά: Ευγενίου Μητροπ. Ιεραπότνης και Σητείας, *Τα Μυστήρια του Βαπτίσματος και του Γάμου εντός της Θείας Λειτουργίας*, Ιεράπετρα 2015, σ. 36).

⁷ Μτ 28, 19.

⁸ Τρεμπέλα Π., *Αρχαὶ καὶ χαρακτὴρ τῆς χριστιανικῆς λατρείας*, Ἀθῆναι, Σωτήρ, 1993, σ. 123.

⁹ Πραξ 1,5: *«...ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας...»*.

¹⁰ Νικολαΐδη Ν. Ι., *Ο Λόγος και ο λόγος του Θεού σε σχέση με τον άνθρωπο*, ο.π., σ. 17.

Αποστόλους και εν συνεχεία στην Εκκλησία¹¹. Είναι σημαντικό να υπομνησθεί στο σημείο αυτό ότι από αρχαιοτάτων χρόνων η Εκκλησία επέδειξε όχι μόνον ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αλλά συστηματική μέριμνα για τη μύηση των πιστών στους κόλπους της, αφιερώνοντας πολλές ώρες στη συστηματική κατήχησή τους¹², η οποία διαρκούσε έως και τρία έτη¹³.

Όσοι επιθυμούσαν να δεχθούν το μυστήριο του βαπτίσματος, ήταν αναγκαίο προηγουμένως να έχουν κατηχηθεί στις αρχές της χριστιανικής πίστης¹⁴. Πιο αναλυτικά, η ίδια η Εκκλησία οργάνωσε την ομάδα των κατηχουμένων, τους οποίους εκπαίδευε με ειδικούς κατηχητές και με σειρά γενικών χριστιανικών κατηχητικών μαθημάτων. Λόγω, μάλιστα, της προσέλευσης εξαιρετικά μεγάλου αριθμού πιστών στο Χριστιανισμό, η κατήχηση συστηματοποιήθηκε ακόμη περισσότερο από τον 4^ο αι. με τη διάκριση των κατηχούμενων στις τάξεις των *ακροωμένων* (κατώτερη τάξη) και των

¹¹ Ο.π.

¹² Η λέξη «κατήχηση» συντίθεται από τις λέξεις «κάτω» και «ήχος», καθώς αναφέρεται στο γεγονός της Πεντηκοστής, όταν μια δυνατή βοή κατέβηκε προς το μέρος όπου ήταν συγκεντρωμένοι οι Απόστολοι (Βασιλόπουλου Χ., *Οι κατηχήσεις του Κυρίλλου Ιεροσολύμων- ψυχοπαιδαγωγική προσέγγιση*, Αδελφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 25 και Φούντα Ι., *Ορθόδοξη Κατήχηση*, Μάνδρα Αττικής 1989, σ. 11).

¹³ Καλλιακμάνη Β. (Πρωτ/ρος) και Τύμπα Χ. (Αρχιμ.), *Ορθόδοξη Λατρεία και Κατήχηση στα Ψηφιακά Μέσα. Εκκλησιολογικές αρχές και σύγχρονη πραγματικότητα*, σ. 79, ανακτήθηκε στις 02/12/2021 από http://www.ecclesia.gr/greek/press/theologia/material/2019_3_5_kalliakmanis.pdf.

¹⁴ Κατά τους πρώτους αιώνες της ζωής της αρχαίας Εκκλησίας τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση, το μυστήριο του βαπτίσματος τελείτο σε ώριμη ηλικία, μετά την πάροδο εύλογου διαστήματος επιμελούς προετοιμασίας. Εντούτοις, δεν αποκλειόταν και το ενδεχόμενο του νηπιοβαπτισμού, όπως συμβαίνει σήμερα. Όσοι επιθυμούσαν να βαπτισθούν «γράφονταν στους καταλόγους της Εκκλησίας, κατηχούνταν, αποκήρυσσαν την ειδωλολατρία, άλλαζαν τρόπο ζωής και εν συνεχεία προσέρχονταν στο Μυστήριο του Βαπτίσματος». Αξίζει να σημειωθεί ότι η συστηματική κατήχηση των ενδιαφερομένων να προσέλθουν στο βάπτισμα γινόταν, κυρίως, κατά την περίοδο της Μεγάλης Τεσσαρακοστής και διαρκούσε ως την Μεγάλη Πέμπτη (Φουντούλη Ι., *Το Άγιον Βάπτισμα. Ιστορικο-τελετουργική Θεώρηση*, Αθήναι 1999, σ. 27).

φωτιζομένων (ανώτερη τάξη)¹⁵. Παρά το γεγονός ότι η διάρκεια της κατήχησης ήταν κατά κανόνα τριετής, ήταν εφικτό το ενδεχόμενο συντόμευσή της, στις περιπτώσεις κατά τις οποίες κρινόταν σκόπιμο ή αναγκαίο. Η κατήχηση λάμβανε χώρα καθημερινά και καθ' όλη τη διάρκεια της Μεγάλης Τεσσαρακοστής, ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι λίγες ημέρες πριν την τέλεση του μυστηρίου της βαπτίσεως¹⁶ δινόταν το σύμβολο της πίστεως στους φωτιζομένους προς εκμάθηση¹⁷.

Κατά τη διάρκεια της κατηχητικής περιόδου, η οποία υπήρξε αφορμή για άσκηση ελέγχου στις ομάδες των κατηχουμένων και καλύτερη προετοιμασία τους για την είσοδο στην «πύλη» που οδηγεί σε μια καινούρια ζωή, οι υποψήφιοι να λάβουν το βάπτισμα διαχωρίζονταν σε Κατηχούμενους και Φωτιζόμενους¹⁸. Ειδικότερα, στην τάξη των Φωτιζομένων εντάσσονταν όσοι είχαν ολοκληρώσει την τριετή κατήχηση και κρίνονταν πλέον έτοιμοι να δεχθούν το μυστήριο του βαπτίσματος και να εισαχθούν στη ζωή της Εκκλησίας. Για το λόγο αυτό, δημιουργήθηκαν οι ειδικές κατηχήσεις των Φωτιζομένων, ενώ παράλληλα συντάχθηκε νέο είδος κατηχήσεων, οι Μυσταγωγικές, οι οποίες απευθύνονταν στους νεοφώτιστους, δηλαδή τους νεοβαπτισθέντες, με

¹⁵ Βολανάκη Ι., *Τα Παλαιοχριστιανικά Βαπτιστήρια της Ελλάδος*, Αθήναι 1976, σ. 19.

¹⁶ Το μυστήριο της βαπτίσεως συνδέθηκε με τις πανηγυρικές συνάξεις του Πάσχα, των Χριστουγέννων, των Θεοφανίων και ίσως της Πεντηκοστής, αποκτώντας έτσι βαθύ εκκλησιολογικό περιεχόμενο. Ειδικότερα, κατά τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους, το βάπτισμα στην Ανατολή τελείτο καθ' όλες τις ημέρες του έτους. Εντούτοις, υπήρχαν ορισμένες ημέρες κατά τις οποίες λάμβανε χώρα πανηγυρική τέλεσή του, όπως επί παραδείγματι το Πάσχα, η Πεντηκοστή και η εορτή των Θεοφανίων (Βλ. αναλυτικά: Στεφανίδη Β., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Αθήναι 1959, σ. 107).

¹⁷ Ο.π., σσ. 19-20.

¹⁸ «Υπήρχε διάκριση μεταξύ Κατηχουμένων και Φωτιζομένων. Οι πρώτοι παρακολουθούσαν την καταχητική διδασκαλία, χωρίς να έχει καθοριστεί η βάπτισή τους στο άμεσο μέλλον. Οι δεύτεροι ήσαν οι «εγγύς του βαπτίσματος», δηλαδή αυτοί που επρόκειτο να βαπτισθούν σύντομα» (Φύλια Γ., *Λειτουργική*, τόμ. Α', εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 2009, σ. 317).

απώτερο σκοπό να τους μυήσουν στην έννοια, τη σημασία και το θεολογικό περιεχόμενο των Ιερών Μυστηρίων της Εκκλησίας¹⁹.

Αναφορικά με το έργο των κατηχήσεων, σπουδαιότερο και παιδαγωγικότερο είναι εκείνο που μας έχει παραδώσει μέσω του έργου του «Κατηχήσεις» ο Άγιος Κύριλλος²⁰, Αρχιεπίσκοπος και Πατριάρχης Ιεροσολύμων. Καθίσταται αναγκαίο στο σημείο αυτό να υπομνησθεί ότι ο μακαριστός καθηγητής Πατρολογίας της Θεολογικής Σχολής Αθηνών Στυλιανός Παπαδόπουλος χαρακτηρίζει τον Άγιο Κύριλλο Ιεροσολύμων «κατηχητή», του οποίου η δράση και το έργο «ερμηνεύονται από το έντονο ενδιαφέρον του για την κατήχηση των πιστών και την ανάγκη επιβιώσεως στον εκκλησιαστικό χώρο²¹». Παράλληλα, ο επίσης μακαριστός καθηγητής Πατρολογίας της Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης Παναγιώτης Χρήστου αναφέρει για τον Άγιο Κύριλλο Ιεροσολύμων ότι «υπήρξε ο πλέον διακεκριμένος επίσκοπος Ιεροσολύμων κατ' αυτήν

¹⁹ Ρωμαίου Α. (Αρχιμ.), *Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, εκδόσεις «Ετοιμασία» Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου Καρέας, Αθήνα 1999, σ. 17.

²⁰ Πέραν των κατηχήσεων του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων, υπάρχουν και άλλα έργα αρχαίων Κατηχήσεων με χαρακτήρα κατηχητικών ομιλιών ή διδασκαλιών που διασώθηκαν ως την εποχή μας. Πρόκειται για τα εξής: «Διδαχή των Δώδεκα Αποστόλων», «Επιστολή Βαρνάβα», «Επίδειξις του Αποστολικού Κηρύγματος» του Ειρηναίου, «Κατηχητικές Ομιλίες» του Θεόδωρου Μοψουεστίας, «Κατηχήσεις» του Ιωάννου του Χρυσοστόμου, «De Mysteriorum» και «De Sacramentis» του Αμβροσίου, Κατηχητικοί, Προβαπτισματικοί και Μυσταγωγικοί Λόγοι του Αυγουστίνου, Έργα με Χαρακτήρα Θεωρητικής Συγγραφής, «De catechizandis rudibus» του Αυγουστίνου, «Λόγος Κατηχητικός ο Μέγας» του Γρηγορίου Νύσσης (Φράγκου Κ., *Εισαγωγή στην Κατηχητική και Χριστιανική Παιδαγωγική*, τομ. Ι, Αδελφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 163-179).

²¹ Παπαδόπουλου Στ., *Πατρολογία (Δεύτερος Τόμος). Ο Τέταρτος Αιώνας Ανατολή και Δύση*, εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 2011, σ. 482.

την περίοδον, τα δε συγγράμματά του τον τοποθετούν εις την πρώτην σειράν των οικουμενικών διδασκάλων²²».

Η ειδοποιός διαφορά της προσωπικότητας του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων έγκειται στο ότι αποτελεί τέλειο συγκερασμό θεολογίας και ζωής²³. Πιο αναλυτικά, εκείνο το στοιχείο που διακρίνει τον Άγιο Κύριλλο από τους λοιπούς μεγάλους Πατέρες της Εκκλησίας είναι η εξαιρετική κατηχητική του δράση, η διδακτική και εκφραστική του δεινότητα. Ο Κύριλλος Ιεροσολύμων ασχολήθηκε επισταμένως με τη συστηματική και οργανωμένη διδασκαλία των νεοφώτιστων, αφιερώνοντας σε αυτούς πολύ μεγάλο κομμάτι της ποιμαντικής του μέριμνας. Ο Άγιος Κύριλλος υπήρξε ένας από τους ικανότερους πρακτικούς κατηχητές, καθώς συνδύαζε την ευσέβεια με τη διδακτική δεινότητα. Επίσης, είναι αδιαμφισβήτητη και μείζονος σημασίας η συμβολή του στην προαγωγή της θεωρητικής πλευράς της κατήχησης, ενώ παράλληλα εξαιρετικά σημαντικό είναι και το γεγονός ότι *«υποδείκνυε τον πιο αποτελεσματικό τρόπο για την κατήχηση, συμπληρώνοντάς τον με καίριες ψυχολογικές και διδακτικές παρατηρήσεις»*²⁴. Οι κατηχήσεις του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: α) σε εκείνες που απηύθυνε στους Φωτιζόμενους, δηλαδή, σε όσους βρίσκονταν στο στάδιο της προετοιμασίας να δεχθούν το βάπτισμα και β) σε εκείνες που εξεφώνησε στους Νεοφώτιστους, δηλαδή στους άρτι βαπτισθέντες, οι οποίες ονομάζονται Μυσταγωγικές Κατηχήσεις²⁵.

²² Χρήστου Π., *Ελληνική Πατρολογία (Τέταρτος Τόμος). Περίοδος Θεολογικής Ακμής. Δ και Ε αιώνες*, Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 410.

²³ Ρωμαίου Α. (Αρχιμ.), *Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ο.π., σ. 19.

²⁴ Μωραΐτη Δ., *Κύριλλος ο Ιεροσολύμων ως καθηγητής και Παιδαγωγικός*, εκδόσεις Μιχαήλ Τριανταφύλλου, Θεσσαλονίκη 1949, σ. 5.

²⁵ Ρωμαίου Α. (Αρχιμ.), *Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ο.π., σ. 19.

Συλλήβδην οι κατηχήσεις του Αγίου Κυρίλλου²⁶ χαρακτηρίζονται ως διαχρονικό και ανυπολόγιστης αξίας πνευματικό επίτευγμα, καθώς συγκαταλέγονται στα «πολυτιμότερα γραπτά τεκμήρια των πρώτων αιώνων της Εκκλησίας²⁷». Πιο συγκεκριμένα, οι κατηχήσεις των Φωτιζομένων αποτελούν εξαιρετικής σπουδαιότητας πνευματικό έργο διότι, μεταξύ άλλων, παρέχουν τη δυνατότητα στο σημερινό μελετητή να παρακολουθήσει την ιστορική εξέλιξη του δόγματος²⁸. Σύμφωνα με επιστημονικές έρευνες, η σημερινή μορφή του Συμβόλου της Πίστεως είναι εκείνη ακριβώς που είχε το Ιεροσολυμιτικό Σύμβολο, όπως αποτυπώνεται στις κατηχήσεις του Αγίου Κυρίλλου. Εν συνεχεία, οι πέντε Μυσταγωγικές²⁹ Κατηχήσεις που απευθύνονται στους νεοφώτιστους έχουν ως θέμα τα Μυστήρια της Εκκλησίας με σκοπό αφενός τη συμπλήρωση της χριστιανικής διδασκαλίας που έλαβαν στο προηγούμενο στάδιο και αφετέρου (όπως επισημαίνει και η ίδια η λέξη «Μυσταγωγικές») τη μύηση των

²⁶ Ο Άγιος Κύριλλος συνέγραψε τις εικοσιτέσσερις (24) Κατηχήσεις του πιθανώς λίγο πριν το έτος 350 μ.Χ., όταν ήταν ακόμη πρεσβύτερος ή στην αρχή της επισκοποιήσεώς του. Το έργο των Κατηχήσεων αποτελείται από την πρώτη κατήχηση, η οποία έχει εισαγωγικό χαρακτήρα και για το λόγο αυτό ονομάζεται **Προκατήχηση**, τις δεκαοκτώ (18) κύριες Κατηχήσεις, οι οποίες απευθύνονται στους Φωτιζόμενους, δηλαδή σε όσους προετοιμάζονται να δεχθούν το μυστήριο του βαπτίσματος και για το λόγο αυτό ονομάζονται **Κατηχήσεις Φωτιζομένων** και πέντε (5) κατηχήσεις, οι οποίες αποτείνονται στους άρτι βαπτισθέντες, αφορούν στη μύση τους στα Μυστήρια της Εκκλησίας και για το λόγο αυτό ονομάζονται **Μυσταγωγικές Κατηχήσεις** [Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων* (γ' έκδοση), Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2005, σσ. 26-27].

²⁷ Ρωμαίου Α. (Αρχιμ.), *Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ο.π., σ. 20.

²⁸ Ο.π.

²⁹ Ο χαρακτηρισμός «Μυσταγωγικές» δόθηκε στην εν λόγω κατηγορία κατηχήσεων λόγω του επαναλαμβανόμενου όρου «Μυσταγωγία», τον οποίο χρησιμοποιεί ο δημιουργός τους Άγιος Κύριλλος στις πέντε (5) Μυσταγωγικές Κατηχήσεις.

νεοβαπτισθέντων στα βασικά Μυστήρια της Εκκλησίας, ήτοι το Βάπτισμα, το Χρίσμα και τη Θεία Ευχαριστία³⁰.

Ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων μέσω του έργου των Κατηχήσεων μας παρέχει πλήρη και ολοκληρωμένη εικόνα για την προετοιμασία των ομάδων των κατηχουμένων επί των δικών του ημερών. Παράλληλα, από το περιεχόμενο των εν λόγω Κατηχήσεων γίνεται αντιληπτή η σοβαρότητα με την οποία η αρχαία Εκκλησία αντιμετώπιζε το ζήτημα της κατήχησης. Η αξία των Κατηχήσεων του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων χαρακτηρίζεται από το σύνολο των μελετητών ως ανυπολόγιστης αξίας όχι μόνον από κατηχητικής απόψεως αλλά και από τελετουργικής, καθώς *«κανένα έργο πριν από αυτό δε μας παρουσίασε με τόση πληρότητα και παραστατικότητα το όλο τελετουργικό της αρχαίας Εκκλησίας. Οι Κατηχήσεις είναι δυνατό, ανεπιφύλακτα, να θεωρηθούν ότι είναι από τους πλέον πολύτιμους θησαυρούς της χριστιανικής αρχαιότητας»*³¹.

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματεύεται το θεολογικό περιεχόμενο των ευχών των Μυσταγωγικών Κατηχήσεων του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων, μέσω των οποίων ο Άγιος Πατέρας αναδεικνύεται ως ένας από τους μεγαλύτερους μυστηριολόγους της Αρχαίας Εκκλησίας, χάριν των θαυμάσιων αναλύσεών του περί της θεολογίας των τριών σπουδαιότερων Μυστηρίων της Εκκλησίας, ήτοι του Βαπτίσματος, του Χρίσματος και της Θείας Λειτουργίας³². Πιο αναλυτικά, μέσα από τις Μυσταγωγικές Κατηχήσεις *«ο ιερός συγγραφέας αναδεικνύεται μεγάλος λειτουργιολόγος και μυστηριολόγος. Με τη θεολογική ανάλυση των δύο βασικότερων Μυστηρίων, του Βαπτίσματος και της Θείας Ευχαριστίας, φανερώνει την ενότητα όλων*

³⁰ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων* (γ' έκδοση), Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2005, σ. 27.

³¹ Ο.π., σ. 29.

³² Ο.π., σ. 30.

των Μυστηρίων στο ένα και μοναδικό μυστήριο της λυτρώσεως και σωτηρίας, που κατείχε κεντρική και ιδιαίτερη θέση στη θεολογία και στην κατηχητική αγωγή της αρχαίας Εκκλησίας. Εδώ, στη μοναδική ίσως πηγή της ιστορίας της αρχαίας Λατρείας, έχουμε αρχαϊκό υλικό για μια λεπτομερειακή περιγραφή και έκθεση των Ακολουθιών του Βαπτίσματος- σε συνδυασμό με το Χρίσμα- και της Θείας Ευχαριστίας, καθώς επίσης και βασικά στοιχεία σχετικά με τη θεολογία της λατρείας³³».

Είναι αδιαμφισβήτητο το γεγονός ότι το σύνολο των Κατηχήσεων του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων παρουσιάζει σημαντικό ενδιαφέρον. Εντούτοις, ιδιαίτερα μοναδικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι Μυσταγωγικές Κατηχήσεις του, διότι «*φωτίζουν τη λειτουργική πρακτική του 4^{ου} μ.Χ. αιώνα*³⁴». Πιο συγκεκριμένα, από το περιεχόμενο των τριών πρώτων Μυσταγωγικών Κατηχήσεων διαμορφώνεται ακριβής εικόνα σχετικά με την εδραιωμένη πρακτική της ιεροτελεστίας του βαπτίσματος, η οποία λάμβανε χώρα κατά την εποχή του Αγίου Κυρίλλου. Σύμφωνα με την περιγραφή του Αγίου Πατέρα, μέσα στον προαύλιο οίκο του Βαπτιστηρίου οι υποψήφιοι να δεχθούν το Μυστήριο του Βαπτίσματος στραμμένοι προς τη Δύση και με τα χέρια απλωμένα αποτάσσονταν το Σατανά. Ακολούθως, στρεφόμενοι ανατολικά δήλωναν την πίστη τους στην Αγία Τριάδα και στο «Ένα» Βάπτισμα μετανοίας και έπειτα, οδηγούμενοι στο Βαπτιστήριο και δίδοντας ομολογία πίστεως, βαπτίζονταν «*διά τριπλῆς καταδύσεως*», η οποία συμβόλιζε την τριήμερη Ταφή του Χριστού³⁵.

Παράλληλα, αντίστοιχο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα λεγόμενα του Αγίου Πατέρα σχετικά με το Μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας στην πέμπτη και τελευταία Μυσταγωγική Κατήχηση, η οποία αποτελεί τη σπουδαιότερη πηγή της αρχαίας

³³ Ο.π., σ. 64.

³⁴ Ρωμαίου Α. (Αρχιμ.), *Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ο.π., σ. 30.

³⁵ Ο.π..

Εκκλησίας, καθώς διασώζει τις περισσότερες λεπτομέρειες για τη Θεία Λειτουργία. Αξιοσημείωτη δε είναι η μνεία του Αγίου Κυρίλλου στην «επίκληση» κατά τον καθαγιασμό των Τιμίων Δώρων. Η «επίκληση» αποτελεί την αρχαιότερη σαφή πληροφορία, σύμφωνα με την οποία η μετατροπή της προσφερόμενης ύλης σε Σώμα και Αίμα Χριστού λαμβάνει χώρα δια της επικλήσεως του Αγίου Πνεύματος. Με τον τρόπο αυτό, ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων «στέκεται στο κεφάλαιό της Ορθόδοξης παράδοσης, για την οποία η επίκληση του Αγίου Πνεύματος είναι ο συντελεστής του Καθαγιασμού, σε αντίθεση με τη δοξασία της Δυτικής Εκκλησίας ότι η μεταβολή των Τιμίων Δώρων γίνεται με την απαγγελία των λόγων της Αναφοράς³⁶».

Άξιο μνείας είναι το γεγονός ότι τόσο στις Διαταγές των Αποστόλων όσο και στο κείμενο της Θείας Λειτουργίας του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου ουδεμία μνεία πραγματοποιείται στο «Πάτερ ἡμῶν». Εντούτοις, το «Πάτερ ἡμῶν» συμπεριελήφθη στις Μυσταγωγικές Κατηχήσεις του Αγίου Κυρίλλου, αποτελώντας τη μοναδική μνεία σε γραπτό λειτουργικό κείμενο της Ανατολικής Εκκλησίας, εν αντιθέσει με τη Δυτική Εκκλησία, η οποία διαθέτει πολυάριθμες πηγές σχετικά με αυτό³⁷. Επιπλέον, οι πληροφορίες που μας παρέχει ο Άγιος μέσω των Μυσταγωγικών του Κατηχήσεων σχετικά με τη Θεία Ευχαριστία δεν εμπεριέχονται σε άλλη αρχαία πηγή της Ανατολής και για το λόγο αυτό η αξία τους για τη θεολογική επιστήμη της λειτουργιολογίας θεωρείται ανεκτίμητη και μοναδική³⁸. Τούτων δοθέντων, καθίσταται σαφές ότι η αξία των ιερών αυτών κειμένων είναι ανυπολόγιστη, καθώς αποτυπώνεται σε αυτά η

³⁶ Ο.π., σ. 30-31.

³⁷ Ο.π., σ. 31.

³⁸ Ροδόπουλου Π. (Μητρ.), *Η θεία Λειτουργία κατά τις Μυσταγωγικές Κατηχήσεις του Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, Αθήναι 1968 (Ανάτυπον εκ του Τιμητικού Τόμου «Πόνημα Εύγνωμον» επί τη 40ετηρίδι συγγραφικής δράσεως και τη 35ετηρίδι καθηγεσίας του Καθηγητού Βασιλείου Μ. Βέλλα), σ. 605.

τελετουργία των ιερών μυστηρίων της αρχαίας Εκκλησίας και αναλύεται με απaráμιλλο τρόπο η θεολογική τους σημασία.

Ο Ιεροσολυμίτης Ιεράρχης με γλώσσα απλή και βαθιά θεολογική περιγράφει με περισσή παραστατικότητα στα κείμενα των Μυσταγωγικών Κατηχήσεων του σχεδόν ολόκληρο το τελετουργικό της Ορθοδόξου Εκκλησίας, το οποίο εμφανίζει καταπληκτική ομοιότητα με τα μέχρι σήμερα τελούμενα στο ναό, ώστε δικαιολογημένα να θεωρείται ότι οι εν λόγω Κατηχήσεις αποτελούν γλαφυρή αναπαράσταση και στην πράξη διατήρηση αυτής της ίδιας της Αποστολικής Τελετουργικής Παραδόσεως³⁹. Τέλος, καθίσταται αναγκαίο να επισημανθεί ότι ενδεχόμενες φιλολογικές ατέλειες και ελλείψεις του κειμένου των Κατηχήσεων «δεν οφείλονται στην απροσεξία ή το ακατάρτιστο του εκφωνητή, αλλά στη δυσχέρεια της ταχείας και λεπτομερούς καταγραφής τους από τους ταχυγράφους⁴⁰». Ως εκ τούτου, είναι προφανές ότι οι εν λόγω φιλολογικές ελλείψεις επουδενί αλλοιώνουν τη σπουδαιότητα ή τη σοβαρότητα του περιεχομένου, όπως άλλωστε αποφαίνονται οι ειδικοί.

³⁹ Δορμπαράκη Γ., Άγιος Κύριλλος Πατριάρχης Ιεροσολύμων [18 Μαρτίου], ανακτήθηκε στις 30/12/2021 από <https://www.tideon.org/orthodoksi-pisti-zoi/2012-02-11-19-10-50/12326-2018-03-17-22-00-00>.

⁴⁰ Ρωμαίου Α. (Αρχιμ.), Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων, ο.π., σ. 20.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Το κατηχητικό έργο του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων και η θεολογική του σπουδαιότητα

α) Ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων ως εξέχουσα πατερική μορφή, σπουδαίος θεολόγος και δεινός κατηχητής

Ο Άγιος Κύριλλος υπήρξε εξέχων Πατέρας της Εκκλησίας με πλούσιο και πολυσήμαντο συγγραφικό έργο τόσο κατά την Ορθόδοξη όσο και την Καθολική Εκκλησία και χριστιανός Επίσκοπος στην Ιερουσαλήμ, του οποίου ο χρόνος γέννησης τοποθετείται από τους μελετητές μεταξύ των ετών 313 και 315 μ.Χ., θεωρώντας ως πιθανότερη γενέτειρά του την Ιερουσαλήμ ή τα περίχωρά της⁴¹. Σύμφωνα με τον Κατάλογο Πατριαρχών Ιεροσολύμων κατατάσσεται τεσσαρακοστός πρώτος (41^{ος}) στη σειρά διαδοχής του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων, ύστερα από τον Μάξιμο Γ΄ και πριν από τον Ιωάννη Β΄. Παρά το γεγονός ότι ο Άγιος Κύριλλος τεκμαίρεται ότι υπήρξε τυπικά ομοιουσιανός⁴², αφενός γιατί γινόταν αποδεκτός από την παράταξη των αρειανών και αφετέρου γιατί χειροτονήθηκε Επίσκοπος από τον αρειανό μητροπολίτη Καισαρείας Ακάκιο, καθίσταται αναγκαίο να διευκρινιστεί ότι στην πράξη ασπαζόταν

⁴¹ Χρήστου Π., *Ελληνική Πατρολογία (Τέταρτος Τόμος)*. Περίοδος Θεολογικής Ακμής, ο.π., σ. 480.

⁴² Ο Άγιος Κύριλλος εξορίστηκε από τα Ιεροσόλυμα και εκθρονίστηκε τρεις φορές με κύρια αιτία την εμπλοκή του στους δογματικούς αγώνες της εποχής. Πιο συγκεκριμένα, ο Κύριλλος απέφευγε να χρησιμοποιεί στις Κατηχήσεις του προκλητικούς και επίμαχους νέους δογματικούς όρους, οι οποίοι βρίσκονταν στη θεολογική επικαιρότητα, όπως επί παραδείγματι ο όρος «ομοούσιος», επιθυμώντας να μην προκαλέσει το μένος των αρειανοφρόνων. Μολαταύτα, η εν λόγω πρακτική του παρερμηνεύθηκε από τους χριστιανούς της εποχής, οι οποίοι τον κατηγορούσαν για αρειανισμό ή ημιαρειανισμό [Ρωμίου Α. (Αρχιμ.), *Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ο.π., σ. 19 και Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σσ. 17-18].

την ορθόδοξη θεολογία⁴³ και υπήρξε, πράγματι, υπέρμαχος των «αποστολικών δογμάτων⁴⁴», σύμφωνα με τους χαρακτηρισμούς της Β' Οικουμενικής Συνόδου⁴⁵.

Από τα ελάχιστα διασωθέντα βιογραφικά στοιχεία του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων προκύπτει αναντίρρητα ότι ο Άγιος έχει ευρέως αναγνωριστεί ως Πατέρας της Εκκλησίας και ως μια από τις μεγαλύτερες μορφές των οικουμενικών διδασκάλων, παρά το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια της επίγειας ζωής του κατείχε ολότελα δευτερεύουσα θέση στην ηγεσία της Εκκλησίας⁴⁶. Παρά τις εκάστοτε εκφρασθείσες αμφισβητήσεις από εκκλησιαστικούς συγγραφείς και μελετητές γύρω από το πρόσωπο του Αγίου Κυρίλλου σχετικά με τις ανωτέρω αναφερθείσες θεολογικές του πεποιθήσεις, ο Άγιος Πατέρας «αναδείχθηκε υπέρμαχος της πίστεως της Α' Οικουμενικής και βασικός παράγοντας για την επικράτηση της Ορθοδοξίας στην Β' Οικουμενική Σύνοδο⁴⁷». Ο Άγιος όχι μόνο δεν έμεινε εκτός του κλίματος της εποχής, αλλά από τους πρώτους μήνες της αρχιερατείας του αποδείχθηκε δια των Κατηχήσεών του υπερασπιστής των αποφάσεων και των όρων της Α' Οικουμενικής Συνόδου και σθεναρός πολέμιος των αιρέσεων, ένας πραγματικός μάρτυρας και αθλητής, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά και το «Συνοδικὸν παρὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει

⁴³ Μόσχος Δ., *Συνοπτική Ιστορία του Χριστιανισμού (Τόμος Α')*. Η Πρώτη Χιλιετία, Αρμός 2017, σ. 122.

⁴⁴ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 16.

⁴⁵ Στη Β' Οικουμενική Σύνοδο έλαβαν μέρος ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος και ο Άγιος Γρηγόριος Νύσσης, οι οποίοι παραπέμπουν άμεσα στη θεολογική σκέψη του Μεγάλου Βασιλείου, ενώ σημαντικές μορφές της Συνόδου υπήρξαν ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων, ο Διδώωρος Ταρσού και ο Μελέτιος Αντιοχείας [Ettlinger G. H., *The Holy Spirit in the theology of the Second Ecumenical Synod and in the undivided Church*, στο: *GOTR* 27:4 (1982), σ. 431].

⁴⁶ Δεντάκης Β., *Το Βάπτισμα κατά τη διδασκαλία του Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, Έν Αθήναις 1969, σ. 10.

⁴⁷ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 19.

συναθροισθείσης συνόδου γραφέν πρὸς τοὺς δυτικούς ἐπισκόπους⁴⁸», ἴτοι ἡ συνοδική ἐπιστολή τῆς Συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 382.

Ο Ἅγιος Κύριλλος υπήρξε σπουδαῖος θεολόγος, γεγονός το οποίο αποδεικνύεται περίτρανα ἀπὸ τὴ συμμετοχή του στὴ Β' Οικουμενικὴ Σύνοδο τῆς Κωνσταντινούπολης, ἡ οποία ἐξήρε ἀμφοτέρους τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν ὀρθή πίστη του καὶ ἐπαίνεσε τοὺς ἀγῶνες του κατὰ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἀρείου. Παράλληλα, υπήρξε μέγας ποιμένας τῆς Ἐκκλησίας καὶ μάρτυρας, ὅπως καταδεικνύουν τὰ δεκαῆξι χρόνια ἀλλεπάλληλων ἐξοριῶν του. Περαιτέρω, ἡ ποιμαντικὴ του δράση, ἡ οποία ἐρεῖδεται στὴ σπουδαία θεολογικὴ του κατάρτιση, χαρακτηρίζεται ὡς πολυσήμαντη καὶ πολυδιάστατη, ἀναδεικνύοντάς τον σὲ μία ἐκ τῶν μεγαλύτερων πατερικῶν φυσιογνωμιῶν στὸ χώρο τῆς κατηχήσεως καὶ τῆς ποιμαντικῆς⁴⁹. Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι τὸ γεγονός ὅτι «στον Κύριλλο ἔχουμε αὐτό που ἀποκαλούμε σήμερα συνάντηση τῆς διδάσκουσας καὶ τῆς ποιμένουσας Ἐκκλησίας⁵⁰».

Ἀκολουθῶς, ὁ Ἅγιος Κύριλλος συνέβαλε τὰ μέγιστα στὴ Θεολογία τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τὰς Κατηχήσεις του, οἱ οποίες ἀποτελοῦν συλλήβδην μοναδικό μνημεῖο τῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας. Οἱ Κατηχήσεις τοῦ Ἀγίου Κυρίλλου διακρίνονται γιὰ τὴ θεολογικὴ τους σοφία, τὴν ποιμαντικὴ καὶ διδακτικὴ τους δεινότητα, ἐνῶ «οἱ δύσκολες δογματικὲς ἀλήθειες ἀπλουστεύονται καὶ γίνονται προσιτὲς στὸν κάθε ἄνθρωπο, χωρὶς ὅμως νὰ γυμνῶνται ἀπὸ τὴν οὐσία τῆς υπερβατικῆς θεολογικῆς ἀλήθειας που κρύβουν. Ὁ Ἅγιος Κύριλλος εἶναι βαθύς καὶ ταυτόχρονα ἀπλός καὶ σαφής στὶς σκέψεις του. Εἶναι

⁴⁸ «Τῆς δὲ γε μητρὸς ἀπασῶν τῶν ἐκκλησιῶν τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις τὸν αἰδεσιμώτατον καὶ θεοφιλέστατον Κύριλλον ἐπίσκοπον εἶναι γνωρίζομεν, κανονικῶς τε παρὰ τῶν τῆς ἐπαρχίας χειροτονηθέντα πάλαι καὶ πλεῖστα πρὸς τοὺς Ἀρειανούς ἐν διαφόροις χρόνοις **ἀθλήσαντα**».

⁴⁹ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικὲς Κατηχήσεις Ἀγίου Κυρίλλου Ἱεροσολύμων*, ὁ.π., σ. 21.

⁵⁰ Ο.π.

ένας αληθινά σοφός Δάσκαλος⁵¹». Πολυάριθμοι μελετητές διατείνονται ότι οι Κατηχήσεις του Κυρίλλου εκφωνήθηκαν κατά την περίοδο που εκείνος είχε ήδη λάβει το επισκοπικό αξίωμα και όχι κατά την περίοδο που έφερε την ιδιότητα του πρεσβυτέρου. Καθίσταται, ως εκ τούτου, σαφές ότι παρά την ύπαρξη πολυάριθμων διοικητικών και ποιμαντορικών καθηκόντων, ο Κύριλλος έθετε ως προτεραιότητα απαρέγκλιτα το έργο της πνευματικής διαποίμανσης και της επιμελημένης κατηχήσεως των νεοφώτιστων της Εκκλησίας⁵².

Εν συνεχεία, τα Ιεροσόλυμα κατά τον τέταρτο (4^ο) αιώνα μ.Χ. και μάλιστα, κατά τους χρόνους της αρχιερατείας του Αγίου Κυρίλλου διαδραμάτισαν σπουδαίο ρόλο όχι μόνο στις υποθέσεις της Εκκλησίας, αλλά πρωτίστως στο λειτουργικό χώρο, καθώς κατά τη δεδομένη χρονική περίοδο συντελούνταν οι βασικές διαμορφώσεις των αποκαλούμενων ανατολικών λειτουργιών⁵³. Κατά την ανωτέρω αναφερθείσα περίοδο της ποιμαντορίας του Αγίου Κυρίλλου η Εκκλησία Ιεροσολύμων και το πρόσωπο του Επισκόπου της άρχισαν να απολαμβάνουν την οφειλόμενη «κατά συνήθεια» και «κατά παράδοση αρχαία» ιδιαίτερη τιμή μεταξύ των Εκκλησιών, την οποία είχε εγκαθιδρύσει η Α' Οικουμενική Σύνοδος της Νίκαιας της Βιθυνίας⁵⁴. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το γεγονός ότι τόσο στο Απολυτίκιο και το Κοντάκιο όσο και στο Κάθισμα της εορτής της μνήμης του, ο ορθόδοξος υμνογράφος απέδωσε το πνευματικό κάλλος της σεμνής και πολυτάλαντης προσωπικότητας του Αγίου χαρακτηρίζοντάς τον «στῦλο ὁλόφωτο τῆς πίστεως» και «Ποιμένα, καὶ διδάσκαλον μέγαν, καὶ πίστεως πρόμαχον».

⁵¹ Μωραΐτη Δ., *Κύριλλος ο Ιεροσολύμων ως καθηγητής και Παιδαγωγικός*, ο.π., σ. 30.

⁵² Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 24.

⁵³ Ο.π., σ. 25.

⁵⁴ Ροδόπουλου Π. (Μητρ.), *Η θεία Λειτουργία κατά τας Μυσταγωγικάς Κατηχήσεις του Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ο.π., σ. 602.

β) Η σπουδαιότητα των διασωθεισών έως τις μέρες μας Κατηχήσεων του Αγίου

Κυρίλλου Ιεροσολύμων

Ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων συνέγραψε τις εικοσιτέσσερις (24) Κατηχήσεις του πιθανώς λίγο πριν το έτος 350 μ.Χ. όντας ακόμη πρεσβύτερος ή στις αρχές της επισκοποποίησής του⁵⁵. Οι περίφημες Κατηχήσεις του εκφωνήθηκαν κατά την περίοδο της Μεγάλης Τεσσαρακοστής και την εβδομάδα του Πάσχα προς τους Φωτιζομένους και τους Νεοφώτιστους. Ειδικότερα, κατά την τάξη της αρχαίας Εκκλησίας, την Α΄ Κυριακή της Μεγάλης Τεσσαρακοστής προσέρχονταν στην Εκκλησιαστική Σύναξη όσοι επιθυμούσαν να κατηχηθούν προκειμένου να δεχθούν το Άγιο Βάπτισμα και δήλωναν ενώπιον του Επισκόπου τη συνειδητή απόφασή τους να γίνουν χριστιανοί. Ο Επίσκοπος όντας ο μοναδικός υπεύθυνος για το έργο της κατηχήσεως και της προσαγωγής τους στην Αγία Κολυμβήθρα κατά την ημέρα της βαπτίσεώς τους, κατέγραφε τα ονόματα των Φωτιζομένων σε ειδικό κατάλογο. Ως εκ τούτου, από την επομένη της εγγραφής και για όλο το διάστημα της Μεγάλης Τεσσαρακοστής, οι

⁵⁵ Έχουν εκφραστεί πολυάριθμες απόψεις σχετικά με το εάν είχε λάβει ή όχι το επισκοπικό αξίωμα ο Άγιος Κύριλλος κατά την περίοδο εκφώνησης των Κατηχήσεών του. Επί παραδείγματι, ο Dom Gregory Dix στο βιβλίο του *The Shape of the Liturgy* (σ. 350) δέχεται ως έτος εκφωνήσεως των Κατηχήσεων το 348 μ.Χ., έτος κατά το οποίο ο Κύριλλος ήταν ακόμη πρεσβύτερος και ένα έτος προτού γίνει Επίσκοπος. Αντιθέτως, σύμφωνα με άλλη μερίδα μελετητών, όπως επί παραδείγματι ο Quasten Johannes στο βιβλίο του *Patrology III* (σ. 365) και ο Κοντογόνης Κωνσταντίνος στο βιβλίο του *Φιλολογική και κριτική ιστορία των από της Α΄ μέχρι της Η΄ εκατονταετηρίδος ακμασάντων Αγίων της Εκκλησίας Πατέρων και των συγγραμμάτων αυτών* (σ. 223) δέχονται ότι οι Κατηχήσεις εκφωνήθηκαν από τον Κύριλλο κατά τα έτη 350 και 352 αντίστοιχα, όταν πλέον είχε λάβει το επισκοπικό αξίωμα.

Κατηχούμενοι προσέρχονταν καθημερινά στο Ναό του Μαρτυρίου⁵⁶ με σκοπό να δεχθούν τους εξορκισμούς και να παρακολουθήσουν τα κατηχητικά μαθήματα⁵⁷.

Οι Κατηχήσεις του Αγίου Κυρίλλου αφορούν στην παράδοση της Εκκλησίας για την προετοιμασία προς το Βάπτισμα και διαιρούνται σε δύο διαφορετικά μεταξύ τους είδη, στις Κατηχήσεις των Φωτιζομένων και στις Μυσταγωγικές Κατηχήσεις. Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονταν εκείνοι, οι οποίοι μέσω της κατήχησης, δηλαδή των καθημερινών και συστηματικών κατηχητικών μαθημάτων τα οποία ελάμβαναν, οδηγούνταν εντέλει στο μυστήριο του βαπτίσματος επαρκώς προετοιμασμένοι περί των σημαντικότερων θεολογικών ζητημάτων της πίστεως. Από την άλλη, οι Μυσταγωγικές Κατηχήσεις προορίζονταν για την ομάδα των βαπτισθέντων, δηλαδή των Νεοφώτιστων, μετά την επίσημη είσοδό τους στην Εκκλησία. Σκοπό δε των Μυσταγωγικών Κατηχήσεων θεωρεί ο Κύριλλος Ιεροσολύμων τη μύηση των πιστών στο νόημα των μυστηρίων της Εκκλησίας. Είναι προφανές ότι για να καταστεί κάποιος μέλος της Εκκλησίας καθίσταται αναγκαίο να διδαχθεί τι οφείλει να πιστεύσει ή καλύτερα να του δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις, ώστε να αποκτήσει θερμή πίστη. Με άλλα λόγια, αναγκαία προϋπόθεση του μυστηρίου του Βαπτίσματος είναι η ορθή

⁵⁶ Η ιδέα της κατασκευής ενός μεγαλοπρεπούς Χριστιανικού Ναού που θα εγκόλπωνε στο εσωτερικό του τον χώρο του Μαρτυρίου του Χριστού δόθηκε στον Μέγα Κωνσταντίνο κατά την πρώτη Οικουμενική Σύνοδο του 325 στην Νίκαια της Βιθυνίας από τον τους Επισκόπους Ευσέβιο Καισαρείας και Μακάριο Ιερουσαλήμ. Οι δύο αυτοί Επίσκοποι κατόρθωσαν να πείσουν τον Αυτοκράτορα να ξεκινήσει την ανέγερση ενός ναού στον φυσικό χώρο της Σταυρώσεως του Χριστού, το λόφο της Σταυρώσεως (Βλ. αναλυτικά: Ο αρχικός ναός της Αναστάσεως στην Ιερουσαλήμ – 4ος αιώνας, ανακτήθηκε στις 20/12/2021 από <https://www.hellenicarmors.gr/o-arxikos-naos-tis-anastaseos-stin-ierosalim/>).

⁵⁷ Ρωμαίου Α. (Αρχιμ.), *Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ο.π., σ. 20.

καλλιέργεια της πίστης σε όποιον επιθυμεί να ακολουθήσει τον διδάσκαλο Χριστό ή να γίνει μέλος της Εκκλησίας Του⁵⁸.

Περαιτέρω, καθίσταται αναγκαίο να επισημανθεί ότι η σημερινή σύντομη μορφή των Κατηχήσεων δεν είναι η αρχική, καθώς κάποιος από τους ακροατές ή τους μαθητές του Αγίου Κυρίλλου τις διέσωσε. Οι φιλολογικές ατέλειες που εντοπίζονται στα κείμενα των Κατηχήσεων, όπως επί παραδείγματι οι πλατειασμοί, οι επαναλήψεις και οι συντομεύσεις, αποδεικνύουν την μη καταγραφή τους από συγγραφέα και την προσπάθεια διάσωσης του περιεχομένου τους. Μάλιστα, είναι αξιοσημείωτο κατά την άποψη πολλών μελετητών ότι ο Άγιος Κύριλλος ουδέποτε προέβη σε αναθεώρηση των γραφέντων και ουδέποτε επέβλεψε τη συγγραφή της διασωθείσας έως σήμερα μορφής κειμένου⁵⁹. Οι Κατηχήσεις του Κυρίλλου Ιεροσολύμων παρέχουν άφθονο θεολογικό υλικό σχετικά με το τριαδολογικό πρόβλημα και προεχόντως, το χριστολογικό⁶⁰, ενώ ιδιαίτερα σπουδαίο χαρακτηρίζεται το περιεχόμενο των πέντε (5) Μυσταγωγικών Κατηχήσεών του, οι οποίες φωτίζουν δια των διασωθέντων κειμένων τους την ιστορία της Λατρείας και της Θεολογίας των Μυστηρίων.

Το ύφος του Αγίου Πατέρα στα κείμενα των Κατηχήσεων ανταποκρίνεται πλήρως στο σκοπό που καλούνται οι τελευταίες να εκπληρώσουν, ήτοι τον κηρυγματικό, κατηχητικό και διδακτικό. Ειδικότερα, το ύφος του ιερού συγγραφέα χαρακτηρίζεται από μια καταπληκτική απλότητα και παραστατικότητα, ενώ παράλληλα δημιουργεί μια εξαίσια εγкарδιότητα μεταξύ ομιλητή και ακροατή. Επίσης, ιδιαίτερη «εντύπωση

⁵⁸ Βεργώτη Γ., Το μυστήριο τοῦ βαπτίσματος και ἡ ποιμαντική του σήμερα, στον τόμο: *«Άγιον Βάπτισμα»*, Ιερά Μητρόπολη Δράμας, Δράμα 1996, σσ. 33-35.

⁵⁹ Μπαλάνου Δ., *Πατρολογία. Οι Εκκλησιαστικοί Πατέρες Και Συγγραφείς Των Οκτώ Πρώτων Αιώνων*, Αθήνα 1930, σ. 273.

⁶⁰ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 30.

προκαλεί η σαφήνεια και η μεθοδικότητα διατυπώσεως των νοημάτων⁶¹», καθώς ο Άγιος εισέρχεται κατευθείαν στο υπό διερεύνηση θέμα, εντοπίζοντας αμέσως την ουσία κάθε επιμέρους ζητήματος. Ο Άγιος Κύριλλος μέσω του έργου των Κατηχήσεών του αποβλέπει στο να μεταλαμπαδεύσει στους Φωτιζομένους και τους Νεοφώτιστους τις βασικές αρχές του Χριστιανισμού και τους βασικούς κανόνες της χριστιανικής ηθικής, καθιστώντας για το λόγο αυτό το κατηχητικό του έργο πάντοτε επίκαιρο και εποικοδομητικό⁶².

⁶¹ Ο.π., σ. 31.

⁶² Μπονή Κ., *Γελάσιος Καισαρείας - Κύριλλος Ιεροσολύμων*, Β.Ε.Π.Ε.Σ., εκδόσεις Αποστολικής Διακονίας, τομ. 39, Αθήναι 1969, σ. 31.

γ) Οι Κατηχήσεις του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων

ι) Η Προκατήχηση

Η προκατήχηση αποτελεί τον πρόλογο στις Κατηχήσεις του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων και αποσκοπεί στο να εξάρει τη σπουδαιότητα και την αξία των Κατηχήσεων που έπονται. Δια του περιεχομένου της Προκατήχησης ο Άγιος Κύριλλος εφιστά την προσοχή των κατηχουμένων, ζητώντας την επιμελή παρακολούθηση των Κατηχήσεων, οι οποίες αποβλέπουν «στην πνευματική οικοδομή και στη συνειδητοποίηση της σπουδαιότητας των Μυστηρίων⁶³». Βασική προϋπόθεση για την είσοδο του πιστού στην καινή ζωή αποτελεί κατά τον Κύριλλο η ελεύθερη επιλογή και η γνήσια και ειλικρινής προαίρεση του ατόμου να δεχθεί το Άγιο Βάπτισμα, ειδάλως δεν επενεργεί η Χάρις του Αγίου Πνεύματος και ως εκ τούτου, η ψυχή παραμένει αφώτιστη⁶⁴. Ο ιερός συγγραφέας ενημερώνει τους υποψηφίους χριστιανούς σχετικά με τις συνέπειες μιας εντελώς τυπικής και ανειλικρινούς προσέλευσης στα Μυστήρια της Εκκλησίας, την οποία εξομοιώνει με εμπαιγμό⁶⁵.

Ο Άγιος Κύριλλος στην Προκατήχησή του εξομοιώνει το Μυστήριο του Βαπτίσματος με την αρχή της ζωής, χαρακτηρίζοντας το διάστημα πριν τη βάπτισή ως μια απλή βιολογική ζωή. Το Μυστήριο της Βαπτίσεως εισάγει το άτομο στην αληθινή και ουσιαστική διάσταση της ζωής, καθώς εισερχόμενος ο χριστιανός στην καινή ζωή καθίσταται κατοικητήριο του Τριαδικού Θεού. Παράλληλα, η είσοδος του ανθρώπου στη ζωή και τα Μυστήρια της Εκκλησίας συνεπάγεται και την ανάληψη πνευματικών ευθυνών και υποχρεώσεων, με σκοπό την πραγμάτωση αυτού που οι Πατέρες της Εκκλησίας αποκαλούν θέωση. Δια του περιεχομένου της Προκατήχησης ο Άγιος

⁶³ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 33.

⁶⁴ Ρωμαίου Α. (Αρχιμ.), *Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 22.

⁶⁵ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 34.

Κύριλλος εξαίρει την αξία της κατηχητικής διδασκαλίας επισημαίνοντας ότι τυχούσα υποτίμηση του έργου της κατηχήσεως θα επιφέρει σοβαρές επιπτώσεις τόσο στην ενότητα της Εκκλησίας όσο και την πνευματική ζωή των πιστών⁶⁶.

ii) Κατηγήσεις προς Φωτιζομένους

Όπως ήδη έχει σημειωθεί ανωτέρω, οι δεκαοκτώ (18) Κατηγήσεις προς Φωτιζομένους του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων συγκεντρώνουν και αναλύουν ολόκληρη τη θεολογία της Εκκλησίας με απώτερο σκοπό την ορθή διαμόρφωση της πίστης του ποιμνίου. Πιο συγκεκριμένα, ο Άγιος ξεκινά την κατηχητική του διδασκαλία αναφερόμενος στην αξία της μετάνοιας, η οποία είναι άμεσα συνυφασμένη με την εξομολόγηση όλων των πεπραγμένων του προτέρου βίου, οδηγώντας στην απέκδυση του παλαιού ανθρώπου. Ακολούθως, ο Άγιος Πατέρας εξαίρει την αξία του Μυστηρίου της Βαπτίσεως, το οποίο κατατάσσει πρώτο μεταξύ των λοιπών Μυστηρίων της Εκκλησίας, χαρακτηρίζοντάς το ως βαθύτατα σωτηριολογικό⁶⁷. Εν συνεχεία, η κατηχητική διδασκαλία στρέφει το ενδιαφέρον της στα Δέκα Δόγματα, δηλαδή σε όλες εκείνες τις θεμελιώδεις αλήθειες της πίστεως που πρέπει να γνωρίζει κανείς εισερχόμενος στην Εκκλησία, όπως επί παραδείγματι αλήθειες για την ψυχή, τα τρία πρόσωπα ή υποστάσεις της Θεότητας, τη Σταύρωση, την Ανάσταση, την Ανάληψη του Κυρίου και τις Θείες Γραφές.

Περαιτέρω, ο Άγιος Κύριλλος εξαίρει τη μοναδικότητα της πίστεως, την οποία χαρακτηρίζει ως το σπουδαιότερο όπλο κατά του διαβόλου, καθώς η πίστη στην Εκκλησία θα σώσει ολόκληρο τον κόσμο. Επίσης, μεγάλο μέρος των Κατηχήσεων προς

⁶⁶ Ο.π., σ. 37.

⁶⁷ Ο.π., σσ. 43-44.

Φωτιζομένους⁶⁸ αφιερώνονται στην βαθιά θεολογική ανάλυση και ερμηνεία του Ιεροσολυμιτικού Συμβόλου, δηλαδή της προγενέστερης μορφής του σημερινού Συμβόλου της Πίστεως⁶⁹ της Νίκαιας, αναδεικνύοντας τον Άγιο Κύριλλο σε έναν εκ των μεγάλων τριαδολόγων Πατέρων της Εκκλησίας⁷⁰. Εξίσου σημαντικός αριθμός εκ των Κατηχήσεων προς Φωτιζομένους⁷¹ αφιερώνεται στην περί Ιησού Χριστού διδασκαλία και τη θεϊκή φύση Του, γεγονός το οποίο αποδεικνύει περίτρανα τη σθεναρή αντίταξη του Αγίου στην αίρεση του Αρειανισμού. Άξιο μνείας είναι το γεγονός ότι ο Άγιος Κύριλλος ομιλεί και για τον Υιό και για το Άγιον Πνεύμα τριαδολογικά, δηλαδή λαμβάνοντας πάντα ως δεδομένη την ύπαρξη της τριαδικής Θεότητας.

iii) Μυσταγωγικές Κατηχήσεις

Οι πέντε (5) Μυσταγωγικές Κατηχήσεις του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων αποτελούν ανυπολόγιστης αξίας συγγραφικό έργο για τη θεολογία των Μυστηρίων της Εκκλησίας και την ιστορία της χριστιανικής λατρείας. Ο Άγιος Κύριλλος απηύθυνε τις Μυσταγωγικές του Κατηχήσεις στους Νεοφώτιστους της Εκκλησίας των Ιεροσολύμων κατά τη Διακαινίσμο εβδομάδα, λίγες ημέρες μετά τη βάπτισή τους, με απώτερο σκοπό τη μύησή τους στη σημασία και το νόημα, πρωτίστως, του Μυστηρίου της Βαπτίσεως και ακολούθως των Μυστηρίων του Χρίσματος και της Θείας Ευχαριστίας. Για το λόγο

⁶⁸ Πρόκειται για τις Κατηχήσεις ΣΤ έως ΙΗ.

⁶⁹ Περί του συμβόλου της πίστεως βλ. αναλυτικά: Παπακωνσταντίνου Θ. (Αρχιμ.), *Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος καὶ ἡ δογματικὴ αὐτοῦ κατὰ τοῦ Ἀρείου καὶ Σαβελλίου διδασκαλία*, Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Ἀθανασίου Γ. Δεληγιάννη, Ἐν Ἀθήναις 1911, σσ. 57-60.

⁷⁰ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ὁ.π., σσ. 49-50.

⁷¹ Πρόκειται για τις Κατηχήσεις Ι έως ΙΕ.

αυτό, ο Άγιος Πατέρας αφιέρωσε τις τρεις πρώτες Μυσταγωγικές Κατηχήσεις του στο Μυστήριο του Βαπτίσματος και του Χρίσματος, προβαίνοντας σε ερμηνεία όχι μόνο των τελουμένων, αλλά και των λεγομένων, δηλαδή των ευχών οι οποίες αναγιγνώσκονται⁷². Παράλληλα, η τέταρτη Μυσταγωγική Κατήχηση είναι αφιερωμένη στη θεολογία περί του Σώματος και του Αίματος του Χριστού, ενώ η πέμπτη Κατήχηση αποτελεί ανάλυση όλων σχεδόν των τελουμένων και των ευχών του Μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας⁷³.

Πιο αναλυτικά, δια των τριών πρώτων Μυσταγωγικών Κατηχήσεων ο Άγιος Κύριλλος τονίζει την ιδιαίτερη σημασία και βαρύτητα του Ιερού Βαπτίσματος, το οποίο οδηγεί στην αναγέννηση του πιστού μέσω του Αγίου Πνεύματος και αποτελεί μείζον σωτηριολογικό γεγονός. Με άλλα λόγια, *«το Βάπτισμα κατά τον Κύριλλο δεν είναι αυτοτελές και ιδιάζον δημιούργημα τής του Χριστού επιφανείας, αλλά μετέχει εις το καθόλου σχέδιον της σωτηριώδους Οικονομίας του Θεού»⁷⁴*. Παρά το γεγονός ότι αποτελεί ίδιον γνώρισμα του Αγίου Κυρίλλου η σύνδεση του Μυστηρίου του Βαπτίσματος με το έργο της Θείας Οικονομίας για τη σωτηρία του ανθρώπου, επουδενί πρέπει να θεωρηθεί ότι ο Άγιος «απολυτοποιεί» την αξία του εν λόγω Μυστηρίου, καθώς *«όλα τα Μυστήρια της Εκκλησίας τα βλέπει στο σύνολο της Θείας Οικονομίας, σαν όψεις και μορφές βιώσεως του Μυστηρίου της Σωτηρίας»⁷⁵*.

Παρά το γεγονός ότι τα Μυστήρια του Βαπτίσματος και του Χρίσματος συνδέονται άμεσα με το γεγονός της εισόδου του πιστού στη νέα πίστη και τη νέα ζωή, ο Άγιος

⁷² Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 64.

⁷³ Ο.π., σσ. 64-65.

⁷⁴ Βουλγαράκη Η., *Αι κατηχήσεις του Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, Ιεραποστολική Θεώρηση, Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών 1977, Ανάλεκτα Βλατάδων 24, σ. 204.

⁷⁵ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 70.

Κύριλλος εστιάζει το ενδιαφέρον του στο Μυστήριο της Βαπτίσεως και παρεμπιπτόντως στο Μυστήριο του Χρίσματος, το οποίο επισφραγίζει και επιβεβαιώνει το γεγονός της χριστοποίησης των πιστών δια της Χάριτος του Αγίου Πνεύματος⁷⁶. Εντούτοις, τονίζει διαρκώς τους άμεσους σωτηριολογικούς καρπούς αυτού του Μυστηρίου⁷⁷, δια του οποίου μεταδίδονται στον βαπτισμένο τα χαρίσματα του Αγίου Πνεύματος προς στερέωσή του και ανάπτυξή του στην πνευματική ζωή, η οποία θα αρχίσει με το Βάπτισμα. Κατά τον Άγιο Κύριλλο, το Μυστήριο του Χρίσματος⁷⁸ είναι δηλωτικό της απαρχής της σωτηρίας. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι ο Άγιος Κύριλλος αναφέρεται πάντα στον αγιαστικό και αγιοποιητικό ρόλο των Μυστηρίων, καθώς «*η παρουσία του Αγίου Πνεύματος στην Εκκλησία και τη ζωή των ανθρώπων (είναι) μεγάλης ιστορικής και εσχατολογικής σπουδαιότητας γεγονός*⁷⁹».

Περαιτέρω, ο ιερός συγγραφέας αφιερώνει την τέταρτη και την πέμπτη εκ των Μυσταγωγικών του Κατηχήσεων στο Μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, εξάιροντας τόσο την αδιάλειπτη παρουσία του Θεού κατά τη διάρκεια του Μυστηρίου όσο και τη μείζονα χριστολογική σημασία του. Για πρώτη φορά ο Κύριλλος Ιεροσολύμων χαρακτηρίζει το Μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας ως «*αγία και φρικωδεστάτη*

⁷⁶ Ο.π., σσ. 71-72.

⁷⁷ Βουλγαράκη Η., *Αι κατηχήσεις του Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ο.π., σ. 498 και 501.

⁷⁸ Τα Μυστήρια του Βαπτίσματος και του Χρίσματος συνδέονται άρρηκτα. Πιο συγκεκριμένα, δια του Μυστηρίου του Βαπτίσματος ο άνθρωπος γίνεται «σύμφυτος» του Χριστού, ενώ με το Χρίσμα δέχεται τη «δωρεά» του Αγίου Πνεύματος. Παράλληλα, με το Βάπτισμα αποκαθίσταται το «κατ' εικόνα» στο «αρχαίον κάλλος», ενώ με το Χρίσμα ενεργοποιούνται οι δυνάμεις του ανθρώπου για την επίτευξη του «καθ' ομοίωσιν». Περαιτέρω, η επάλειψη του Μύρου αποτελεί για το νεοφώτιστο την κάθοδο των πύρινων γλωσσών της Πεντηκοστής, ενώ η ώρα χρίσεως δια του μύρου αποτελεί την προσωπική Πεντηκοστή του καθενός [Ρωμαίος Α. (Αρχιμ.), *Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ο.π., σ. 610].

⁷⁹ Ο.π., σ. 72.

θυσία⁸⁰», προετοιμάζοντας το έδαφος για την αντιμετώπιση και την κατανόηση αυτού του Μυστηρίου ως πραγματικής θυσίας. Ειδικότερα, πρόκειται για θυσία, δηλαδή για μυστήριο μείζονος εσχατολογικής σημασίας και ιστορικής σπουδαιότητας, το οποίο προσφέρεται για τη λύτρωση του κόσμου από την αμαρτία και τη διάσωση των ψυχών από τους πολυάριθμους κινδύνους του παρόντος αιώνα. Είναι προφανές το γεγονός ότι η ευχαριστιακή θεολογία του Αγίου Κυρίλλου εκφράζεται με μια έντονη και ρεαλιστική «θυσιαστική ορολογία⁸¹».

Οι Μυσταγωγικές Κατηχήσεις του Αγίου Κυρίλλου δια της αναπτυχθείσας από τον Άγιο Πατέρα θυσιαστικής ορολογίας και ατμόσφαιρας επηρέασαν όλους τους μεταγενέστερους Πατέρες της Εκκλησίας, όπως επί παραδείγματι τον Άγιο Ιωάννη το Χρυσόστομο, ο οποίος συνετάχθη πλήρως και χωρίς δισταγμό με την ευχαριστιακή θυσιαστική ατμόσφαιρα του Κυρίλλου για λόγους ποιμαντικούς και προς ενίσχυση των πιστών στον ηθικό τους αγώνα⁸². Ιδιαίτερα αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων διακρίνεται όσο κανένας άλλος Πατέρας της Εκκλησίας για τη συσχέτιση που πραγματοποιεί μεταξύ του Μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας και του Αγίου Πνεύματος, χάριν του οποίου πραγματοποιείται ο καθαγιασμός των Τιμίων Δώρων⁸³. Ο εν λόγω συσχετισμός του Κυρίλλου στα κείμενα των Μυσταγωγικών του Κατηχήσεων οφείλεται στη σπουδαία θεολογική διερεύνηση πνευματολογικών

⁸⁰ Μυσταγωγική Κατήχηση 5,9.

⁸¹ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 74.

⁸² Ροδόπουλου Π. (Μητρ.), *Η θεία Λειτουργία κατά τας Μυσταγωγικάς Κατηχήσεις του Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σσ. 610-613.

⁸³ Η μετουσίωση της ύλης, του άρτου και του οίνου, στα Τίμια Δώρα αποτελούσε ανέκαθεν «την πέτρα του σκανδάλου» για τον λογοκρατούμενο και ορθολογιστή άνθρωπο. Εντούτοις, σπουδαία είναι η φράση εκ του ιδιομέλου των Αίνων των Θεοφανείων «Το αληθινόν φως επεφάνη», σύμφωνα με την οποία: «Ἐπίγειον τό φαινόμενον, ἀλλ' ὑπέρ τούς οὐρανοὺς τό νοούμενον».

ζητημάτων, η οποία έλαβε χώρα κατά τον 4^ο αιώνα από πολλούς και σπουδαίους Πατέρες της Εκκλησίας⁸⁴.

Παράλληλα, ο Κύριλλος Ιεροσολύμων εκλαμβάνει ως ενιαίο σύνολο τα Μυστήρια της Εκκλησίας, καθώς σύμφωνα με εκείνον όλα τα επιμέρους Ιερά Μυστήρια συναποτελούν και συναπαρτίζουν το ένα και ενιαίο Μυστήριο της Θείας Οικονομίας για τη σωτηρία του κόσμου και του ανθρώπου. Η εν λόγω άποψη, η οποία εκτίθεται και αναλύεται εκτενώς στις Μυσταγωγικές Κατηχήσεις, αποτελεί αρχαία βιβλική και πατερική αντίληψη υψίστης σημασίας και για τις δικές μας θεολογικές αντιλήψεις, καθώς η προσπάθεια απολυτοποίησης συγκεκριμένων Μυστηρίων και υποβάθμισης κάποιων άλλων ελλοχεύει τεράστιους κινδύνους για την πνευματική ζωή, οδηγώντας μετά βεβαιότητας στην απώλεια του τελικού σκοπού της ενότητας των Μυστηρίων, ήτοι τη λύτρωση και τη σωτηρία⁸⁵. Η πραγματική συμμετοχή των πιστών στα Ιερά Μυστήρια και η διαφύλαξη της ιεράς παράδοσης συμβάλλουν στη διαμόρφωση του χριστιανικού ήθους.

⁸⁴ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 75.

⁸⁵ Ο.π., σ. 76.

**δ) Οι ευχές των Μυσταγωγικών Κατηχήσεων του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων
και η θεολογική τους σπουδαιότητα**

Οι Μυσταγωγικές Κατηχήσεις του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων εξακολουθούν μετά από είκοσι αιώνες εκκλησιαστικής ζωής και ορθόδοξης παράδοσης να αποτελούν θησαυρό ανεκτίμητης αξίας⁸⁶. Μέσα από τα κείμενα των Μυσταγωγικών του Κατηχήσεων ο Άγιος Πατέρας αναδεικνύεται μέγιστος λειτουργιολόγος και μυστηριολόγος, καθώς η παρουσίαση και η ερμηνεία **τόσο του τελετουργικού τυπικού όσο και των αναγνωσθαισών ευχών των Ιερών Μυστηρίων** αποδεικνύουν την τέλεια θεολογική και δογματική του κατάρτιση. Πιο συγκεκριμένα, «τα στοιχεία που προσφέρει (ο Κύριλλος Ιεροσολύμων) είναι μοναδικής αξίας για κάθε μελετητή της ορθόδοξης παράδοσης, ο οποίος θα ανακαλύψει στις Κατηχήσεις ανεκτίμητο κειμήλιο, ιδιαίτερα όσον αφορά στα στοιχεία της μυστικής θεολογίας και τελετουργικής⁸⁷».

Πιο συγκεκριμένα, ο Άγιος Πατέρας αφιερώνει μεγάλο μέρος της πρώτης Μυσταγωγικής Κατήχησης στην απόταξη του Σατανά, καθώς για την αρχαία Εκκλησία επρόκειτο για γεγονός υψίστης σημασίας. Ο Άγιος Κύριλλος διατυπώνει και αναλύει με περισσή παραστατικότητα τις φράσεις της απόταξης του Σατανά, οι οποίες έως και τις ημέρες μας εξακολουθούν να κατέχουν κεντρική θέση στην ακολουθία της ονοματοδοσίας⁸⁸, δηλώνοντας την κατάλυση του κράτους του Σατανά από το Χριστό.

Οι εν λόγω φράσεις αποταγής υπαγορεύονταν από τους τεταγμένους κληρικούς, ενώ οι Φωτιζόμενοι επαναλάμβαναν ομαδικά, έχοντας υψωμένο το δεξί τους χέρι⁸⁹.

⁸⁶ Ρωμαίου Α. (Αρχιμ.), *Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ο.π., σ. 32.

⁸⁷ Ο.π.

⁸⁸ Σήμερα με την επικράτηση του νηπιοβαπτισμού, οι φράσεις της απόταξης του Σατανά λέγονται από τον ανάδοχο.

⁸⁹ Ρωμαίου Α. (Αρχιμ.), *Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ο.π., σ. 590.

Ακολουθώντας, η σύνταξη με το Χριστό σηματοδοτεί τη ριζική μεταβολή του τρόπου ζωής, του ήθους και της νοοτροπίας του πιστού. Η αποταγή του Σατανά και η σύνταξη με τον Χριστό «είναι η αφετηρία της νέας ζωής, στην οποία καλείται να εισέλθει ο βαπτιζόμενος και η οποία δεν είναι μια κάποια αλλαγή κοινωνικής συμπεριφοράς ή μετάθεση σε κάποιο διαφορετικό κοινωνικό status, αλλά μεταμόρφωση του όλου ανθρώπου⁹⁰».

Η προς Ανατολάς στροφή και σύνταξη με τον Ήλιο της Δικαιοσύνης, δήλωνε τόσο την αποδοχή του Χριστού όσο και την παράλληλη αποδοχή της αληθινής πίστη στην Αγία Τριάδα. Ειδικότερα, ο φωτιζόμενος ομολογούσε την πίστη στο όνομα του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος, διά της απαγγελίας του ενός και μόνου Συμβόλου της Πίστεως. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι πριν τη σύνταξη και την τελική διαμόρφωση του Συμβόλου της Πίστεως, η ομολογία πίστεως στηριζόταν στα *Βαπτιστήρια Σύμβολα*, τα οποία διέφεραν στις κατά τόπους Εκκλησίες⁹¹ και διατύπωναν την ορθόδοξη πίστη και την εναντίωση σε πλάνες και αιρέσεις της εποχής. Ακολουθώντας, μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας του βαπτίσματος, οι νεοφώτιστοι και ο κλήρος εισέρχονταν στον κυρίως ναό, κρατώντας αναμμένες λαμπάδες⁹² με σκοπό να συμμετάσχουν στη Θεία Λειτουργία.

Πιο αναλυτικά, μετά το βάπτισμα οι νεοφώτιστοι συμμετείχαν για πρώτη φορά στο Μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας⁹³, καθώς το Μυστήριο του Βαπτίσματος τελείτο

⁹⁰ Ο.π., σ. 594.

⁹¹ Βλ. αναλυτικά: Καρμίρη Ι., *Τὰ δογματικά καὶ συμβολικά μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. Ι, Ἐν Ἀθήναις 1952, σσ. 53-54.

⁹² Σκαλτσή Π., *Λειτουργικές Μελέτες II*, εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 337.

⁹³ Yazigi I. (Αρχιμ., νυν Πατριάρχη Αντιοχείας), *Η τελετή του Αγίου Βαπτίσματος (Ιστορική, θεολογική και τελετουργική θεώρησης)*, διατριβή επί διδακτορία υποβληθείσα στο Τμήμα Ποιμαντικής της Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1983, σ. 42.

απαραιτήτως εντός και κατά τη διάρκεια του Μυστηρίου της Θείας Λειτουργίας⁹⁴. Μάλιστα, οι μαρτυρίες σχετικά με τη σύνδεση των Μυστηρίων⁹⁵ του Βαπτίσματος και της Θείας Ευχαριστίας είναι αρχαιότατες και πιθανολογείται ότι φθάνουν μέχρι και τα κείμενα της Καινής Διαθήκης⁹⁶. Ο Άγιος Κύριλλος αναφέρεται στην ευχή του ασπασμού των πιστών «*Ἀλλήλους ἀπολαύετε καὶ ἀλλήλους ἀσπαζόμεθα*⁹⁷», η οποία δηλώνει την ανεπιφύλακτη και άδοξη αγάπη μεταξύ των χριστιανών νεοβαπτισθέντων. Πιο αναλυτικά, πρόκειται για τον ασπασμό των πιστών, ο οποίος σήμερα πραγματοποιείται από τους ιερείς μέσα στο Ιερό Βήμα και δήλωνε κατά τον Άγιο Κύριλλο την αλληλοσυγχώρηση και την αμνησικακία⁹⁸.

Ακολούθως, ο ιερός συγγραφέας αναφέρεται στην ιερή στιγμή της Αγίας Αναφοράς στη Θεία Λειτουργία και στη στιγμή κατά την οποία ακούγεται η εκφώνηση από τον λειτουργό ιερέα: «*Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας*», με τους πιστούς να απαντούν: «*Ἐχομεν πρὸς τὸν Κύριον*». Πραγματικά, εκείνη τη φοβερή στιγμή συντελείται η πνευματική ανάβαση όλων των παρευρισκόμενων στη Θεία Λειτουργία, καθώς οι καρδιές βρίσκονται στον ουρανό. Ειδικότερα, το «*ἄνω σχῶμεν*» αποτελεί την κλήση για τη

⁹⁴ Φουντούλη Ι., *Το Άγιον Βάπτισμα, ιστορικό–τελετουργική θεώρηση*, Σειρά Ποιμαντική Βιβλιοθήκη 2, Αθήνα 1999, σ. 32.

⁹⁵ Να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι αφορμή για την αποσύνδεση των δύο Μυστηρίων υπήρξε η επικράτηση της πράξης του νηπιοβαπτισμού, ο οποίος δεν αποτελεί νέο φαινόμενο για την εκκλησιαστική πράξη, καθώς είναι γνωστό ότι από τους αποστολικούς κιόλας χρόνους βαπτίζονταν νήπια. Περί τούτου μας ενημερώνουν σχετικά και οι Πράξεις των Αποστόλων και η προς Κορινθίους Επιστολή του Αποστόλου Παύλου, ενώ παράλληλα και στην πατερική γραμματολογία όλων των περιόδων παρέχονται μαρτυρίες περί νηπιοβαπτισμού [Yazigi I. (Αρχιμ., νυν Πατριάρχη Αντιοχείας), *Η τελετή του Αγίου Βαπτίσματος*, ο.π., σσ. 98-103].

⁹⁶ Καλλιακμάνη Β., *Μεθοδολογικά πρότερα τῆς ποιμαντικῆς*, Λεντίφ ζωννύμενοι Ι, εκδόσεις Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 46.

⁹⁷ *Μυσταγωγική Κατήχηση* 5,3.

⁹⁸ Ρωμαίου Α. (Αρχιμ.), *Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ο.π., σ. 631.

σύνταξη των συντριμμίων μας, μια κλήση για να μεταβούμε από τη φθορά στη Βασιλεία του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος⁹⁹. Εν συνεχεία, η ευχαριστήρια φράση του ιερέα «*Εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ*» υποδηλώνει κατά τον Άγιο Κύριλλο Ιεροσολύμων την υποχρέωσή μας να εκφράσουμε στο Θεό την ευγνωμοσύνη μας, καθώς όντας ανάξιοι «*μας κάλεσε σε τέτοια μεγάλη Χάρη*» και «*μας συμφιλίωσε με τον Θεό – Πατέρα*¹⁰⁰». Ο Άγιος Κύριλλος έχει βαθιά πεποίθηση πως η συμμετοχή μας στη Θεία Λειτουργία σηματοδοτεί τη ριζική αλλαγή και τη μεταμόρφωση της ζωής μας και ως εκ τούτου, είναι λογικό επακόλουθο να «*εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ*¹⁰¹». Η απάντηση στην πρόσκληση της εν λόγω ευχαριστίας είναι «*Ἄξιον καὶ δίκαιον*», καθώς άξια και δίκαια πρέπει να ευχαριστούμε Εκείνον που έγινε και γίνεται Ευχαριστιακός Αμνός με σκοπό να καταστήσει εμάς συγκληρονόμους Του στη Βασιλεία των Ουρανών¹⁰².

Επίσης, ιδιαίτερα σπουδαία είναι η θεολογική ανάλυση που πραγματοποιεί ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων στην Κυριακή Προσευχή («*Πάτερ ἡμῶν*»), η εκφώνηση της οποίας κατά τη διάρκεια της Θείας Λειτουργίας αποτελούσε πολύ σπουδαία πράξη για την αρχαία Εκκλησία. Είναι άξιο μνείας το γεγονός ότι «*από μία Κατήχηση, που είναι αφιερωμένη στην όλη Θεία Λειτουργία, είναι πολύ σημαντικό ότι τα δύο πέμπτα της διατίθενται στην Κυριακή Προσευχή*¹⁰³». Μετά τον σχολιασμό της Κυριακής Προσευχής ακολουθεί ο σχολιασμός της εκφωνήσεως «*Τά ἅγια τοῖς ἁγίοις*». Τα Άγια και Τίμια Δώρα προσφέρονται σε «*Αγίους*», υποδηλώνοντας εκείνους τους πιστούς, οι οποίοι δεν είναι τέλειοι στην αρετή, αλλά αγωνίζονται να φθάσουν σε κάποια βαθμίδα

⁹⁹ Ο.π., σ. 631.

¹⁰⁰ *Μυσταγωγική Κατήχηση 5,5*.

¹⁰¹ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 191.

¹⁰² Ρωμαίου Α. (Αρχιμ.), *Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 633.

¹⁰³ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 201.

πιο υψηλή, έστω και αν δεν έφθασαν ακόμη. Με άλλα λόγια, «το φύσει» Άγιον έρχεται να καθαγιάσει εμάς, τους «φύσει» ατελείς και αδύνατους¹⁰⁴. Τέλος, ακολουθεί η αντιφώνηση των πιστών «*Εἷς Ἅγιος, εἷς Κύριος, Ἰησοῦς Χριστός*», η οποία υποδηλώνει κατά τον Κύριλλο Ιεροσολύμων την ύπαρξη Ενός μόνο αληθινού Θεού, ο οποίος από τη φύση Του είναι Άγιος.

¹⁰⁴ Ο.π., σ. 222.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Το θεολογικό περιεχόμενο των ευχών των Μυσταγωγικών Κατηχήσεων του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων

α) Οι ευχές απόταξης του Σατανά στη Δύση κατά το Μυστήριο της Βαπτίσεως

Ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων αφιερώνει μεγάλο τμήμα της πρώτης Μυσταγωγικής του Κατήχησης στην απόταξη του Σατανά. Πιο συγκεκριμένα, μετά τους εξορκισμούς και τη συστηματική κατήχηση, η οποία λάμβανε χώρα κατά τη Μεγάλη Τεσσαρακοστή, ακολουθούσε η απόταξη του σατανά και η σύνταξη με τον Χριστό. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι υπάρχει μια πολύ σημαντική διαφορά μεταξύ της τελέσεως του μυστηρίου του βαπτίσματος σήμερα και της τελέσεώς του κατά τους αρχαίους χρόνους, η οποία δεν αφορά στο τυπικό της ακολουθίας του μυστηρίου, το οποίο παρέμεινε ίδιο προϊόντος του χρόνου, αλλά στον αποδέκτη του τυπικού, δηλαδή τον βαπτιζόμενο. Για τον βαπτιζόμενο της αρχαίας εποχής η τελετή του μυστηρίου της βαπτίσεως περιέκλειε ένα σημείο, το οποίο αποτελούσε φοβερή ψυχική δοκιμασία για εκείνον και επρόκειτο για τη στιγμή της προφοράς των λόγων της αποτάξεως¹⁰⁵.

Πιο αναλυτικά, ο Άγιος Ιωάννης ο Απόστολος και Ευαγγελιστής, στην πρώτη καθολική επιστολή του γράφει ότι «ὅλος ὁ κόσμος κείται ἐν τῷ πονηρῷ¹⁰⁶», διατύπωση την οποία επαναλαμβάνει η Γραφή με πολλούς τρόπους, καθώς εξέφραζε και εξακολουθεί να εκφράζει μέχρι και σήμερα μια αδιαμφισβήτητη πραγματικότητα. Προς επίρρωση της άποψης αυτής παρατίθεται το γεγονός της θεραπείας των δαιμονισμένων, το οποίο λάμβανε χώρα ανέκαθεν δια της επικλήσεως του ονόματος του Χριστού ή δια του

¹⁰⁵ Φωτεινού Ζ., Η απόταξη του Διαβόλου - Μια φοβερή εμπειρία που είναι για μας σήμερα άγνωστη, στο: *Πάντα τα Έθνη* 12 (1984), σσ. 8-9, ανακτήθηκε στις 28/12/2021 από http://www.apostoliki-diakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/themata.asp?cat=poim&NF=1&main=texts&file=25.htm.

¹⁰⁶ Α Ιω 5,19.

εξορκισμού, ήτοι της χάραξης του σημείου του σταυρού, αποτελώντας πάντα ένα υπέρλογο και ιδιαίτερα εντυπωσιακό γεγονός. Εν προκειμένω, αναφορικά με το μυστήριο της βαπτίσεως, οι κατηχούμενοι δεν είχαν αποσυνδεθεί από το παρελθόν τους και εξακολουθούσαν να δέχονται την επήρεια του πονηρού, παρά το γεγονός ότι είχαν μνηθεί στις αλήθειες της πίστεως δια των συστηματικών κατηχητικών μαθημάτων¹⁰⁷.

Καθίσταται, επομένως, σαφές ότι ο κατηχούμενος καλείτο να προφέρει τα τρομακτικά λόγια της αποκηρύξεως του διαβόλου, λαμβάνοντας δύναμη κατά τη φρικτή εκείνη στιγμή από την πίστη του, από τους αδελφούς του που παρευρίσκονταν κοντά του με σκοπό να δεχθούν και εκείνοι με τη σειρά τους το Άγιο Βάπτισμα και από τους ιερείς. Οι Πατέρες της Εκκλησίας παρουσίαζαν το διάβολο εξαγριωμένο κατά τη στιγμή της αποκηρύξεώς του. Καθίσταται δε αναγκαίο στο σημείο αυτό να επισημανθεί ότι «η ρεαλιστική αυτή περιγραφή της παρουσίας του εξαγριωμένου διαβόλου κατά την ώρα της αποτάξεως δεν αποτελούσε ένα λεκτικό σχήμα, αλλά αντιπροσώπευε την κοινή πεποίθηση όλων των πιστών. Η δοκιμασία του μυούμενου έφτανε στο κατακόρυφο. Η ψυχή του γέμιζε δέος [...]. Αν στην εμπειρία αυτή προστεθεί η τριετής κατήχηση, η προετοιμασία των τελευταίων ημερών πριν από το βάπτισμα με την έντονη νηστεία, η νύχτα της Αναστάσεως, στην οποία συνήθως γινόταν το βάπτισμα, η συμμετοχή με τους πιστούς στη λειτουργία της Αναστάσεως και η πρώτη θεία μετάληψη, μπορεί να φανταστεί κανείς τις πνευματικές προϋποθέσεις με τις οποίες έμπαινε στα παλαιά χρόνια ο άνθρωπος στην Εκκλησία¹⁰⁸».

Η τελετή της απόταξης του σατανά λάμβανε χώρα κατά τη διάρκεια της αγρυπνίας του Μεγάλου Σαββάτου στο προαύλιο του βαπτιστηρίου οίκου¹⁰⁹. Άξιο μνείας είναι το

¹⁰⁷ Φωτεινού Ζ., *Η απόταξη του Διαβόλου - Μια φοβερή εμπειρία που είναι για μας σήμερα άγνωστη*, ο.π.

¹⁰⁸ Ο.π.

¹⁰⁹ Ερευνώντας τις πηγές του 2^{ου} και του 3^{ου} αιώνα μ.Χ. παρατηρούμε τα ακόλουθα σχετικά με τον τρόπο τελέσεως του βαπτίσματος: η Διδαχή των Αποστόλων συνιστά το βάπτισμα να τελείται «ἐν ὕδατι ζῶντι»,

γεγονός ότι το εν λόγω τμήμα της βαπτισματικής τελετής μαρτυρείται από όλες σχεδόν τις πηγές της εποχής εκείνης. Πιο συγκεκριμένα, εκτός από τον Άγιο Κύριλλο Ιεροσολύμων, ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος μας ενημερώνει σχετικά με τα «φοβερά» και «γεμάτα φρίκη» λόγια¹¹⁰, τα οποία διατύπωναν οι κατηχούμενοι κατά τη στιγμή της αποτάξεως και ήταν ιδιαιτέρως σπουδαία σε «δύναμη»¹¹¹. Η εν λόγω τελετή της αποτάξεως ήταν συγκλονιστική για κάθε φωτιζόμενο για το λόγο ότι «κατά τη διάρκεια αυτής, τολμούσε να απαρνηθεί κατά πρόσωπο αυτόν που μέχρι χθες ήταν κυρίαρχος

εννοώντας το νερό των πηγών, των ποταμών, των ρυακιών, των λιμνών, των θαλασσών, κτλ. Μέχρι και τις αρχές του 3^{ου} αιώνα μ.Χ. το μυστήριο του βαπτίσματος τελείτο οπουδήποτε υπήρχε νερό, χωρίς ιδιαίτερη διάκριση. Η αρχαιολογική έρευνα απέδειξε ότι τουλάχιστον από τις αρχές του 3^{ου} αιώνα μ.Χ. δημιουργήθηκε ιδιαίτερος χώρος από τους χριστιανούς, το επονομαζόμενο «βαπτιστήριο», το οποίο βρισκόταν πλησίον του τόπου τελέσεως του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας και προοριζόταν για την τέλεση του μυστηρίου της βαπτίσεως. Από τις αρχές του 4^{ου} αιώνα γενικεύθηκε η τέλεση του μυστηρίου του βαπτίσματος εντός του βαπτιστηρίου οίκου, γεγονός το οποίο καταμαρτυρείται τόσο από το πλήθος των διασωθέντων παλαιοχριστιανικών βαπτιστηρίων οίκων (τα περισσότερα εκ των οποίων είναι ερειπωμένα στις ημέρες μας) όσο και από τις φιλολογικές πηγές της εποχής. Περαιτέρω, εντός του προαυλίου (εξωτερικού) οίκου λάμβανε χώρα η απόταξη του Σατανά και η σύνταξη με το Χριστό, εντός δε του εσωτερικού οίκου που ονομαζόταν «φωτιστήριο» (και περιελάμβανε την κολυμβήθρα) βαπτίζονταν οι προσερχόμενοι κατηχούμενοι. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδος (γνωστή και ως «έν Τρούλλω») όρισε το μυστήριο του βαπτίσματος να τελείται μόνο εντός καθολικών εκκλησιών, δηλαδή εντός καθεδρικών και ενοριακών ναών (Βολανάκη Ι., *Τα Παλαιοχριστιανικά Βαπτιστήρια της Ελλάδος*, ο.π., σσ. 12-13).

¹¹⁰ «Εἶτα καθ' ἕκαστον ἐρχόμενος ὁ ἱερεὺς ἀπαιτεῖ τὰς συνθήκας καὶ τὰς ὁμολογίας καὶ λέγειν παρασκευάζει τὰ φοβερά ἐκεῖνα ῥήματα καὶ φρίκης γέμοντα» (Ιωάννου Χρυσοστόμου, Λόγος Β', «Τοῦ αὐτοῦ ἀκολουθία πρὸς τοὺς μέλλοντας φωτίζεσθαι καὶ σαφὴς ἀπόδειξις τῶν συμβολικῶς τε καὶ τυπικῶς ἐν τῷ θείῳ βαπτίσματι τελουμένων», στίχος 2.18, σ. 12, ανακτήθηκε στις 30/12/2021 από <https://greekdownloads3.files.wordpress.com/2014/08/catecheses-ad-illuminandos.pdf>).

¹¹¹ «Ὅλῃγα τὰ ῥήματα ἀλλὰ μεγάλη τούτων ἡ δύναμις. Καὶ γὰρ ἄγγελοι παρεστηκότες καὶ αἱ ἀόρατοι δυνάμεις ἡδόμεναι ἐπὶ τῇ ὑμετέρᾳ ἐπιστροφῇ δέχονται παρὰ τῆς ὑμετέρας γλώττης τὰς φωνὰς καὶ ἀναφέρουσι τῷ κοινῷ πάντων δεσπότῃ καὶ ἐν ταῖς βίβλοις ταῖς οὐρανίαις αὗται ἐγγράφονται» (Ιωάννου Χρυσοστόμου, Λόγος Β', ο.π., στίχος 2.20, σ. 13).

αυτού και του κόσμου των εθνικών¹¹²». Οι φωτιζόμενοι, όπως μέχρι και τις ημέρες μας οι υποψήφιοι να δεχθούν το βάπτισμα και οι ανάδοχοι, στρέφονταν προς τη Δύση, «επειδή η Δύση είναι η χώρα του ορατού σκότους, ο δε διάβολος είναι ο ίδιος το σκοτάδι και στο σκοτάδι έχει το βασίλειό του¹¹³».

ι) «Αποτάσσομαί σοι, σατανᾶ»

Πρόκειται για την πρώτη ευχή της αποτάξεως, η οποία διατυπωνόταν από τους στραμμένους προς τη Δύση υποψηφίους χριστιανούς με απλωμένο το χέρι. Όλες οι φράσεις της αποτάξεως υπαγορεύονταν κατά φράση από τους κληρικούς, ενώ οι φωτιζόμενοι επαναλάμβαναν ομαδικά τις φράσεις, έχοντας υψωμένο το δεξί τους χέρι¹¹⁴. Ο τρόπος αυτός συνέβαλε στην καλύτερη συνειδητοποίηση όλων όσων οι ίδιοι οι φωτιζόμενοι έλεγαν, ενώ παράλληλα άμβλυνε το φόβο τους ότι ο διάβολος θα τους επιτίθετο λόγω της απομάκρυνσής τους από αυτόν¹¹⁵. Σύμφωνα με τον Άγιο Κύριλλο Ιεροσολύμων η απόταξη γίνεται με στραμμένους τους υποψηφίους χριστιανούς προς

¹¹² Βουλγαράκη Η., *Αι κατηχήσεις του Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ο.π., σ. 359.

¹¹³ Μητρ. Αργολίδος Νεκτάριου, *Βάπτισμα, μια μάχη που υποτάσσει το διάβολο! Η απόταξη και η σύνταξη*, ανακτήθηκε στις 29/12/2021 από <https://www.pemptousia.gr/2016/05/vaptisma-mia-machi-pou-ipotassi-ton-diavolo/>.

¹¹⁴ «Εκείνον τον καιρόν, καθώς και ο τύπος διαλαμβάνει, εστέκοντο με τα χέρια υψωμένα επάνω, όταν έκαμναν αυτήν την άρνησιν. Τούτο φαίνεται μοι να εδηλούσεν, ότι αρνούμενοι τον Σατανάν και τα έργα του (δηλαδή κάθε αμαρτίαν, δια της οποίας γενόμεθα δούλοι του) δεν τον γνωρίζομεν πλέον δι' αυθέντην μας. Όθεν ουδέ ως δούλοι του στεκόμεθα έμπροσθέν του (επειδή, ωσάν να ήτον παρών εννοούμεν, όταν τον αρνούμεθα), άλλ' ως ελεύθεροι. Επειδή των δούλων ίδιον είναι να στέκωνται έμπροσθεν εις τους αυθέντας, έχοντας κάτω απλωμένας ή σταυρωμένας τας χείρας των, δια να παραστήσουν την προς αυτούς υποταγήν και δουλείαν τους» (Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 95).

¹¹⁵ Ρωμαίου Α. (Αρχιμ.), *Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ο.π., σ. 590.

τη Δύση, καθώς «το ορατό σκοτάδι της νύχτας έρχεται από τη Δύση, καθώς δύει ο ήλιος. Κι εκείνος, ο διάβολος, επειδή είναι σκοτεινός και βρομερός, στο σκοτάδι έχει και την εξουσία του. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο στρεφόμαστε συμβολικά προς τη Δύση και αποχωρίζομαστε το Σατανά, το σκοτεινό εκείνο και ζοφερό άρχοντα του σκοταδιού¹¹⁶».

Με την καθιέρωση του τύπου της αποταγής κατά το βάπτισμα η Εκκλησία συνεχίζει το έργο του Χριστού, ο οποίος ενσαρκώθηκε και απεστάλη στη γη, για να συντρίψει το κράτος του Σατανά. Παράλληλα, «η αποταγή δεν είναι θεωρητική διαφοροποίηση του βαπτιζόμενου προς το διάβολο, αλλά οριστική και ουσιαστική αποσυσχέτισή του από αυτόν. Γι' αυτό εδώ ο Άγιος Κύριλλος δεν αρκείται στο να θυμίσει απλώς στους Νεοφώτιστους την πράξη της αποταγής, αλλά συγκεκριμενοποιεί τη σημασία της, μορφοποιώντας την σε λεπτομερή πρακτική δεοντολογία¹¹⁷». Λεπτομερής περιγραφή της τελετής της αποταγής δεν πραγματοποιείται στις Κατηχήσεις του Αγίου Κυρίλλου, καθώς ο Άγιος Πατέρας περιορίζεται στο να αναφέρει μόνο τις φράσεις της αποκήρυξης του Σατανά, τη στάση και τη θέση, την οποία ελάμβαναν οι φωτιζόμενοι κατά την εκφώνηση των φράσεων.

Εντούτοις, ιδιαίτερη σημασία παρουσιάζει η εν λόγω μαρτυρία του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων σχετικά τόσο με τη στάση και τη θέση των υποψηφίων χριστιανών κατά την εκφώνηση των λόγων της αποταγής όσο και με την καταγραφή του στοιχείου της κλήσεώς τους από τον Επίσκοπο να φυσήξουν τρεις φορές κατά του σατανά και να ομολογήσουν τρεις φορές την αποταγή, καθώς πρόκειται για στοιχεία που εκλείπουν από τις μυσταγωγικές κατηχήσεις λοιπών μεγάλων Αγίων Πατέρων, όπως επί παραδείγματι του Ιωάννου του Χρυσοστόμου και του Θεόδωρου Μοψουεστίας. Καθίσταται, επομένως, σαφές ότι ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων μας παρέχει

¹¹⁶ Μυσταγωγική Κατήχηση 1,4.

¹¹⁷ Ρωμαίου Α. (Αρχιμ.), Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων, ο.π., σ. 590.

πληροφορίες με μείζονα ιστορική αξία, οι οποίες διατηρήθηκαν στη λειτουργική πράξη έως και τις ημέρες μας¹¹⁸.

Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι το τμήμα αυτό της βαπτισματικής τελετής μαρτυρείται από όλες σχεδόν τις πηγές της εποχής εκείνης και όχι μόνο. Πιο αναλυτικά, από τις αρχές του 4^{ου} αιώνα μ.Χ. έχουμε σχετική πληροφορία προερχόμενη από την περιοχή του Ιλλυρικού, η οποία αναφέρεται στην προ του βαπτίσματος απόταξη του Σατανά: «*Ἀποτάσσθαι ὁμολογήσαντες ἐν τῷ βαπτίσματι τῷ διαβόλῳ καὶ ταῖς πομπαῖς αὐτοῦ*¹¹⁹». Περαιτέρω, στην απόταξη του Σατανά αναφέρεται και ο Άγιος Πρόκλος (434 – 446 μ.Χ.), Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, σημειώνοντας: «*Ἀποτάσσομαι σοι Σατανᾶ καὶ τῇ πομπῇ σου καὶ τῇ λατρείᾳ σου καὶ τοῖς ἀγγέλοις σου καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις σου*¹²⁰». Μάλιστα, από το βίο του Αγίου Δασίου πληροφορούμαστε ότι «*κατὰ τὴν ἀπόταξιν, οἱ ὑποψήφιοι ἔπτυνον κατὰ γῆς, καταπτύοντες ὡς παρόντα τὸν Σατανᾶν. Οὕτω ὁ ἅγιος Δάσιος κατέπτυνε τὸν διάβολον σὺν ταῖς πομπαῖς αὐτοῦ*¹²¹». Επίσης, ο Θεόδωρος Μοψουεστίας μας παραδίδει μία ακόμη παραλλαγή των λόγων της απόταξης: «*Ἀποτάσσομαι τῷ Σατανᾶ, πᾶσι τοῖς ἀγγέλοις σου, πᾶσι τοῖς ἔργοις σου, πᾶση τῇ λατρείᾳ σου, πᾶση τῇ πομπῇ σου καὶ πάσῃ τῇ κοσμικῇ πλάνῃ σου*¹²²».

¹¹⁸ Φύλια Γ., *Το βάπτισμα κατά τις λειτουργικές πηγές της Αντιοχειανής Εκκλησίας*, Αθήνα 1996, σ. 99.

¹¹⁹ Knopf R. & Krüger G., Μαρτύριον του Αγίου Δασίου, στο: *Ausgewählte Märtyrerakten*, Tübingen 1929, σ. 92 και Βολανάκη Ι., *Τα Παλαιοχριστιανικά Βαπτιστήρια της Ελλάδος*, ο.π., σ. 21 (Ο Άγιος Δάσιος μαρτύρησε στην Αξιούπολη της Μυσίας το έτος 303 μ.Χ.).

¹²⁰ Leroy F., *L' Homiletique de Proclus de Constantinople, Tradition manuscrite, inedit, etudes connexes*, Studi E Testi 247, Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana 1967, σ. 188 (*Μυσταγωγία εις το Βάπτισμα*) και Βολανάκη Ι., *Τα Παλαιοχριστιανικά Βαπτιστήρια της Ελλάδος*, ο.π., σ. 21.

¹²¹ Βολανάκη Ι., *Τα Παλαιοχριστιανικά Βαπτιστήρια της Ελλάδος*, ο.π., σ. 21.

¹²² Θεόδωρου Μοψουεστίας, *Κατηχήσεις*, εκδόσεις Tonneau R. - Devreesse R., *Les homélies Catéchétiques de Theodore de Mopsueste* (Studi e Testi 145), Roma 1949, σ. 367.

Παρόμοια είναι τα λόγια της απόταξης και στις *Αποστολικές Διαταγές*: «Ἀποτάσσομαι τῷ σατανᾷ, καί τοις ἔργοις αὐτοῦ, καί ταῖς πομπαῖς αὐτοῦ, καί ταῖς λατρείαις αὐτοῦ, καί τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, καί ταῖς ἐφευρέσεσιν αὐτοῦ, καί πᾶσι τοῖς ὑπ' αὐτόν¹²³». Τέλος, στο σύγγραμμα «*Εκκλησιαστική Ιεραρχία*», το οποίο αποδίδεται στον Άγιο Διονύσιο τον Αρεοπαγίτη, δεν γίνεται μνεία στα παραπάνω λόγια της απόταξης, αλλά υπάρχει μία σημαντική περιγραφή του τελετουργικού της: «Εἴτα στήσας, ἐπὶ δυσμαῖς προσέχοντα, καὶ τὰς χεῖρας ἀπωθοῦντα πρὸς τὴν αὐτὴν ἀπεστραμμένας χώραν, ἐμφυσῆσαι μὲν αὐτῷ τρίς διακελεύεται τῷ Σατανᾷ, καὶ προσέτι τὰ τῆς ἀποταγῆς ὁμολογήσαι¹²⁴».

ii) «Καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις σου»

Η απόταξη του Σατανά περιλαμβάνει εκτός από την αποκήρυξη του ιδίου και την αποκήρυξη όλων των έργων του. Πιο αναλυτικά, σύμφωνα με τον Άγιο Κύριλλο Ιεροσολύμων, «*έργα του Σατανά είναι κάθε αμαρτία, την οποία πρέπει οπωσδήποτε να αποχωριστούμε μια για πάντα. Όπως, δηλαδή, όταν ξεγλιστράει κανείς μακριά από κάποιον τύραννο, γλιτώνει ταυτόχρονα και από τα όπλα του. Κάθε, λοιπόν, είδους αμαρτία θεωρείται ότι ανήκει στα έργα του διαβόλου. Πλην, όμως, να ξέρεις καλά κι αυτό: όσα ομολογείς, ιδιαίτερα κατά τη φρικτή εκείνη ώρα της αποταγῆς, γράφονται στα αόρατα βιβλία του Θεού. Κάθε φορά, λοιπόν, που θα συλλαμβάνεσαι να διαπράττεις κάτι αντίθετο από αυτά που τώρα ομολόγησες, θα κριθείς ως παραβάτης της συμφωνίας που έκανες. Αποχωρίζεσαι, λοιπόν, με την ομολογία σου τα έργα του Σατανά, δηλαδή*

¹²³ Κλήμεντος Ρώμης, *Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Αποστόλων διὰ Κλήμεντος Ζ΄, Ἀποταγή πρὸς τὸν ἐναντίον, καὶ συνταγή πρὸς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ*, κεφ. ΜΑ΄, P.G. 1, 1041B.

¹²⁴ Διονυσίου Αρεοπαγίτου, *Περὶ ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας Β΄*, 6, P.G. 3, 396B.

αποχωρίζεσαι κάθε δραστηριότητά σου αντίθετη και ασύμφωνη με τη διδασκαλία του Κυρίου, που γίνεται είτε με πράξεις (έργα) είτε με διανοήματα (με το νου)¹²⁵.

Παράλληλα, εξίσου σημαντικό είναι το θεολογικό περιεχόμενο που δίνει στην εν λόγω ευχή ο Όσιος Εφραίμ ο Σύρος: «Ποίοις ἔργοις; Ἄκουσον! πορνείαν, μοιχείαν, φαρμακείαν, μαντείαν, ἐπασιδίαν, γελοιασμοῖς, καθαρισμοῖς, ἄσμασι δαιμονικοῖς, ἤγουν τραγωδίαις, ὀρναιοσκοπίαις, ἐπερωτήσεσι πνευμάτων, πετάλων γραφαῖς, τοῦ σχολάζειν κύβοις, εἰδωλοθύτου, καὶ αἵματι καὶ πνικτοῦ καὶ θνησιμαίου, τοῖς ἐν ἡλίῳ καὶ ἄστροις καὶ σελήνῃ γινομένοις καὶ ἐν πηγαῖς καὶ ἐν δένδροις καὶ ἐν τριόδοις καὶ βάμμασι καὶ ποτηρίοις καὶ ἐτέροις ἔργοις... ὅτι ἔργα καὶ διδασκαλῖαι εἰσὶ τοῦ διαβόλου¹²⁶».

Καθίσταται σαφές ότι στην ανωτέρω ανάλυσή του ο Όσιος Εφραίμ συμπεριλαμβάνει όλες εκείνες τις πράξεις, οι οποίες κατά τη διδασκαλία της Εκκλησίας αποτελούσαν και εξακολουθούν να αποτελούν όχι μόνον αμαρτήματα, αλλά δαιμονικές πράξεις και έργα του διαβόλου, όπως επί παραδείγματι η πορνεία, η μοιχεία, η αστρολογία, κάθε μορφή μαντείας και η συνομιλία με πνεύματα.

Κατά τη διδασκαλία της Εκκλησίας, η ύπαρξη του διαβόλου και των έργων του αποτελεί πραγματικότητα, η οποία επουδενί πρέπει να ξεχνιέται ή να μη λαμβάνεται προσηκόντως υπόψη από τους χριστιανούς. Ιδιαίτερος δε σημαντικό είναι να ενθυμούνται πάντα οι χριστιανοί και να μην αγνοούν το καταστροφικό έργο του διαβόλου. Για τον Χριστό και την πρώτη Εκκλησία η αντίληψη της εκδίωξης των δαιμόνων ήταν τόσο ουσιαστική και πρωτεύουσας σημασίας, ώστε και η έλευση ακόμη της Βασιλείας του Θεού συνδέθηκε με την εκδίωξη αυτή. Ολόκληρο το έργο του Χριστού χαρακτηρίζεται ως έργο εκδίωξεως των δαιμόνων, καθώς «από την πρώτη

¹²⁵ Μυσταγωγική Κατήχηση 1,5.

¹²⁶ Φραντζολά Κ., *Οσίου Εφραίμ του Σύρου Έργα*, εκδόσεις Περιβόλι της Παναγίας, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 287.

στιγμή της εμφανίσεως του Χριστού στο δημόσιο έργο Του, με τη χαρακτηριστική περίπτωση των πειρασμών στην έρημο, ο Κύριος «αποτάσσει» τον Σατανά: «ὕπαγε ὀπίσω μου, σατανᾶ». Αυτή η «απόταξη» είχε κεντρική θέση στην Κατήχηση της πρώτης Εκκλησίας αλλά και στην πράξη εισόδου των ανθρώπων στη νέα πίστη. Σήμερα η είσοδος στην Εκκλησία και η Κατήχηση έχουν γίνει δυστυχώς μια απλή τυπική λατρευτική πράξη, που δεν σημαίνουν ουσιαστική αλλαγή ζωής. Ο αναγνώστης μελετώντας τις παραγράφους αυτές της πρώτης Κατηχήσεως θα καταλάβει, ασφαλώς, πως «απόταξη» και «σύνταξη» σημαίνουν καθολική μεταμόρφωση ζωής¹²⁷».

iii) «Καί πάση τῇ πομπῇ αὐτοῦ»

Σημαντικό είναι και το θεολογικό περιεχόμενο της ερμηνείας που δίνει ο Άγιος Κύριλλος σχετικά με την «πομπή» του διαβόλου. Ο ιερός συγγραφέας χαρακτηρίζει ως πομπή του διαβόλου καθετί κακό που τον συνοδεύει και τον ακολουθεί. Πιο αναλυτικά, σύμφωνα με τον Άγιο Πατέρα, «πομπή του διαβόλου είναι η θεατρομανία, οι ιπποδρομίες, τα κυνήγια και κάθε άλλη παρόμοια ματαιότητα, από την οποία ευχόταν να ελευθερωθεί ο Άγιος Δαβίδ ο Ψαλμωδός [...]. Μην τρέχεις με μανία στα θέατρα και μην ασχολείσαι με τα όσα γίνονται στις θεατρικές παραστάσεις, όπου συναντάει κανείς τους αμαρτωλούς ηθοποιούς να βρίζονται και να ασχημονούν ή και άνδρες θηλυπρεπείς να χορεύουν οργιαστικά. Να αποφεύγεις ακόμα κι εκείνους που καταγίνονται με τα κυνήγια, για να ικανοποιήσουν την άθλια γαστέρα. Αυτοί, πολλές φορές, θέλοντας να γεμίσουν το στομάχι τους με φαγητά έγιναν στην πραγματικότητα οι ίδιοι φαγητό ανήμερων και άγριων θηρίων. Και για να πω καλύτερα, για να ικανοποιήσουν το Θεό τους, δηλαδή την κοιλιά τους, αναρριχώνται στους γκρεμούς και χάνουν τη ζωή τους. Να αποφεύγεις και

¹²⁷ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σσ. 98-99.

τις ιπποδρομίες, αυτό το παθιασμένο θέαμα, που κάνει τις ψυχές άγριες και χυδαίες. Αυτά, λοιπόν, όλα είναι πομπή του διαβόλου¹²⁸».

Εν συνεχεία, ο Άγιος Κύριλλος συγκαταλέγει στην έννοια της πομπής του διαβόλου και όλα όσα προσφέρονται στα πανηγύρια ή όλα όσα προσφέρονται ως θυσίες στα είδωλα, όπως επί παραδείγματι κρέας, ψωμί και οποιαδήποτε άλλη εδώδιμη ύλη, η οποία έχει μιανθεί από την επίκληση των δαιμόνων¹²⁹. Άξιο μνείας είναι το γεγονός ότι εκείνη την εποχή επικρατούσε η ειδωλολατρία, με αποτέλεσμα να λαμβάνουν χώρα πολυάριθμες παγανιστικές εκδηλώσεις και ειδωλολατρικές τελετές με θυσίες ζώων προς τιμήν των ειδώλων. Επειδή πάνω σε αυτές τις τροφές προσεύχονταν χάριν αγιασμού, επικαλούμενοι τους εκάστοτε θεούς τους, δηλαδή κατά τη διδασκαλία της Εκκλησίας τους δαίμονες, οι εδώδιμες αυτές ύλες καθίσταντο αυτομάτως μολυσμένες. Για το λόγο αυτό, ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων συμπεριλαμβάνει στην πομπή του διαβόλου -δηλαδή όσα τον συνοδεύουν και τον ακολουθούν- ακόμα και τα προϊόντα θυσίας στα είδωλα¹³⁰, καθώς «τα απλώς φαγώσιμα γίνονται με την επίκληση των δαιμόνων μολυσμένα και ακάθαρτα¹³¹».

Ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων, ακολουθώντας πιστά τη διδασκαλία του Αποστόλου Παύλου, εξομοιώνει τη θυσία στα είδωλα με θυσία στους δαίμονες. Παράλληλα, «με τη θεολογική του ευαισθησία και την πλούσια πείρα του πάνω σε θέματα και αντιλήψεις μανιχαϊκής προελεύσεως, τονίζει ότι το κακό δεν βρίσκεται στην ύλη και στο προσφερόμενο θήραμα, αλλά στην τύφλωση της ανθρώπινης συνείδησης, που αντάλλαζε

¹²⁸ Μυσταγωγική Κατήχηση 1,6.

¹²⁹ Μυσταγωγική Κατήχηση 1,7.

¹³⁰ Πατρώνου Γ., Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων, ό.π., σ. 103.

¹³¹ Μυσταγωγική Κατήχηση 1,7.

τη δόξα του άφθαρτου Θεού με εικόνες της φθαρτής δημιουργίας¹³². Καθίσταται, επομένως, σαφές εκ του συνόλου των ανωτέρω εκτεθέντων ότι η ζωή του ανθρώπου είναι δυνατό να βρίσκεται υπό την επήρεια του διαβόλου και όλων όσων τον ακολουθούν, δηλαδή της πομπής του «και τότε είναι που όλα γίνονται βέβηλα και βρώμικα. Μια βέβηλη και βρώμικη ζωή, με βέβηλες και βρώμικες εκδηλώσεις, μια ζωή με δαιμονικές ροπές και πονηρά ενδιαφέροντα δείχνει πως ο πιστός δεν έχει ακόμη «αποτάξει» τον κόσμο του Πονηρού και ασφαλώς δεν έχει «συνταχθεί» με τον κόσμο του Θεού, τον κόσμο των Αγίων¹³³».

iv) «Καί πάση τῇ λατρείᾳ σου»

Ιδιαίτερα σημαντικό είναι και το θεολογικό περιεχόμενο της ευχής της απόταξης της λατρείας του διαβόλου. Σύμφωνα με τον Άγιο Κύριλλο Ιεροσολύμων «λατρεία του διαβόλου είναι η προσευχή στα είδωλα και στους ναούς των ειδώλων και όσα γίνονται προς τιμήν των άψυχων ειδώλων, όπως: το να ανάβει κανείς λύχνους ή να θυμιάζει κοντά σε πηγές και ποταμούς, πράγματα που επιχείρησαν μερικοί, οι οποίοι απατήθηκαν από διάφορα όνειρα ή από τους δαίμονες, νομίζοντας ότι με αυτόν τον τρόπο θα γιατρευτούν από αρρώστιες τους. Πρόσεχε μην ασχοληθείς με τέτοιου είδους πράγματα.

¹³² Ρωμαίος Α. (Αρχιμ.), *Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ο.π., σ. 592.

¹³³ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 104.

Η οιωνοσκοπία¹³⁴, η μαντεία¹³⁵, οι κληδωνισμοί¹³⁶, τα περιάμματα¹³⁷, οι επιγραφές σε πέταλα και μερικές άλλες τέτοιες εφάμαρτες τέχνες, είναι όλα λατρεία του διαβόλου. Να αποφεύγεις όλα αυτού του είδους τα πράγματα. Γιατί, εάν πέσεις σε κάτι από αυτά που

¹³⁴ Οιωνοσκοπία λέγεται η πράξη και το έργο των οιωνοσκόπων. Πρόκειται για άτομα, τα οποία περιεργάζονταν το πέταγμα ή τις κραυγές όρνεων με σκοπό να προβλέψουν τα μελλούμενα (Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 107).

¹³⁵ «Μαγεία λέγεται εκείνη, όπου γίνεται δι' επικλήσεως δαιμόνων τινών αγαθοποιών, καθώς ψεύδονται τινές (επειδή όλοι οι δαίμονες είναι κακοποιοί και ανθρωποκτόνοι), προς σύστασιν τινός αγαθού πράγματος. Τα οποία όλα αυτά όχι μόνον είναι ανωφελή και μάταια βοηθήματα, αλλά και εκείνους όπου ή τα κάμνουσιν ή τα πιστεύουσιν και τα μεταχειρίζονται, ή όλα ή μερικά, τους αποδείχνουσιν ότι είναι εθνικοί ή ειδωλολάτραι. Δια τούτο, όχι μόνον αυτός ο Άγιος (ήτοι ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων) μας συμβουλεύει να αποφεύγωμεν μακράν από αυτά, μα και ο Μέγας Αθανάσιος ... (Η μαντεία) κακώς μεταχειρίζεται το όνομα του Θεού, ότι λέγουσα πως είναι χριστιανή κάμνει εκείνα όπου έκαμναν έναν καιρόν οι δεισιδαίμονες ειδωλολάτραι. Όθεν μηδέ πρέπει να την ονομάζης χριστιανήν την τοιαύτην, αλλά πλάνον και ειδωλολάτρισσαν, και μ' όλον όπου λέγει το όνομα του Θεού, επειδή και οι δαίμονες το έλεγον, όμως ήτον δαίμονες. Και τέτοιας λογής οι θείοι Πατέρες ιδίως και κοινώς εις Συνόδους μας συμβουλεύουσι να τα αποφεύγωμεν. Και κοντά εις την συμβουλήν και αφορίζουν εκείνους όπου τα μεταχειρίζονται και τα πιστεύουσι» (Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 111).

¹³⁶ Επρόκειτο για τους λεγόμενους κλήδονες. Ο κλήδονας είναι λαϊκό έθιμο που επιβιώνει από την αρχαιότητα και τελείται στις 24 Ιουνίου, σύμφωνα με το οποίο εμφανίζεται στις άγαμες κοπέλες η ταυτότητα του μελλοντικού τους συζύγου. Ο Κλήδονας εντάσσεται στη νεοελληνική λαϊκή λατρεία και ιδιαίτερα στα περιοδικά λατρευτικά έθιμα και ανήκει στην έντεχνη ή τεχνική και την έμμεσα νεοελληνική μαντεία. Κατά το έθιμο του κλήδονα αναγιγνώσκονταν ρητά του Δαβίδ, ενώ πραγματοποιείτο επίκληση του ονόματος του Θεού, της Υπεραγίας Θεοτόκου και μερικών Αγίων, με παράλληλη παρεμβολή δαιμονικών ψιθυρισμάτων (Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 107).

¹³⁷ Πρόκειται για τα γνωστά σε όλους φυλακτά, τα οποία αποτελούν μια πανάρχαια πρακτική, καθώς χρησιμοποιούνταν σε πλήθος παγανιστικών λατρειών και χώρων ως μέσα προστασίας ή ως μέσα υποτιθέμενου ελέγχου των πνευμάτων ή ακόμη και των ίδιων των φυσικών δυνάμεων. Επί παραδείγματι, στην αρχαία Αίγυπτο το πλέον διαδεδομένο φυλακτό ήταν το λεγόμενο «Μάτι του Ωρου», ενώ στην αρχαία Ελλάδα ήταν γνωστά ως *περιάμματα* και *περίπτα*. Τα φυλακτά εξακολουθούν έως και τις μέρες μας να είναι παρόντα και στον αποκρυφιστικό χώρο και μάλιστα με πολλές μορφές [Γεωργόπουλου Β. (Πρωτ/ρου), Όψεις Αποκρυφισμού: Τα φυλακτά, ανακτήθηκε στις 03/01/2022 από <https://www.pemptousia.gr/2021/02/opsis-apokrifismou-ta-filakta/>].

ανέφερα, μετά την απόταξη του Σατανά και τη σύνταξή σου με το Χριστό, θα αντιμετωπίσεις πολύ πιο μανιασμένο τον τύραννο. Επειδή τότε ίσως σε περιποιόταν, γιατί ήσουν δικός του και δεν σε τυραννούσε τόσο με τη σκληρή δουλειά του¹³⁸».

Κατά τον Άγιο Κύριλλο Ιεροσολύμων, η αποκήρυξη του Σατανά αποτελεί αφενός ρήξη της διαθήκης, την οποία ο άνθρωπος συνομολόγησε με το διάβολο, αθετώντας το θέλημα του Θεού και αφετέρου σύναψη νέας διαθήκης με το Θεό¹³⁹. Η αποκήρυξη του Σατανά και η σύνταξη με τον Χριστό είναι η αφετηρία της καινής ζωής, στην οποία καλείται να εισέλθει ο βαπτιζόμενος. Για το λόγο αυτό, ο Άγιος Κύριλλος δεν αρκείται στην απλή αναφορά του νοήματος αυτής της καινής ζωής, αλλά υπεισέρχεται σε λεπτομέρειες που «συγκροτούν και χαρακτηρίζουν το όλο ήθος¹⁴⁰». Πιο συγκεκριμένα, για το βαπτισμένο άνθρωπο αμαρτήματα, όπως η συμμετοχή σε μαντείες, οιωνοσκοπίες, περιάμματα, επιγραφές σε πέταλα και λοιπές πράξεις ερμηνείας συμβόλων και φαινομένων με σκοπό την πρόβλεψη των μελλούμενων, δε συνιστούν «απλές ψυχαγωγικές απασχολήσεις, αλλά παραχάραξη της χριστιανικής αλήθειας και υπαναχώρηση στην περιοχή του σκότους και της φθοράς¹⁴¹». Από τη στιγμή κατά την οποία ο φωτιζόμενος έχει αποκηρύξει τον Σατανά, τα έργα, την πομπή και τη λατρεία του, είναι πλέον έτοιμος να συνταχθεί με τον αληθινό Θεό, τον καθαιρέτη του Άδη, τον «πρωτότοκο εκ τῶν νεκρῶν».

¹³⁸ Μυσταγωγική Κατήχηση 1,8.

¹³⁹ Ρωμαίου Α. (Αρχιμ.), *Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ο.π., σ. 595.

¹⁴⁰ Ο.π., σ. 594.

¹⁴¹ Ο.π.

**β) Οι ευχές της «κατὰ ἀνατολάς» σύνταξης με το Χριστό και η ομολογία πίστεως
κατά το Μυστήριο της Βαπτίσεως**

Καθίσταται γνωστό από τις μαρτυρίες κειμένων ότι τόσο η διακήρυξη της σύνταξης με τον Χριστό όσο και η διακήρυξη της απόταξης του Σατανά εμφανίζονται ιστορικά κατά τον 4^ο μ.Χ. αιώνα¹⁴². Η σύνταξη με τον Ιησού Χριστό πραγματοποιείται μετά την απόταξη του Σατανά, αλλά αυτή τη φορά οι υποψήφιοι να δεχθούν το Άγιο Βάπτισμα είναι στραμμένοι προς την ανατολή. Πιο αναλυτικά, η στροφή προς την ανατολή λαμβάνει χώρα, διότι ανατολή είναι ο ίδιος ο Ιησούς Χριστός¹⁴³, ο οποίος ανέτειλε ως «φῶς ἀληθινόν¹⁴⁴» και αποτελεί τον «ἥλιο της δικαιοσύνης»¹⁴⁵. Παράλληλα, η προσευχή των χριστιανών με κατεύθυνση την ανατολή διαθέτει και έναν εσχατολογικό

¹⁴² «*Η εἰς Χριστὸν σύνταξις ἀναφέρεται ρητῶς ὑπὸ τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν: Μετὰ τὴν ἀποταγὴν συντασσόμενος (ο βαπτιζόμενος) λεγέτω, ὅτι καὶ συντάσσομαι τῷ Χριστῷ. Τὴν εἰς Χριστὸν σύνταξιν ἀναφέρουν ἐπίσης: ο Χρυσόστομος, ο Πρόκλος Κωνσταντινουπόλεως καὶ ο Διονύσιος ο Ἀρεοπαγίτης. Τὴν εἰς Χριστὸν σύνταξιν τῶν εἰς τὸ βάπτισμα προσερχομένων ὑπαινίσσεται πιθανῶς καὶ σχετικὴ μαρτυρία ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Ἰλλυρικοῦ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ., ἡ ὁποία ἀναφέρει, ὅτι ὁ ἅγιος Δάσιος ὑπέβλεψεν ἐαυτὸν τῷ σταυρωθέντι Χριστῷ. Παρόμοιον ὑπαινιγμὸν τῆς εἰς Χριστὸν συντάξεως κάμνει καὶ ο Γρηγ. ο Ναζιανζηνὸς γράφων: Οἶδα τίνι ὡμολόγησα καὶ τίνι ἀπεταξάμην καὶ τίνι συνεξευξάμην. Ἄρα ἡ εἰς Χριστὸν σύνταξις ὀλίγον πρὸ τοῦ βαπτίσματος εἶναι ἀρχαιότατη, λαμβάνουσα χώραν τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ 4ου αἰ. καὶ ἐξῆς καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν» (Βολανάκη Ι., *Τα Παλαιοχριστιανικά Βαπτιστήρια της Ελλάδος*, Αθήναι 1976, σ. 22).*

¹⁴³ Ζαχ 6, 12: «καὶ ἐρεῖς πρὸς αὐτόν· τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ· ἰδοὺ ἀνὴρ, ἀνατολὴ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ ὑποκάτωθεν αὐτοῦ ἀνατελεῖ, καὶ οἰκοδομήσει τὸν οἶκον Κυρίου» καὶ Λκ 1, 78: «διὰ σπλάγχχνα ἐλέους Θεοῦ ἡμῶν, ἐν οἷς ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἀνατολὴ ἐξ ὕψους ».

¹⁴⁴ Ιω 1, 9: «Ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον» (Δηλαδή: «Ο Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἦταν πάντοτε τὸ ἀληθινὸ φῶς, τὸ ὁποῖο φωτίζει κάθε ἄνθρωπο, πὺν ἐρχεται στὸν κόσμo»).

¹⁴⁵ Μαλ 4, 2: «καὶ ἀνατελεῖ ὑμῖν τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά μου ἥλιος δικαιοσύνης καὶ ἴασις ἐν ταῖς πτέρυξιν αὐτοῦ, καὶ ἐξελεύσεσθε καὶ σκιρτήσετε ὡς μοσχάρια ἐκ δεσμῶν ἀνείμένα» (Δηλαδή: «Για σας ὁμως, οἱ ὁποῖοι εὐλαβεῖσθε τὸ Ὄνομά μου, θα ἀνατελεῖ ο ἥλιος της δικαιοσύνης καὶ στis ἀκτίνες αὐτοῦ, πὺν ἀπλώνονται ὡσάν πτέρυγες, θα ὑπάρχει θεραπεία καὶ θα ἐξέλθετε χαρούμενοι καὶ θα σκιρτήσετε ὡσάν τα μοσχάρια, τα ὁποῖα ἀφῆθησαν ἐλεύθερα ἀπὸ τοὺς δεσμούς τους»).

συμβολισμό, καθώς από εκεί αναμένεται να λάβει χώρα η επάνοδος του Χριστού κατά τη Δευτέρα και ένδοξη Παρουσία Του¹⁴⁶. Ο Μέγας Βασίλειος σημειώνει ότι, ενώ οι χριστιανοί στρέφονται προς την ανατολή με σκοπό να προσευχηθούν, αγνοούν τον λόγο για τον οποίο το πράττουν, ο οποίος δεν είναι άλλος από την αναζήτηση της παλαιάς πατρίδας, δηλαδή του χαμένου Παραδείσου¹⁴⁷. Επίσης, στην ίδια κατεύθυνση κινείται και ο Άγιος Γρηγόριος Νύσσης, ο οποίος αναφέρει ότι η στροφή προς την ανατολή αποτελεί μια διαρκή υπενθύμιση της έκπτωσης του ανθρώπου από τον Παράδεισο και της διακοπής της κοινωνίας και των δεσμών του με το Θεό Πατέρα¹⁴⁸.

Και ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων κινείται ακριβώς στο ίδιο πνεύμα με τους ανωτέρω αναφερθέντες Πατέρες. Ειδικότερα, ο ιερός συγγραφέας χαρακτηρίζει την ανατολή, δηλαδή το σημείο του ορίζοντα στο οποίο λαμβάνει χώρα η σύνταξη με το Χριστό, ως «τοῦ φωτός τὸ χωρίον¹⁴⁹», επισημαίνοντας το γεγονός ότι, «ὅταν, λοιπόν, αποχωρίζεσαι

¹⁴⁶ Μτ 24, 27: «ὥσπερ γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἐξέρχεται ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ φαίνεται ἕως δυσμῶν, οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου·» (Δηλαδή: «ὅπως ἡ ἀστραπὴ βγαίνει ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ καὶ ἀμέσως φαίνεται ἕως τὴν δύση, ἔτσι ἀμέσως αἰσθητὴ σε ὅλους θα γίνῃ καὶ ἡ ἐνδοξος παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου»).

¹⁴⁷ «Αὐτός ο τόπος εἶναι ο θεῖος παράδεισος, τὸν ὁποῖο ο Θεός ἔχει φυτέψει με τὰ χέρια του, ταμεῖο κάθε χαράς καὶ ευχαριστήσεως. Διότι ἡ λέξις Ἐδέμ σημαίνει ἀπόλαυση. Ἦταν βέβαια στὴν ἀνατολὴ καὶ βρισκόταν πιο ψηλά ἀπ’ ὅλη τὴ γῆ, ἀλλὰ εἶχε εὐκράτο κλίμα καὶ ἀκτινοβολοῦσε ἀπὸ λεπτὸ καὶ πολὺ καθαρὸ αέρα· ἦταν κατάφυτος ἀπὸ αειθαλὴ φυτὰ, γεμάτος ἀπὸ εὐωδία καὶ φως, ο ὁποῖος ξεπερνᾷ στὴ φαντασία κάθε ἐποχὴ τοῦ ἔτους καὶ ὁμορφιά· εἶναι πράγματι θεῖος τόπος καὶ ἄξια κατοικία τοῦ ἀνθρώπου ποὺ πλάσθηκε κατ’ εἰκόνα Θεοῦ, μέσα στὸν ὁποῖο δὲν σύχναζε κανένα ἀπὸ τὰ ἄλογα ζῶα, ἀλλὰ μόνον ὁ ἀνθρώπος, τὸ πλαστούργημα τοῦ Θεοῦ» [Αγίου Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Ἑκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως (Ἀπόδοση εἰς τὴν νέα ἐλληνικὴ: Ἀρχιμ. Δωρόθεος Πάπαρης), Κεφάλαιο 25 «Περὶ Παραδείσου», ἀνακτῆθηκε στὶς 05/01/2022 ἀπὸ [εἰς](#)].

¹⁴⁸ «Ἐφύτευεν γὰρ ὁ θεὸς παράδεισον ἐν Ἐδέμ κατὰ ἀνατολὰς, ὅταν τοῖνυν πρὸς τὰς ἀνατολὰς ἀναβλέπωμεν, καὶ τῆς ἐκπτώσεως τῶν φωτεινῶν τε καὶ ἀνατολικῶν τῆς μακαριότητος τόπων τῇ διανοίᾳ τὴν μνήμην λάβωμεν, εἰκότως τὴν τοιαύτην φωνὴν προβαλλόμεθα...».(Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὴν προσευχήν*, PG 44, 1184).

¹⁴⁹ *Μυσταγωγικὴ Κατήχησις* 1,9.

και αρνιέσαι το Σατανά, καταπατώντας κάθε συμφωνία μαζί του, τότε ανατρέπεις τις παλιές συνθήκες που είχες με τον Άδη και σου ανοίγεται πάλι ο Παράδεισος του Θεού, τον οποίο φύτεψε στην **ανατολή** και απ' όπου, για την παράβασή του, εξορίστηκε ο προπάτοράς μας Αδάμ. Αυτό ακριβώς το γεγονός συμβολίζει **η στροφή που κάνεις από τη δύση προς την ανατολή, όπου είναι ο τόπος του φωτός¹⁵⁰**». Εν συνεχεία, ιδιαίτερα σπουδαίο είναι το θεολογικό περιεχόμενο της ερμηνείας της προς ανατολάς στροφής, το οποίο επισημαίνεται και από τον Άγιο Ιωάννη το Δαμασκηνό.

Πιο συγκεκριμένα, ο Άγιος αναφέρεται στη φυλή του Ιούδα, η οποία ως πιο εκλεκτή στρατοπέδευσε προς το ανατολικό μέρος¹⁵¹. Παράλληλα, ακόμα και στον περίφημο ναό του Σολομώντος, η πύλη του Κυρίου βρισκόταν προς την ανατολή¹⁵². Περαιτέρω, «ο Κύριος ... όταν σταυρωνόταν, έβλεπε προς τη δύση, και έτσι τον προσκυνούμε βλέποντας το πρόσωπό του. Και όταν αναλήφθηκε, προς την ανατολή ανέβαινε, και έτσι οι Απόστολοι τον προσκύνησαν· και πάλι έτσι θα έλθει (στη Δευτέρα Παρουσία), με τον τρόπο που τον είδαν ν' αναλαμβάνεται στον ουρανό, όπως ο ίδιος ο Κύριος είπε: «Όπως η αστραπή βγαίνει από την ανατολή και φθάνει έως τη δύση, έτσι θα γίνει και η (δευτέρα) παρουσία του Υιού του ανθρώπου». Προσμένοντάς τον, λοιπόν, προσκυνούμε

¹⁵⁰ «Ότε οὖν τῷ Σατανᾷ ἀποτάττη, πᾶσαν τὴν πρὸς αὐτὸν πατῶν διαθήκην, λύεις τὰς πα-λαιὰς πρὸς τὸν ἄδην συνθήκας, ἀνοίγεται σοι ὁ παράδεισος τοῦ Θεοῦ, ὃν ἐφύτευσε κατὰ ἀνατολάς, ὅθεν διὰ τὴν παράβασιν ἐξόριστος γέγονεν ὁ ἡμέτερος προπάτωρ. Καὶ τούτου σύμβολον τὸ στραφῆναί σε ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, **τοῦ φωτός τὸ χωρίον**» (Μυσταγωγική Κατήχηση 1,9).

¹⁵¹ Αρ 2,3: «καὶ οἱ παρεμβάλλοντες πρῶτοι κατὰ ἀνατολάς, τάγμα παρεμβολῆς Ἰούδα σὺν δυνάμει αὐτῶν, καὶ ὁ ἄρχων τῶν υἱῶν Ἰούδα, Ναασσῶν υἱὸς Ἀμιναδάβ·» (Δηλαδή: «Το τάγμα της φυλής Ιούδα με τις στρατιωτικές του δυνάμεις και με αρχηγό εκ της φυλής Ιούδα τον Ναασσών, υιό του Αμιναδάβ, ας στρατοπεδεύσουν πρώτοι προς το **ανατολικό μέρος**»).

¹⁵² Ιεζ 11, 1: «Καὶ ἀνέλαβέ με πνεῦμα καὶ ἤγαγέ με ἐπὶ τὴν πύλην τοῦ οἴκου Κυρίου τὴν κατέναντι τὴν **βλέπουσαν κατὰ ἀνατολάς**·» (Δηλαδή: «Με ἐσήκωσε Πνεῦμα Κυρίου και με ἔφερε στην πύλη του ναοῦ του Κυρίου την ἀπέναντι, η οποία ἐβλεπε προς ἀνατολάς») και Καραγιάννη Χ., *Αρχαιολογία και Θεσμολογία του βιβλικού Ισραήλ*, εκδόσεις Ἐννοια, Αθήνα 2013, σσ. 309-319.

ανατολικά. Και αυτό αποτελεί άγραφη αποστολική παράδοση· διότι πολλά μας τα παράδοσαν χωρίς να τα γράψουν¹⁵³. Άξιο μνείας είναι το γεγονός ότι και ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς δέχεται την ανατολή ως σύμβολο του θείου φωτός¹⁵⁴.

Εν συνεχεία, ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος δεν αρκείται απλώς σε αναφορές στο γεγονός της διακήρυξης της σύνταξης με το Χριστό, αλλά προβαίνει και σε βαθύτερη θεολογική ερμηνεία της, επισημαίνοντας ότι η δυνατότητα του βαπτιζόμενου να συνταχθεί με το Χριστό αποτελεί απόδειξη της φιλοστοργίας του Θεού προς τον άνθρωπο, καθώς Εκείνος ξεχνά την ανθρώπινη αχαριστία και εμπιστεύεται στον βαπτιζόμενο «θησαυρό¹⁵⁵». Επίσης, η διακήρυξη της σύνταξης με το Χριστό αποτελεί αφενός «όπλο» και «συμμαχία» στον αγώνα κατά του διαβόλου και αφετέρου αιτία ισχυροποίησης του Χριστιανού απέναντι στον Πονηρό, τον οποίο ο άνθρωπος προηγουμένως «φοβόταν και έτρεμε¹⁵⁶». Περαιτέρω, ο Άγιος Διονύσιος ο Αρεοπαγίτης μας παρέχει λεπτομέρειες σχετικά με τη σύνταξη με το Χριστό, αναφέροντας ότι ο βαπτιζόμενος στρεφόταν προς την ανατολή και αφού

¹⁵³ Αγίου Ιωάννου Δαμασκηνού, *Έκδοσις ακριβής τής όρθοδόξου πίστεως* (Απόδοση εις την νέα έλληνική: Αρχιμ. Δωρόθεος Πάπαρης), Κεφάλαιο 85 «Περί τοῦ προσκυνεῖν κατὰ ἀνατολὰς», ανακτήθηκε στις 05/01/2022 από [εδώ](#).

¹⁵⁴ Μεντιδάκη Γ., (Πρωτ/ρου), *Τα επτά μυστήρια της Εκκλησίας μας, Τύπος και Συμβολισμός*, τομ. II, εκδόσεις Γραφικές Τέχνες "Τυποκρέτα", Ηράκλειο Κρήτης 2008, σσ. 62-63.

¹⁵⁵ «Μετὰ γὰρ τὴν ἀποταγὴν τοῦ πονηροῦ καὶ πάντων τῶν πονηρῶν διαφερόντων πραγμάτων πάλιν λέγειν παρασκευάζει· «Καὶ συντάσσομαί σοι, Χριστέ.» Εἶδες ἀγαθότητος ὑπερβολήν; Τὰ ῥήματα δεχόμενος παρὰ σοῦ μόνον, τοσοῦτον ἐμπιστεύει σοι πραγμάτων θησαυρόν, πάσης τῆς προτέρας ἀγνωμοσύνης ἐπιλαθόμενος καὶ οὐδὲν ὑπομνήσκων σε τῶν προτέρων ἀλλ' ἄρκεται τοῖς βραχείσι τούτοις ῥήμασιν» (Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Κατηχήσεις προς Φωτιζομένους*, Λόγος Β', «Τοῦ αὐτοῦ ἀκολουθία πρὸς τοὺς μέλλοντας φωτίζεσθαι καὶ σαφὴς ἀπόδειξις τῶν συμβολικῶς τε καὶ τυπικῶς ἐν τῷ θείῳ βαπτίσματι τελουμένων», στίχος 2.21, ανακτήθηκε στις 03/01/2022 από <https://greekdownloads3.files.wordpress.com/2014/08/catecheses-ad-illuminandos.pdf>).

¹⁵⁶ Φίλια Γ., *Το βάπτισμα κατά τις λειτουργικές πηγές της Αντιοχειανής Εκκλησίας*, Αθήνα 1996, σσ. 101-102.

κοιτούσε τον ουρανό με υψωμένα τα χέρια αναφωνούσε: «συντάξασθαι τῷ Χριστῷ καὶ πάσαις ταῖς θεοπαράδοτοις ἱερολογίαις», υποδηλώνοντας ότι η σύνταξη με το Χριστό γινόταν με όλες τις ιερές διδαχές, τις οποίες γνώρισε ο βαπτιζόμενος δια των Κατηχήσεων¹⁵⁷.

Ενώ η στροφή προς την ανατολή υποδηλώνει την ύπαρξη του Θείου Φωτός, του Ἡλίου της Δικαιοσύνης, ο οποίος δεν είναι άλλος από τον Ιησού Χριστό, η ύψωση των χειρῶν κατά τη στιγμή της διακήρυξης της σύνταξης με το Χριστό αποσκοπεί στο να εντείνει ακόμη περισσότερο την προσευχή που με παρρησία απευθύνει προς τον Κύριο ο προσερχόμενος προς το Βάπτισμα, ενώ ταυτόχρονα η τριπλή ομολογία σύνταξης με το Χριστό υποδηλώνει την υπόσχεση που οφείλει να διαφυλάττει ο προσερχόμενος προς το Βάπτισμα σε όλη την πορεία της καινής ζωής του μετά την τέλεση του ιερού αυτού μυστηρίου¹⁵⁸. Τούτων δοθέντων, ο ιερέας καλεί τους κατηχουμένους προς το Ἅγιο Φῶτισμα του Κυρίου, με σκοπό αφενός να λάμπουν οι καρδιές και οι ζωές τους και αφετέρου να αποτελέσει η διακήρυξη της σύνταξης με το Χριστό στην ανατολή το σταθερό σημείο αναφοράς που θα τους συνοδεύει σε όλη την πορείας της καινής ζωής τους¹⁵⁹.

¹⁵⁷ Ο.π., σ. 102.

¹⁵⁸ «Ταῦτα δὲ τελέσαντα τὸν βαπτισθόμενον πρὸς ἀνατολὰς ἐπεστράφη τοῦτον ὁ ἱεράρχης κελεύει καὶ τὰς χεῖρας ἀνατείναντα συντάξασθαι τῷ Χριστῷ δι' ἐρωτήσεως τρίς. Ἡ μὲν οὖν πρὸς ἀνατολὰς θέα τὴν πρὸς τὸ θεῖον φῶς ἀνάβλεψιν τοῦ φυγόντος τὴν κακίαν αἰνίττεται, ἡ δὲ τῶν χειρῶν ἀνάτασις τὴν πεπαρρησιασμένην προσευχήν· τὸ δὲ τριττὸν τῆς κατὰ τὴν συνταγὴν ὁμολογίας τὸ ἔμπεδον παρίστησι τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ὑποσχέσεως» [Μπιλάλη Α. (Πρωτ/ρου.), *Ἅγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς, Θησαυρός Κυρίου, Ευαγγελιστές Λουκάς και Μάρκος*, τομ. II, Αθήνα 2015, σσ. 290-291].

¹⁵⁹ «λάμψον φῶς γνώσεως ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, καὶ τῶν πρὸς τὸ ἅγιον Φῶτισμα εὐτρεπιζομένων...» (Βλ. αναλυτικά: *Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Βαπτίσματος*, Ἔκδοσις τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Αθήνα 2011 σσ. 45-46).

Μετά τη διακήρυξη της σύνταξης με το Χριστό, η τελευταία προβαπτισματική πράξη ήταν η ομολογία της πίστεως δια της απαγγελίας του Συμβόλου της Πίστεως. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι στην εποχή του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων ο χρόνος εκφώνησης της ομολογίας της πίστεως τοποθετείται πριν την είσοδο των κατηχουμένων στην κολυμβήθρα¹⁶⁰. Παράλληλα, εξίσου σημαντικές είναι και οι πληροφορίες που μας παρέχει ο Μέγας Βασίλειος, εκ των οποίων συνάγεται εξίσου ότι το Σύμβολο της Πίστεως απαγγελόταν πριν την είσοδο των φωτιζομένων στην κολυμβήθρα, δηλαδή πριν την τέλεση του μυστηρίου της βαπτίσεως: *«Πίστις δὲ καὶ Βάπτισμα δύο τρόποι τῆς σωτηρίας... Ὡς γὰρ πιστεύομεν εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα, οὕτω καὶ βαπτίζομεθα εἰς τὸ Ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Καὶ προάγει μὲν ἡ ὁμολογία πρὸς σωτηρίαν εἰσάγουσα, ἐπακολουθεῖ δὲ τὸ Βάπτισμα ἐπισφραγίζον ἡμῶν τὴν συγκατάθεσιν»¹⁶¹*. Σύμφωνα με τον Μέγα Βασίλειο, προηγείται η ομολογία της πίστεως, η οποία μας εισάγει στη σωτηρία και έπεται εν συνεχεία η τέλεση του μυστηρίου του βαπτίσματος, το οποίο με τη σειρά του επισφραγίζει την άρτι δοθείσα (δια της ομολογίας πίστεως) συγκατάθεσή μας¹⁶².

¹⁶⁰ Βουλγαράκη Η., Αι Μυσταγωγικαὶ Κατηχήσεις των Φωτιζομένων, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 408. Παράλληλα, το γεγονός αυτό συνάγεται και από την εξής φράση του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων στην πρώτη Μυσταγωγική του Κατήχηση: *«Αὐτά που εἶπαμε πάρα πάνω εἶναι ὅσα γίνονταν στον προθάλαμο του Βαπτιστηρίου. Στις ἐπόμενες, ὁμως, Κατηχήσεις, θα εἰσέλθουμε, αν ὁ Θεός το ἐπιτρέψει, στο Βαπτιστήριον, στα Ἅγια των Ἁγίων. Εκεί θα διδασκούμε τι συμβόλιζαν ὅσα κατὰ τὸ βάπτισμα ἐκεῖ συντελέστηκαν»*. Καθίσταται, επομένως, σαφές ὅτι ἡ ομολογία της πίστεως ἀποτελεῖ προβαπτισματικὴ πράξη, ἡ ὁποία λάμβανε χώρα στον προθάλαμο του βαπτιστηρίου οἴκου, πριν εἰσέλθει ὁ φωτιζόμενος στην κολυμβήθρα (Μυσταγωγικὴ Κατήχηση 1,11).

¹⁶¹ Μεγάλου Βασιλείου, *Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος*, PG 32, 117B.

¹⁶² Βλ. αναλυτικά: Μεγάλου Βασιλείου, *Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος* (κεφ. 12), P.G. 32, 117BC: *«Προάγει μὲν ἡ ὁμολογία πρὸς τὴν σωτηρίαν εἰσάγουσα· ἐπακολουθεῖ δὲ τὸ βάπτισμα ἐπισφραγίζον ἡμῶν τὴν συγκατάθεσιν»*.

Αναφορικά με τον τύπο και το περιεχόμενο των πρώτων βαπτιστήριων συμβόλων, τα οποία διασώζονται έως και τις ημέρες μας, μπορούμε μετά βεβαιότητας να πούμε ότι πρόκειται για μονομερείς χριστολογικές φράσεις - σύμβολα ή διμερείς ομολογίες-σύμβολα, με μνεία στον Πατέρα και τον Υιό ή τριμερή σύμβολα με μνεία στο Άγιο Πνεύμα¹⁶³. Εντούτοις, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, ως ομολογία πίστεως νοείται η απαγγελία του Συμβόλου της Νικαίας – Κωνσταντινουπόλεως, το οποίο διαμορφώθηκε από τις δύο πρώτες Οικουμενικές Συνόδους, ήτοι της Νίκαιας της Βιθυνίας (325 μ.Χ.) και της Κωνσταντινουπόλεως (381μ.Χ.)¹⁶⁴. Ιδιαίτερη σημασία παρουσιάζει το γεγονός ότι η προβαπτισματική πράξη της ομολογίας της πίστεως εδράζεται χρονικά στη ρωμαϊκή *obligatio verbis*, δηλαδή σε εκείνο το θεσμό της ρωμαϊκής νομοθεσίας, σύμφωνα με τον οποίο παρεχόταν ομολογία και υπόσχεση τήρησης ενός συμβολαίου¹⁶⁵. Εντούτοις, προϊόντος του χρόνου, η νομική αυτή δέσμευση απέκτησε αμιγώς θρησκευτικό περιεχόμενο, δηλώνοντας πλέον τον τύπο της επίσημης πράξης σύνταξης με τον Ιησού Χριστό¹⁶⁶.

Σύμφωνα με τον Άγιο Κύριλλο Ιεροσολύμων, κατά την προβαπτισματική πράξη της ομολογίας της πίστεως, οι φωτιζόμενοι δεν απήγγειλαν ολόκληρο το Σύμβολο της Νικαίας, αλλά το εξής μόνο απόσπασμα: «Πιστεύω εἰς τὸν Πατέρα καὶ εἰς τὸν Υἱὸν καὶ εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, καὶ εἰς ἓν βάπτισμα μετανοίας¹⁶⁷». Καθίσταται, επομένως, σαφές

¹⁶³ Λιάλιου Δ., *Ερμηνεία των Δογματικών και Συμβολικών κειμένων της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, τομ. Α', εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 21 επ.

¹⁶⁴ Alexander Schmemmann (μτφρ. Ροηλίδης Ι.), *Εξ ύδατος και πνεύματος*, εκδόσεις Δομός, Αθήνα 1984, σ. 49.

¹⁶⁵ Κογκούλη Ι., Οικονόμου Χ., Σκαλτσή Π., *Το βάπτισμα* (Θεία Λατρεία και Παιδεία 2), εκδόσεις Λυδία, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 176.

¹⁶⁶ Βλ. αναλυτικά: Βεργωτή Γ., «Το Μυστήριο τοῦ Βαπτίσματος και ἡ ποιμαντική τοῦ σήμερα», τομ. «ΑΓΙΟ ΒΑΠΤΙΣΜΑ», εκδόσεις Ιερά Μητρόπολη Δράμας, Δράμα 1996, σ. 40.

¹⁶⁷ *Μυσταγωγική Κατήχηση Ι, 9.*

ότι προϋπόθεση για την είσοδο των κατηχουμένων στην Εκκλησία αποτελούσε ανέκαθεν η πίστη στον Πατέρα Θεό, τον Χριστό και το Άγιον Πνεύμα κι αυτό «γιατί το πλαίσιο της χριστιανικής ορθοδόξου πίστεως είναι Τριαδολογικό και ο χαρακτήρας του Βαπτίσματος, όπως άλλωστε και πάντων των τελουμένων στην Εκκλησία, Αγιοτριαδικός¹⁶⁸». Τέλος, αξιοσημείωτη είναι η υφιστάμενη σύνδεση μεταξύ της ομολογίας της πίστεως και του μυστηρίου του βαπτίσματος, καθώς «η πίστη ολοκληρώνεται με το βάπτισμα και το βάπτισμα θεμελιώνεται στην πίστη¹⁶⁹».

¹⁶⁸ Γιέφτιτς Α., *Το Ιερό μυστήριο του Βαπτίσματος - Είσοδος και Ζωή στην Εκκλησία*, ανακτήθηκε στις 05/01/2022 από http://paterikakeimena.blogspot.com/2010/04/blog-post_8567.html.

¹⁶⁹ Ιερομονάχου Γρηγορίου, *Το Άγιον Βάπτισμα (Σχόλια)*, εκδόσεις Ιερών Κουτλουμουσιανόν Κελλίων Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, Άγιον Όρος 1998, σ. 156.

γ) Οι ευχές της Θείας Λειτουργίας

Μετά την ερμηνεία και ανάλυση των σημαντικότερων αναγνωσθεισών ευχών του μυστηρίου της βαπτίσεως, ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων υπεισέρχεται στα τελούμενα κατά τη Θεία Λειτουργία. Ειδικότερα, «η μυστηριολογία και η λειτουργιολογία του (Αγίου Κυρίλλου), δηλαδή, η θεολογία του γύρω από τα Μυστήρια της Εκκλησίας και τη Θεία Λειτουργία, έχουν ένα σαφή πνευματικό και εποικοδομητικό χαρακτήρα. Όλα γίνονται και παίρνουν ουσιαστικό νόημα «τῇ πνευματικῇ ὑμῶν τῆς ὠφελείας οἰκοδομῇ». Ο Άγιος Κύριλλος δεν εργάζεται και δεν μοχθεί στη θεολογία για να κάνει «έρευνα» και «επιστήμη», όπως εμείς σήμερα, ούτε ακόμη για την αλήθεια αυτή καθεαυτή, δηλαδή για να στηρίζει μια κάποια πίστη και να επιβάλει κάποια ψυχρά δόγματα. Το θεολογικό του ενδιαφέρον είναι καθαρά ποιμαντικό και αποσκοπεί στην πνευματική οικοδομή των πιστών και στην ενότητα της Εκκλησίας. Και στο σημείο αυτό είναι έντονα αγιογραφικός και ακολουθεί τη γραμμή του Αποστόλου Παύλου, ο οποίος θεωρούσε τη θεολογία ειδικό χάρισμα στο σώμα της Εκκλησίας με σκοπό την οικοδομή της Εκκλησίας και τον καταρτισμό των πιστών¹⁷⁰».

Για την ορθόδοξη πατερική σκέψη η κοινωνία με το Θεό κατά το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας αποτελεί μια απτή, βιωμένη πραγματικότητα¹⁷¹. Η Θεία Ευχαριστία αποτελεί το φρικτό μυστήριο, το οποίο παρέδωσε ο Χριστός στους μαθητές Του κατά το Μυστικό Δείπνο της Μεγάλης Πέμπτης. Ως εκ τούτου, πρόκειται για μυστήριο θεμελιωμένο στα λόγια του Χριστού¹⁷² ή ακριβέστερα, πρόκειται για τον ίδιο το Μυστικό Δείπνο, ο οποίος «συνεχίζεται» στον διαδραμόντα χρόνο και δεν

¹⁷⁰ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σσ. 178-179.

¹⁷¹ Ρωμαίου Α. (Αρχιμ.), *Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 620.

¹⁷² Ματσούκα Ν., *Δογματική και Συμβολική Θεολογία (τομ. II). Έκθεση της Ορθόδοξης Πίστεως σε αντιπαράθεση με τη Δυτική Χριστιανοσύνη* (Φιλοσοφική και Θεολογική Βιβλιοθήκη – 3), εκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 484.

«επαναλαμβάνεται¹⁷³». Το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας δεν αποτελεί απλώς μια λατρευτική πράξη του ανθρώπου προς τον Δημιουργό –Θεό, αλλά την ίδια την ένωση του Θεού με τον άνθρωπο. Αυτό ακριβώς το φοβερό και ασύλληπτο γεγονός υπονοεί η Εκκλησία, όταν λέγει κατά τη διάρκεια του Μυστηρίου της Θείας Λειτουργίας «Μελίζεται καὶ διαμερίζεται ὁ Ἄμνος τοῦ Θεοῦ, ὁ μελιζόμενος καὶ μὴ διαιρούμενος, ὁ πάντοτε ἐσθιόμενος καὶ μηδέποτε δαπανώμενος, ἀλλὰ τοὺς μετέχοντας ἁγιάζων¹⁷⁴». Ο Χριστός εξετέλεσε τη θυσία Του «εφάπαξ»¹⁷⁵. Εντούτοις, προσφέροντας το σώμα Του και το αίμα Του πριν από τη θυσία στον Γολγοθά, σημείωσε πως η «βρώσις» του σώματός Του και η «πόσις» του αἵματός Του θα αποτελούν τις αναγκαίες προϋποθέσεις για τη σωτηρία των ψυχών μέχρι και τη Δευτέρα Αυτού Παρουσία¹⁷⁶.

¹⁷³ Φλωρόφσκι Γ. (Πρωτ/ρου), *Ευχαριστία και Καθολικότητα. Ανατομία προβλημάτων της πίστεως*, εκδόσεις Ρηγόπουλου, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 147.

¹⁷⁴ Θεία Λειτουργία Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου, *Ύψωσις καὶ Μελισμός*, ανακτήθηκε στις 10/01/2022 από http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/prayers/service_litourgy_translation.htm.

¹⁷⁵ Εβρ 7,27: «ὁς οὐκ ἔχει καθ' ἡμέραν ἀνάγκην, ὥσπερ οἱ ἀρχιερεῖς, πρότερον ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἀμαρτιῶν θυσίας ἀναφέρειν, ἔπειτα τῶν τοῦ λαοῦ· τοῦτο γὰρ ἐποίησεν **ἐφάπαξ** ἑαυτὸν ἀνενέγκας» (Δηλαδή: «και δεν ἔχει ἀνάγκη, ὅπως οἱ Ἀρχιερεῖς τοῦ Νόμου, νὰ προσφέρει πρῶτον θυσίαι γιὰ τὶς δικές Του ἀμαρτίαι καὶ ἔπειτα γιὰ τὶς ἀμαρτίαι τοῦ λαοῦ. Ἀφ' ἐνός μὲν διότι εἶναι ἀπολύτως ἀναμάρτητος, ἀφ' ἐτέρου δὲ διότι προσέφερε μία φορά ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τὴν ὑψίστην λυτρωτικὴν θυσία, θυσιάζοντας τὸν εαυτό Του ἐπάνω στὸν σταυρό»).

¹⁷⁶ Α Κορ 11,23-26: «ἐγὼ γὰρ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ Κυρίου ὁ καὶ παρέδωκα ὑμῖν, ὅτι ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἐν τῇ νυκτὶ ἣ παρεδίδοτο ἔλαβεν ἄρτον καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε καὶ εἶπε· λάβετε φάγετε· τοῦτό μού ἐστι τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλόμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνήσαι λέγων· τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐστὶν ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι· τοῦτο ποιεῖτε, ὡσάκις ἂν πίνετε, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. ὡσάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο πίνετε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε, ἄχρις οὗ ἂν ἔλθῃ» (Δηλαδή: «Ἐπειτα δὲ ὡς πρὸς τὸ Δείπνο τοῦ Κυρίου, ὡς πρὸς τὸ μυστήριο τῆς Θείας Ευχαριστίας, ἔχω πάλι νὰ σας πῶ, ὅτι ἐγὼ παρέλαβα ἀπὸ τοῦ Κυρίου αὐτοῦ, τὸ ὁποῖο καὶ παρέδωκα σὲ σας, ὅτι δηλαδή ὁ Κύριος Ἰησοῦς κατὰ τὴν νύκτα ποὺ ἐπρόκειτο νὰ παραδοθεῖ στοὺς ἐχθροὺς Του, γιὰ νὰ σταυρωθεῖ, ἐπῆρε ἄρτο καὶ ἀφού εὐχαρίστησε με θερμὴν προσευχὴν τὸν Πατέρα, ἔκοψε σὲ τεμάχια τὸν ἄρτο καὶ εἶπε· “Λάβετε φάγετε· τοῦτο εἶναι τὸ σῶμα μου, τὸ ὁποῖο τεμαχίζεται γιὰ σας, γιὰ τὴν σωτηρίαν σας· αὐτὸ δὲ ποὺ ἐγὼ τελῶ τώρα, νὰ το τελεῖτε καὶ σεις πάντοτε, γιὰ νὰ θυμάστε ἐμένα καὶ τὴν

Ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων στην πέμπτη και τελευταία Μυσταγωγική του Κατήχηση επιδίδεται σε μια άριστη προσπάθεια ερμηνείας όλων σχεδόν των τελουμένων και των λεγομένων κατά τη λειτουργία των πιστών¹⁷⁷. Όπως έχει ήδη λεχθεί ανωτέρω, οι πληροφορίες που παρέχονται από τον ιερό συγγραφέα σχετικά με τη λειτουργία των πιστών και τη Θεία Λειτουργία «δεν βρίσκονται σε καμμία άλλη αρχαία πηγή της Ανατολής και γι' αυτό η αξία τους για τη θεολογική επιστήμη της λειτουργιολογίας θεωρείται μοναδική¹⁷⁸». Τούτων δοθέντων, καθίσταται σαφές ότι από τις εν λόγω περιγραφές και αναλύσεις του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων λαμβάνουμε εναργή εικόνα σχετικά με τη μορφή και τον τύπο που είχε λάβει η ιεροσολυμιτική λειτουργία στα μέσα του 4^{ου} μ.Χ. αιώνα¹⁷⁹.

ι) «Ἀλλήλους ἀπολαύετε καὶ ἀλλήλους ἀσπαζόμεθα»

Ο Άγιος Κύριλλος ξεκινά την περιγραφή της ιεροσολυμιτικής λειτουργίας με την ανάλυση της συμβολικής πράξης του νιψίματος των χειρών του ιερέα. Ο Άγιος Πατέρας επεξηγεί στους νεοφώτιστους το συμβολικό περιεχόμενο αυτής της

θυσία μου, που προσφέρω προς χάριν σας". Επίσης, αφού τελείωσε το Δείπνο, πήρε το ποτήρι με τον οίνο και είπε: "τούτο το ποτήρι είναι η νέα διαθήκη, η οποία καθιερώνεται και επισφραγίζεται με το αίμα μου. Αυτό να κάνετε, για να θυμάστε εμένα και τη θυσία μου. Κάθε φορά που θα πίνετε το αίμα μου, το οποίο περιέχεται στο ποτήρι της Ευχαριστίας, να το κάνετε εις ανάμνησίν μου". Λοιπόν, ω Κορίνθιοι, κάθε φορά που τρώγετε τον αγιασμένον αυτόν άρτο και πίνετε το ευλογημένο τούτο ποτήρι της Θείας Ευχαριστίας, ομολογείτε και διαλαλείτε τον σταυρικό λυτρωτικό θάνατο του Κυρίου, συνεχώς και αδιαλείπτως μέχρις ότου έλθει κατά την Δευτέρα Παρουσία»).

¹⁷⁷ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σσ. 64-65.

¹⁷⁸ Ροδόπουλου Π. (Μητρ.), *Η θεία Λειτουργία κατά τας Μυσταγωγικάς Κατηχήσεις του Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 605.

¹⁷⁹ Ρωμαίου Α. (Αρχιμ.), *Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 65.

μυστηριακής πράξης που τελεί ο ιερέας στο «θυσιαστήριο του Θεού¹⁸⁰», η οποία «σημαίνει ότι οι λειτουργοί έχουν τακτοποιήσει κάθε ευθύνη τους έναντι του Θεού για τις αμαρτίες τους, είτε διότι δεν έχουν αμαρτήσει, είτε διότι έχουν προσέλθει στο μυστήριο της μετανοίας και εξομολογήσεως για τις αμαρτίες τους¹⁸¹». Της Αγίας Αναφοράς προηγείται η πραγμάτωση δύο συμβολικών πράξεων: του νιψίματος των χειρών και του ασπασμού, οι οποίες αμφότερες αποτελούν τις αναγκαίες προϋποθέσεις για τη συμμετοχή στη μυστική τράπεζα του Χριστού «υπό πάντων κατά τάξιν¹⁸²». Τούτου δοθέντος, ο Άγιος Κύριλλος συνεχίζει την περιγραφή της ιεροσολυμιτικής λειτουργίας παραθέτοντας τα λόγια του διακόνου: «*Ἀλλήλους ἀπολαύετε καὶ ἀλλήλους ἀσπαζόμεθα*¹⁸³».

Πιο αναλυτικά, πρόκειται για τον ασπασμό των πιστών, ο οποίος σήμερα έχει καταργηθεί και πραγματοποιείται μόνον από τους ιερείς μέσα στο Ιερό Βήμα, αποτελώντας, ωστόσο, ανέκαθεν «*εξωτερική έκφραση της βαθιάς εμπειρίας τους ως μελών του μυστικού Σώματος του Χριστού*¹⁸⁴». Ο τρόπος με τον οποίο λάμβανε χώρα ο εν λόγω λειτουργικός ασπασμός περιγράφεται στις Αποστολικές Διαταγές, οι οποίες μας ενημερώνουν ότι ασπάζονταν «*οι του κλήρου τον Επίσκοπον, οι λαϊκοί άνδρες τους λαϊκούς, αι γυναίκες τας γυναίκας, τα παιδιά δε στηκέτωσαν προς τω Βήματι, όπως μη ατακτώσιν*¹⁸⁵». Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το γεγονός ότι κατά τα πρωτοχριστιανικά χρόνια όχι μόνο δεν ήταν απλώς αναγκαία η επίτευξη ειρήνευσης και συμφιλίωσης

¹⁸⁰ *Μυσταγωγική Κατήχηση 5,2.*

¹⁸¹ Ο.π.

¹⁸² Φουντούλη Ι., *Θεία Λειτουργία των “Αποστολικών Διαταγών”*, στο: *Θείαι Λειτουργίαι, Κείμενα Λειτουργικής Γ’*, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 309.

¹⁸³ *Μυσταγωγική Κατήχηση 5,3.*

¹⁸⁴ Ρωμαίου Α. (Αρχιμ.), *Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ο.π., σ. 628.

¹⁸⁵ Ο.π.

μεταξύ των χριστιανών, οι οποίοι λάμβαναν μέρος στη Θεία Λειτουργία, αλλά θεωρείτο απαραίτητη προϋπόθεση για τη συμμετοχή στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας¹⁸⁶.

Καθίσταται σαφές ότι *«μέσα στο νοητό ουρανό, την Εκκλησία, το δόγμα γίνεται ζωή και η ζωή λειτουργείται Τριαδικά, ως έκφραση της δογματικής πίστης. Γι' αυτό, πριν τη συμμετοχή του κοινού Ποτηρίου της Ζωής, είναι απαραίτητο να υπάρξει η Τριαδολογική αποκατάσταση της κοινωνίας που συνδέει τον άνθρωπο με τον Θεό και τον αδελφό. Έτσι, πληρώνεται η προϋπόθεση της «ομοήθειας» πριν από τη «συσσωμάτωση» με τον Χριστό, και αυτή η μυστική ένωση γίνεται ο «λόγος» της ομοήθειας στην καθημερινή ζωή¹⁸⁷»*.

Παράλληλα, το κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο μας παρέχει μια μείζονος σημασίας μαρτυρία για την καθιέρωση της πράξης του ασπασμού πριν την Αναίμακτη Θυσία, αναφέροντας ότι, *«εάν, λοιπόν, προσφέρεις το δώρο σου στο θυσιαστήριο και εκεί ενθυμηθείς ότι ο αδελφός σου έχει κάτι εναντίον σου εξ αιτίας της άδικης και απρεπούς συμπεριφοράς σου, άφησε εκεί το δώρο σου εμπρός στο θυσιαστήριο και πήγαινε πρώτον συμφιλιώσου με τον αδελφό σου και έπειτα έλα να προσφέρεις το δώρο σου στο Θεό¹⁸⁸»*.

Σύμφωνα με την πατερική παράδοση, αλλά και τον Άγιο Κύριλλο Ιεροσολύμων, ο εν λόγω ασπασμός όχι μόνο δεν αποτελεί συμβολική ή εικονική πράξη, αλλά πρόκειται για τη ζωντανή και έμπρακτη έκφραση της ίδιας της αγάπης μεταξύ των μελών της σύναξης. Πιο αναλυτικά, ο Άγιος Πατέρας διαβεβαιώνει τους νεοφώτιστους να μην νομίσουν *«ότι εκείνο το φίλημα είναι όμοιο με τους ασπασμούς που γίνονται στις αγορές*

¹⁸⁶ «Πας δε ο έχων την αμφιβολίαν μετά του ετέρου αυτού μη συνελθέτω υμίν, έως ου διαλλαγώσιν» (Διδαχή Δώδεκα Αποστόλων, ΒΕΠΕΣ, τόμ. 2, σ. 220).

¹⁸⁷ Ρωμαίου Α. (Αρχιμ.), *Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ο.π., σ. 628.

¹⁸⁸ Ματθ 5,23 -24: «Εάν οὖν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον κάκεῖ μνησθῇς ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ, ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὕπαγε πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἔλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου».

από τους κοινούς φίλους. Όχι, δεν είναι όμοιο με αυτό. Αλλά αυτό το φίλημα δένει σε αγαπητική κοινωνία και κάνει ένα τις ψυχές μεταξύ τους. Ακόμη, παρέχει σ' αυτές εξ ολοκλήρου την αλληλοσυγχώρηση, εξασφαλίζοντάς τους την αμνησικακία (...) Το φίλημα, λοιπόν, είναι σημάδι συνδιαλλαγής και γι' αυτό είναι άγιο...¹⁸⁹».

Στην παράγραφο αυτή ο Άγιος Κύριλλος μεταφέρει το κέντρο της πνευματικής ζωής πέρα και μακριά από αυτό που εμείς σήμερα αποκαλούμε τυπολατρία, επισημαίνοντας ότι η ουσία της πνευματικής ζωής βρίσκεται στην αγάπη. Το «*ἀλλήλους ἀπολαύετε καὶ ἀλλήλους ἀσπαζόμεθα*» των Μυσταγωγικών Κατηχήσεων του Αγίου Κυρίλλου δεν αποτελεί «*μια απλή παράδοση*¹⁹⁰», αλλά πρόκειται για «*μια ουσιαστική λειτουργική και μυσταγωγική πράξη*¹⁹¹». Η αγάπη χαρακτηρίζεται από το σύνολο των Πατέρων της Εκκλησίας ως η συνισταμένη όλων των αρετών. Για τον Άγιο Κύριλλο η βίωση της αγάπης αποτελεί την πιο ουσιαστική μορφή ζωής «*και στην ιστορική και στην εσχατολογική διάσταση*¹⁹²», καθώς η έλλειψή της από τη ζωή καταδεικνύει μετά βεβαιότητας τον πνευματικό θάνατο του ατόμου, καθώς «*ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν μένει ἐν τῷ θανάτῳ*¹⁹³».

¹⁸⁹ Μυσταγωγική Κατήχηση 5,3.

¹⁹⁰ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 184.

¹⁹¹ Ο.π.

¹⁹² Ο.π., σ. 187.

¹⁹³ Α Ιω. 3,14: «*ἡμεῖς οἶδαμεν ὅτι μεταβεβήκαμεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν, ὅτι ἀγαπῶμεν τοὺς ἀδελφούς· ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν μένει ἐν τῷ θανάτῳ*» (Δηλαδή: «*Εμείς γνωρίζουμε καλά ότι έχουμε μεταβεί από τον πνευματικό θάνατο στην πνευματική και αιωνία ζωή, διότι αγαπάμε τους αδελφούς. Εκείνος, όμως, που δεν αγαπά τον αδελφό μένει στην κατάσταση του πνευματικού θανάτου*»).

ii) «Ἄνω σχώμεν τὰς καρδίας» και «Ἔχομεν πρὸς τὸν Κύριον»

Καθώς η Θεία Λειτουργία βρίσκεται εν εξελίξει και προχωρούμε προς το κέντρο της αναίμακτης θυσίας, ο λειτουργός ιερέας μας καλεί να πορευτούμε προς τα άνω. Πρόκειται για εκείνη τη φοβερή στιγμή κατά την οποία όλοι οι παριστάμενοι ανεβαίνουν πνευματικά και ουδέν απασχολεί το νου. Ολόκληρη η ανθρώπινη υπόσταση βρίσκεται εκείνη τη στιγμή στα χέρια του Θεού, καθώς «ανεβαίνουμε όλοι μας, κληρικοί και λαϊκοί, στο μυστικό όρος της μεταμορφώσεώς μας. Οι καρδιές μας είναι στον ουρανό. Ζούμε στην αγάπη του Χριστού που Εκείνος είναι τώρα Θύτης και Θύμα για τη σωτηρία μας¹⁹⁴». Σύμφωνα με τον Άγιο Κύριλλο Ιεροσολύμων, «πραγματικά, αυτή την τόσο φρικτή ώρα, πρέπει να έχουμε στραμμένη προς τον ουρανό την καρδιά μας να βλέπει τον Θεό και όχι να περιφέρεται κάτω στη γη και στα γήινα πράγματα. Έντονα και προστακτικά, λοιπόν, ο ιερέας, εκείνη την ώρα, μας καλεί να αφήσουμε τις βιοτικές φροντίδες και τις οικιακές μας μέριμνες και ν' ανυψώσουμε στον ουρανό, προς τον φιλόανθρωπο Θεό, την καρδιά μας¹⁹⁵».

Ο Άγιος Κύριλλος, διαπιστώνοντας και κατανοώντας την ατέλεια της ανθρώπινης φύσης, διακρίνει την αδυναμία και τη μικρότητα, με την οποία αντιμετωπίζουν τα πνευματικά ζητήματα οι άνθρωποι. Η ανθρώπινη αδυναμία κάνει τους ανθρώπους να ρέπουν προς «τα γήινα πράγματα¹⁹⁶», ενώ οι καθημερινές έγνοιες μονοπωλούν το ενδιαφέρον του νου και της σκέψης. Μολαταύτα, οι Μυσταγωγικές Κατηχήσεις του Αγίου Κυρίλλου επισημαίνουν ότι «εκείνη την φρικωδεστάτη ώρα¹⁹⁷» της τελέσεως του

¹⁹⁴ Μητρ. Μάνης Χρυσοστόμου Γ', *Μικρές λέξεις και φράσεις στη Θεία Λειτουργία*, ανακτήθηκε στις 10/01/2022 από <https://www.ekklisiaonline.gr/nea/mikres-lexis-ke-frasis-sti-th-litourgia/>.

¹⁹⁵ *Μυσταγωγική Κατήχηση 5,4.*

¹⁹⁶ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 188.

¹⁹⁷ *Μυσταγωγική Κατήχηση 5,4.*

μυστηρίου της θυσίας του Θεού «*ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας*¹⁹⁸», απαλλασσόμενοι από τα κοσμικά ενδιαφέροντα και τις γήινες έγνοιες και εναποθέτοντας κάθε φροντίδα της ζωής μας στο Θεό, με σκοπό μην αδιαφορήσουμε για τα τελούμενα του ιερού μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας. Με άλλα λόγια, «*το συγκλονιστικό γεγονός αυτής της θυσίας θα έπρεπε να συνείχε τον όλο άνθρωπο, το νου, την καρδιά του και την επιθυμία του*¹⁹⁹». Στην καρδιά, «*όπου διεξάγονται πνευματικές μάχες, πρέπει να δώσουμε ιδιαίτερη προσοχή. Χρειάζεται να μη μείνει ακάθαρτη και απερίτμητος, αλλά να καταβληθεί κάθε προσπάθεια και πνευματική επιμέλεια ώστε να είναι πάντοτε ο χώρος όπου θα δοξάζεται και θα αγιάζεται ο Θεός*²⁰⁰».

Εν συνεχεία, οι πιστοί απαντούν στην παραπάνω αναλυθείσα προτροπή του ιερέα «*ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας*» με τη φράση «*ἔχομεν πρὸς τὸν Κύριον*²⁰¹». Καθίσταται, επομένως, σαφές ότι με την απάντησή τους οι χριστιανοί δεν δηλώνουν ότι υψώνουν τις καρδιές τους, αφού άλλωστε δεν τους ζητείται αυτό από τον ιερέα, αλλά ότι τις έχουν στραμμένες προς τον Κύριο Ιησού Χριστό, ο Οποῖος βρίσκεται ἄνω, δηλαδή στον ουρανό. Εξάλλου, οι χριστιανοί επουδενί θα απαντούσα ότι υψώνουν τις καρδιές τους στον ουρανό, καθώς ο ίδιος ο Ιησούς Χριστός μας διδάσκει: «*καὶ μάθετε ἀπ’ ἐμοῦ, ὅτι πρῶτός εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ*²⁰²». Η φράση «*έχουμε τις καρδιές μας (στραμμένες) προς τον Κύριο*» δηλώνει ότι ταπεινώνουμε τις καρδιές μας και επουδενί ότι τις

¹⁹⁸ Ο.π.

¹⁹⁹ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ὁ.π., σ. 189.

²⁰⁰ Μητρ. Μάνης Χρυσοστόμου Γ', *Μικρές λέξεις και φράσεις στη Θεία Λειτουργία*, ὁ.π.

²⁰¹ *Μυσταγωγική Κατήχηση 5,4.*

²⁰² Μτ 11,29: «*ἄρατε τὸν ζυγόν μου ἐφ’ ὑμᾶς καὶ μάθετε ἀπ’ ἐμοῦ, ὅτι πρῶτός εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ, καὶ εὐρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν*» (Δηλαδή: «*Σηκώσατε επάνω σας τον ζυγό της υπακοής σας σε εμένα και μάθετε από εμένα τον ίδιο ότι είμαι πρῶτος και ταπεινός κατά την καρδιά και θα βρείτε τότε ανάπαυση και ειρήνη στις ψυχές σας*»).

υψώνουμε, καθώς δεν είναι δυνατόν μία υψωμένη καρδιά να συναντήσει το Χριστό, του Οποίου η καρδιά είναι ταπεινή.

Σύμφωνα με τον Άγιο Κύριλλο Ιεροσολύμων, η απάντηση των πιστών «ἔχομεν πρὸς τὸν Κύριον» καταδεικνύει την ομολογία τους ότι πραγματικά συμφωνούν και υπακούν στον πρόσταγμα του ιερέα «ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας». Ο Άγιος Πατέρας επισημαίνει στους νεοφώτιστους ότι «πάντα θα πρέπει να έχουμε μνήμη Θεού. Κι αν αυτό είναι αδύνατον, εξαιτίας της ανθρώπινης ασθένειας, θα πρέπει, τουλάχιστον εκείνη την ώρα, να φιλοτιμηθούμε να το βιώνουμε²⁰³», καθώς πρόκειται για την ιερή εκείνη στιγμή κατά την οποία «οι πιστοί με τις βιοτικές μέριμνες σβησμένες, με την καρδιά ανυψωμένη, αληθινά ελεύθεροι από κακίες, με την ευχαριστία στα χείλη, ειρηνικοί και αγαπημένοι και με την χάρη του Αγίου Πνεύματος μαζί τους, είναι έτοιμοι να αναπέμψουν τις ευχές της Αγίας Αναφοράς²⁰⁴».

iii) «Εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ»

Ακολουθώντας, ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων στρέφει το ενδιαφέρον του στη θεολογική ανάλυση του περιεχομένου της φράσης «εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ²⁰⁵». Σύμφωνα με την θεολογική ερμηνεία του Αγίου «πραγματικά οφείλουμε να Τον ευχαριστούμε, αφού, ενώ είμαστε ανάξιοι, μας κάλεσε σε τέτοια μεγάλη Χάρη κι ενώ είμαστε εχθροί Του, μας συμφιλίωσε με το Θεό –Πατέρα και μας καταξίωσε να δεχθούμε την πνευματική

²⁰³ Μυσταγωγική Κατήχηση 5,4.

²⁰⁴ Παρούτσας Δ., *Η Ερμηνεία της Θείας Λειτουργίας*, ανακτήθηκε στις 05/01/2022 από [https://paroutsas.jmc.gr/project/religion/mass/mas%20\(4\).htm](https://paroutsas.jmc.gr/project/religion/mass/mas%20(4).htm).

²⁰⁵ Μυσταγωγική Κατήχηση 5,5.

υιοθεσία²⁰⁶». Πιο αναλυτικά, η Θεία Λειτουργία ονομάζεται και Θεία Ευχαριστία, καθώς ευχαριστούμε το Θεό όχι μόνο για όσα δημιούργησε και εξακολουθεί να δημιουργεί και να προσφέρει σε εμάς, αλλά και για το λόγο ότι *«ταυτόχρονα Του προσφέρουμε τη λογική λατρεία μας ως ευχαριστιακό δώρο, μη έχοντας τίποτα άλλο δικό μας να Του χαρίσουμε, εφόσον κι αυτή η ζωή μας δεν μας ανήκει, είναι δική Του προσφορά, δική Του ευεργεσία²⁰⁷»*.

Εκ των ανωτέρω γραφέντων προκύπτει ότι η Θεία Λειτουργία αποτελεί συνάμα και ευχαριστήρια τελετή. Πρόκειται για μια *«πραγματική πανήγυρη²⁰⁸»*, στην οποία οι πιστοί προσέρχονται με σκοπό να εκφράσουν την ευγνωμοσύνη τους *«για τα σωτήρια της πίστεως γεγονότα που ζουν σήμερα²⁰⁹»* και *«γιατί καταξιώθηκαν πνεύματος υιοθεσίας από τον ίδιο το Θεό²¹⁰»*. Ο Άγιος Κύριλλος είναι βαθύτατα πεπεισμένος πως η συμμετοχή των πιστών στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας αποτελεί εξόφθαλμη απόδειξη όχι μόνο της αλλαγής, αλλά πολύ περισσότερο της ριζικής μεταμόρφωσης ολόκληρης της ζωής τους και ως εκ τούτου, καθίσταται αδήριτη ανάγκη να *«εύχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ»*. Επομένως, οι πιστοί *«οφείλουν να χαίρονται και να πανηγυρίζουν πραγματικά. Μετά τη νηστεία και το πένθος της Τεσσαρακοστής, μετά τη μετάνοια και την εξομολόγηση των αμαρτιών, έρχεται το Πάσχα. Το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, το διαρκές αυτό Πάσχα, παίρνει τη μορφή της πραγματικής ευφρόσυνης Εορτής²¹¹»*.

²⁰⁶ Ο.π.

²⁰⁷ Ρωμαίου Α. (Αρχιμ.), *Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ο.π., σ. 632.

²⁰⁸ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 190.

²⁰⁹ Ο.π.

²¹⁰ *Μυσταγωγική Κατήχηση 5,5*.

²¹¹ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σσ. 191-192.

iv) «Ἄξιον καὶ δίκαιον»

Πρόκειται για την εναρκτήρια φράση του σπουδαιότερου, ουσιαστικότερου και ιερότερου σημείου της Θείας Λειτουργίας, ήτοι της Αγίας Αναφοράς. Στο εν λόγω τμήμα της Θείας Λειτουργίας πραγματοποιείται η ευλογία των Τιμίων Δώρων και η μυστηριακή μεταβολή και μετουσίωσή τους σε Σώμα και Αίμα Χριστού, ενώ όλα όσα προηγήθηκαν δεν είναι παρά στάδια προετοιμασίας για την Αγία Αναφορά, η οποία ονομάζεται έτσι, καθώς η θυσία αναφέρεται, δηλαδή προσφέρεται στο Θεό²¹². Τα Τίμια Δώρα δεν προσκομίζονται μόνο στο επίγειο θυσιαστήριο για καθαγιασμό, αλλά αναφέρονται, δηλαδή προσφέρονται και ανυψώνονται στο Ουράνιο Θυσιαστήριο. Εκεί όπου παραστέκουν «χιλιάδες αρχαγγέλων και μυριάδες αγγέλων». Η Αγία Αναφορά αρχίζει από τη φράση «Ἄξιον καὶ δίκαιον» και εκτείνεται χρονικά μέχρι την εκφώνηση «Καὶ ἔσται τὰ ἐλέη τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν²¹³». Λόγω όλων των φανερών και αφανών ευεργεσιών του Θεού στις ζωές μας

²¹² Το αρχαίο ρήμα «αναφέρω» χρησιμοποιείται στην περίπτωση αυτή με τη σημασία του συνεισφέρω, προσφέρω, όπως άλλωστε προκύπτει και από την Α΄ Επιστολή Πέτρου (Α Πε 2,5): «καὶ αὐτοὶ ὡς λίθοι ζῶντες οἰκοδομεῖσθε, οἶκος πνευματικός, ἱεράτευμα ἅγιον, ἀνενέγκαι πνευματικὰς θυσίας εὐπροσδέκτους τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ» (Δηλαδή: «Και σεις οι ίδιοι να οικοδομείστε επάνω σε αυτόν σαν λίθοι ζωντανοί, ώστε να είστε πνευματικός οίκος και κατοικητήριο του Θεού, ιεράτευμα άγιο, για να προσφέρετε δια μέσου του Ιησού Χριστού θυσίες πνευματικές, τις οποίες με ευχαρίστηση και ευμένεια δέχεται ο Θεός) και από την Προς Εβραίους Επιστολή (Εβρ 7,27): «ὃς οὐκ ἔχει καθ' ἡμέραν ἀνάγκην, ὥσπερ οἱ ἄρχιερεῖς, πρότερον ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἁμαρτιῶν θυσίας ἀναφέρειν, ἔπειτα τῶν τοῦ λαοῦ· τοῦτο γὰρ ἐποίησεν ἐφάπαξ ἑαυτὸν ἀνενέγκας» (Δηλαδή: «και δεν έχει ανάγκη, όπως οι Αρχιερείς του Νόμου, να προσφέρει πρώτον θυσίες για τις δικές Του αμαρτίες και έπειτα για τις αμαρτίες του λαού. Αφ' ενός μεν διότι είναι απολύτως αναμάρτητος, αφ' ετέρου δε διότι προσέφερε μία φορά υπέρ του λαού την υψίστη λυτρωτική θυσία, θυσιάζοντας τον εαυτόν Του επάνω στο σταυρό»).

²¹³ Θεία Λειτουργία Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου, *Δίπτυχα και Δειήσεις*, ανακτήθηκε στις 10/01/2022 από http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/prayers/service_litourgy_translation.htm.

είναι «άξιο και δίκαιο²¹⁴» να Τον ευχαριστούμε, ενώ σύμφωνα με τον ο Άγιο Κύριλλο Ιεροσολύμων, «Εκείνος δεν έκανε για χάρη μας μόνο κάτι δίκαιο, αλλά κάτι πολύ περισσότερο από δίκαιο. Μας ευεργέτησε και μας αξίωσε να γίνουμε μέτοχοι τόσων μεγάλων αγαθών²¹⁵».

ν) Η Κυριακή Προσευχή

Η Κυριακή Προσευχή αποτελεί το δημοφιλέστερο θέμα, με το οποίο ασχολήθηκαν οι Πατέρες²¹⁶ της Εκκλησίας από τους πρώτους κιόλας αιώνες της ζωής της. Ο Άγιος

²¹⁴ «Άξιο και δίκαιο» (είναι η απάντηση στην πρόσκληση της ευχαριστίας) να ευχαριστήσουμε Εκείνον, ο οποίος έγινε και γίνεται Ευχαριστιακός Αμνός, για να κάνει εμάς τους «ποτὲ ὄντες μακρὰν ἐγγὺς ... ἐν τῷ αἵματι», δηλαδή, εμάς, που άλλοτε ζούσαμε μακριά από το Θεό και από την ελπίδα της σωτηρίας, μας έφερε πολύ κοντά Του δια του λυτρωτικού Του αίματος (Εφ 2,13).

²¹⁵ Μυσταγωγική Κατήχηση 5,5.

²¹⁶ Αξίζει να γίνει αναφορά στα λεγόμενα του Αγίου Μαξίμου του Ομολογητή σχετικά με την Κυριακή Προσευχή, ο οποίος αναφέρει ότι «η προσευχή αυτή περιέχει αίτηση όλων όσα προξένησε με την κένωσή Του, κατά τη Σάρκωση, ο Θεός Λόγος και διδάσκει να επιδιώκουμε εκείνα τα αγαθά, τα οποία μόνον ο Θεός και Πατέρας, μέσω της φυσικής μεσιτείας του Υιού, χορηγεί αληθινά με το Άγιο Πνεύμα (...). Από αυτά, φαίνεται πως δώρισε με εξαιρετική μεγαλοδωρία στους ανθρώπους επτά, γενικότερα από τα άλλα και αυτών τη δύναμη περιέχει μυστικά ο σκοπός της προσευχής. Αυτά είναι: Θεολογία, νιοθεσία με Χάρη, ισοτιμία προς τους Αγγέλους, μετοχή στην αιώνια ζωή, αποκατάσταση της φύσεως που στρέφεται απαθώς στον εαυτό της, κατάλυση του νόμου της αμαρτίας και κατάργηση της τυραννίας του πονηρού που κυριάρχησε πάνω μας με απάτη (...). Όλων αυτών περιέχει αίτηση η Κυριακή Προσευχή. Γιατί αναφέρει τον Πατέρα και το Όνομά Του και τη Βασιλεία Του. Και πάλι παρουσιάζει τον προσευχόμενο ότι είναι κατά Χάρη γιος αυτού του Πατέρα. Ζητεί ν' αποκτήσουν ένα θέλημα όσοι είναι στον ουρανό και τη γη. Προστάζει να επιζητούμε μόνο τον επιούσιο άρτο. Νομοθετεί στους ανθρώπους τη συμφιλίωση, και με την παροχή και αίτηση συγχωρήσεως μεταξύ τους, συνδέει την ανθρώπινη φύση με τον εαυτό της, ώστε να μη χωρίζεται με τη διαφορά της γνώμης. Επίσης, διδάσκει να μην πειραζόμαστε να μπορούμε σε πειρασμό, επειδή πειρασμός είναι ο νόμος της αμαρτίας. Και μας συμβουλεύει να λυτρωθούμε από τον πονηρό (...). Αφού, λοιπόν, αποδείχτηκε με τα παραπάνω ότι η προσευχή είναι αίτηση των αγαθών που δωρήθηκαν από τον σαρκωθέντα Λόγο, ας βάλουμε Αυτόν δάσκαλο του λόγου της προσευχής, κι ας αρχίσουμε με θάρρος να εξετάσουμε προσεκτικά με τη θεωρία, όσο είναι δυνατόν, το νόημα κάθε ρητού της προσευχής, όσο συνηθίζει να χορηγεί προς το συμφέρον μας ο Λόγος και μ' όση δύναμη δίνει προς κατανόηση στη διάνοια εκείνου

Κύριλλος Ιεροσολύμων αφιερώνει τις παραγράφους υπ' αριθμόν 11 έως 18 της πέμπτης και τελευταίας Μυσταγωγικής του Κατήχησης στην Κυριακή Προσευχή, το γνωστό σε όλους μας «Πάτερ ἡμῶν»²¹⁷, παρέχοντάς μας μια εξαιρετική θεολογική ανάλυση του περιεχομένου του. Η συμπερίληψη της εν λόγω προσευχής στις Μυσταγωγικές Κατηχήσεις του Αγίου Κυρίλλου και, μάλιστα, η αφιέρωση σημαντικού αριθμού παραγράφων στη θεολογική ανάλυση του περιεχομένου της, καταδεικνύει τη σπουδαιότητα που είχε για την αρχαία Εκκλησία η εκφώνηση της προσευχής αυτής κατά τη διάρκεια της Θείας Λειτουργίας²¹⁸. Παράλληλα, καταδεικνύεται η «*θεολογική σημασία της για το ποιμαντικό έργο της κατηχητικής ενημερώσεως των νεοφωτίστων επάνω στα βασικά θέματα της πίστεως. Από μια Κατήχηση, που είναι αφιερωμένη όλη*

που γράφει αυτά» (Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών, Τόμος Β', Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής, *Σύντομη ερμηνεία στην προσευχή «Πάτερ ἡμῶν»* σταλμένη προς κάποιον φιλόχριστο, σσ. 157-159, ανακτήθηκε στις 03/01/2022 από <https://greekdownloads.files.wordpress.com/2013/06/filokalia-tomos-2.pdf>).

²¹⁷ Εξίσου σπουδαία είναι η θεολογική ερμηνεία του «Πάτερ ἡμῶν» του Αγίου Αμβροσίου, Επισκόπου Μεδιολάνων. Πιο αναλυτικά, ο Άγιος αναφέρει στις Κατηχήσεις του: «*Ἡ πρώτη λέξι, πόσο εἶναι γλυκεία! Μέχρι τώρα δὲν τολμούσαμε νὰ στρέψωμε τὸ βλέμμα πρὸς τὸν οὐρανόν. Χαμηλώναμε τὰ μάτια στὴν γῆ καί, ξαφνικά, δεχθήκαμε τὴν χάρι τοῦ Χριστοῦ κι ὅλα τὰ ἁμαρτήματά μας συγχωρέθηκαν. Ἀπὸ πονηροὶ δοῦλοι, ποὺ ἤμασταν, ἐγίναμε καλοὶ «υἱοί». Μὴν ὑπερηφανευώμεθα, ὅμως, γιὰ τὴν δική μας προσπάθεια, ἀλλὰ γιὰ τὴν χάρι τοῦ Χριστοῦ (...)*Τὸ νὰ ὁμολογήσωμε τὴν χάρι δὲν εἶναι οἷησι, δὲν εἶναι ἔπαρσι, ἀλλὰ πίστι. Τὸ νὰ διακηρύζωμε αὐτὸ ποὺ ἐλάβαμε δὲν εἶναι ὑπερηφάνεια, ἀλλὰ ἀφοσίωσι· ὥς ὑψώσωμε τὰ μάτια πρὸς τὸν Πατέρα, ποὺ μᾶς ἀναγέννησε μὲ τὸ λουτρὸ τοῦ Βαπτίσματος, πρὸς τὸν Πατέρα, ποὺ μᾶς «ἐξηγόρασε» μὲ τὸν Υἱόν Του κι ὥς ποῦμε: «Πάτερ ἡμῶν». Εἶναι αὕτη μιὰ καλή, μιὰ ταπεινὴ καύχησι. Σάν ἓνα παιδί, τὸν ὀνομάζωμε πατέρα. Ἀλλὰ, μὴ διεκδικῶμε κάποιο προνόμιο. Μὲ τὸν εἰδικὸ κι ἀπόλυτο τρόπο δὲν εἶναι Πατέρας παρὰ τοῦ Χριστοῦ μονάχα· γιὰ μᾶς εἶναι ὁ κοινὸς Πατέρας. Γιατὶ μόνο Ἐκεῖνον τὸν ἐγέννησε, ἐνῶ ἐμᾶς μᾶς ἐδημιούργησε. Ἄς λέμε λοιπὸν καὶ μεῖς, κατὰ χάριν, «Πάτερ ἡμῶν», γιὰ νὰ γίνωμε ἄξιοι νὰ εἴμαστε παιδιά Του. Ἄς κάνωμε δική μας τὴν εὐνοια καὶ τὴν τιμή, ποὺ ἐχάρισε στὴν Ἐκκλησία» (Ερμηνεία τοῦ Πάτερ ἡμῶν, ἀπὸ τὶς Κατηχήσεις τοῦ Αγίου Αμβροσίου, ἐπισκόπου Μεδιολάνων, ανακτήθηκε στις 10/01/2022

ἀπὸ

http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/paterikon/ambrosios_mediolanwn_kyriakh_proseyxh.htm).

²¹⁸ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ὁ.π., σ. 200.

στη Θεία Λειτουργία, είναι πολύ σημαντικό ότι τα δύο πέμπτα της διατίθενται στην Κυριακή Προσευχή²¹⁹».

Περαιτέρω, είναι γνωστό το γεγονός ότι η Κυριακή Προσευχή κατέχει κεντρική θέση και στη διδασκαλία του Ιησού Χριστού περί προσευχής. Πιο συγκεκριμένα, η αναφορά του προσευχομένου στο Θεό Πατέρα δεν επισημαίνει μόνο την ύπαρξη μιας οικειότητας, αλλά (πολύ περισσότερο) καταδεικνύει μια ιδιαίτερη στάση του ανθρώπου έναντι του Θεού. Η επίκληση του ονόματος του Θεού από τον προσευχόμενο αποκαλύπτει «την αυτοπροσφορά και ένταξη του ανθρώπου σαν πραγματική στάση ζωής στο χώρο της θείας αγάπης και της υιότητας. Πίσω από την προσευχή αυτή κρύβεται και η βεβαιότητα ότι οι αιτήσεις εισακούονται από το Θεό και επομένως, ότι ο Θεός ως Πατέρας ανταποκρίνεται σε όλο το φάσμα των αναγκών των ανθρώπων. Γιατί η ανάγκη των ανθρώπων δεν εξαντλείται μόνο στον γήινο και επιούσιο άρτο, εκτείνεται και στον ουράνιο και πνευματικό²²⁰».

Η αναφορά των πιστών στον Ένα και Μοναδικό Πατέρα όλων των ανθρώπων καθιστά εφικτή τη συμφιλίωση και τη συναδέλφωσή τους. Η απεύθυνση στον Επουράνιο Πατέρα, δηλαδή η κάθετη αυτή διάσταση της προσευχής, συμβαδίζει με την οριζόντια διάσταση, δηλαδή τη συγχώρεση των αδελφών μεταξύ τους και τη συνένωση κάτω από τη σκέπη του ιδίου Θεού Πατέρα. Η επίκληση του Θεού ως κοινού πατέρα των πάντων αποτελεί το κέντρο αναφοράς όλων των ανθρώπων και προάγει το έργο της επίτευξης κοινότητας αγάπης μεταξύ τους, καθώς «όσοι έχουν έναν κοινό Πατέρα, είναι ασφαλώς και αδέλφια μεταξύ τους²²¹». Ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων κάνει μνεία στη μεγάλη φιλανθρωπία του Θεού, ο Οποίος ακόμη και «σ' εκείνους που έφυγαν μακριά Του και

²¹⁹ Ο.π., σσ. 200-201.

²²⁰ Ο.π., σσ. 201-202.

²²¹ Ο.π., σ. 202.

έπεσαν σε τόσο μεγάλες αμαρτίες, τόση αμνηστία και τόση δυνατότητα κοινωνίας στη Χάρη τους δώρησε, ώστε να μπορούν τώρα πια να τον αποκαλούν, Πατέρα²²²».

Ακολουθώντας, ο Άγιος Κύριλλος αναλύει το θεολογικό περιεχόμενο της φράσης «Άγιασθήτω τὸ ὄνομά σου», επισημαίνοντας ότι «το ὄνομα του Θεοῦ εἶναι ἀπὸ τῆ φύσης τοῦ ἁγίου, εἴτε ἐμεῖς το λέμε, εἴτε ὄχι. Ἐπειδὴ, ὁμως, ἐξαιτίας ἐκείνων που αμαρτάνουν βεβηλώνεται πολλές φορές τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ (...), εὐχόμαστε ἡ ζωὴ ἡ δική μας νὰ γίνῃ ἀφορμὴ νὰ δοξάζεται τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Ὁχι ἐπειδὴ αὐτό δεν εἶναι ἀπὸ τῆ φύσης τοῦ Ἁγίου, ἀλλὰ γιατί θέλουμε, μέσα μας και με τῆ ζωὴ μας, αὐτό νὰ δοξαστεῖ. Και αὐτό θα γίνῃ, ὅταν ἐμεῖς ἀγιάζουμε τὸν εαυτό μας, ζώντας και πράττοντας σύμφωνα με τὸ ἅγιο θέλημα τοῦ Θεοῦ²²³». Το σχόλιο τοῦ Ἀγίου Κυρίλλου στο σημεῖο αὐτό εἶναι ἐξαιρετικά σπουδαῖο, καθὼς ἐπισημαίνει ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ εἶναι «φύσει» ἅγιο, εἴτε το ἀναγνωρίζουμε οἱ ἄνθρωποι εἴτε ὄχι²²⁴. Μολαταῦτα, κατὰ τα ἀνθρώπινα και πεπερασμένα δεδομένα, τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ «ἀγιάζεται» ἢ «βλασφημεῖται» μόνο μεταξύ των ἀνθρώπων, ἐξαιτίας τῆς ζωῆς που διάγουν και κατ' ἐπέκταση, τῆς συμπεριφορᾶς τους. Για τὸ λόγο αὐτό, ἡ εὐθύνη τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου εἶναι μεγάλη, καθὼς «ἡ ὑποτίμηση και ὑποβάθμιση τῆς σημασίας τοῦ Θεοῦ στην κάθε ἐποχὴ εἶναι μια σαφὴς ἐνδειξη (...) για τὴν πνευματικὴ ἀδράνεια και τὴν πνευματικὴ ὑποτονικότητα των πιστῶν. Ἡ πνευματικὴ ἐγρήγορηση και ἡ ἀγιοποιητικὴ δραστηριότητα ἔχουν πάντοτε ὡς κατάληξη

²²² Μυσταγωγικὴ Κατήχηση 5,11.

²²³ Μυσταγωγικὴ Κατήχηση 5,12.

²²⁴ Ακριβῶς στο ἴδιο μήκος κύματος κινεῖται και ἡ θεολογικὴ ἐρμηνεία τοῦ Ἀγίου Ἀμβροσίου, Ἐπισκόπου Μεδιολάνων, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει χαρακτηριστικά: «Τί σημαίνει «ἀγιασθήτω;». Σὰν νὰ εὐχόμαστε νὰ ἀγιασθῇ Ἐκεῖνος, ποὺ εἶπε: «ἅγιοι ἔσεσθε, ὅτι ἅγιος ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν» (Λευ 19,2). Σὰν νὰ ἔχη τὴν δύναμι ὁ δικός μας λόγος, νὰ αὐξήσῃ τὴ δική Του ἀγιότητα... Ὁχι, δὲν εἶναι αὐτό. Ζητᾶμε νὰ ἀγιασθῇ ὁ Θεὸς «ἐν ἡμῖν», ἐντός μας. Τὸ ἀγιαστικό τοῦ ἔργου νὰ φθάσῃ σὲ μᾶς» (Ἐρμηνεία τοῦ Πάτερ ἡμῶν, ἀπὸ τὶς Κατηχήσεις τοῦ Ἀγίου Ἀμβροσίου, Ἐπισκόπου Μεδιολάνων, ο.π.).

την αύξηση και επέκταση της πίστεως, αλλά παράλληλα και τη δόξα του ονόματος του Θεού μεταξύ των ανθρώπων²²⁵».

Έπειτα, ακολουθεί η θεολογική ερμηνεία της φράσης «Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου». Σύμφωνα με τον Άγιο Κύριλλο, είναι ιδίωμα της καθαρής ψυχής να πει με παρρησία να έρθει η Βασιλεία του Κυρίου²²⁶. Επίσης, ιδιαίτερα σημαντική είναι η θεολογική ερμηνεία της εν λόγω φράσης από τον Άγιο Αμβρόσιο Επίσκοπο Μεδιολάνων, ο οποίος επισημαίνει ότι η Βασιλεία του Θεού είναι αιώνια και ως εκ τούτου, το εν λόγω αίτημα της Κυριακής Προσευχής να έλθει η Βασιλεία του Θεού έχει μεταφορικό νόημα, καθώς υποδηλώνει την έλευση του Θεού μέσα μας, δεχόμενοι τη Χάρη Του²²⁷. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Άγιο Κύριλλο, η έλευση της Βασιλείας του Θεού, δηλαδή η έλευση της Χάριτός Του στις καρδιές μας, σημαίνει απαραίτητα και την εφαρμογή του θελήματός Του, δηλαδή τον εξαγνισμό του νου και της καρδιάς και την απομάκρυνση της αμαρτίας από τις ζωές μας²²⁸. Το θέλημα του ανθρώπου είναι εναρμονισμένο με το θέλημα του Θεού και όπως «οι άγγελοι στον ουρανό είναι λειτουργικά όργανα της βουλής του Θεού για την εφαρμογή του σχεδίου της Θείας Οικονομίας, έτσι και οι άνθρωποι θέτουν τις αποφάσεις και τις θελήσεις τους κάτω από τη θέληση του Θεού για τη σωτηρία του κόσμου²²⁹».

²²⁵ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σσ. 204-205.

²²⁶ *Μυσταγωγική Κατήχηση 5,13*.

²²⁷ «Ἄρα γε δὲν εἶναι αἰώνια ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ; Ὁ Ἰησοῦς λέγει: «Ἐγὼ εἰς τοῦτο γεγέννημαι καὶ εἰς τοῦτο ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον» (Ἐγὼ γι' αὐτὸ γεννήθηκα καὶ γι' αὐτὸ ἦλθα στὸν κόσμον, Ἰωάν. ιη', 37), καὶ μεῖς λέμε: «Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου», σάν νὰ μὴν ἔχη ἔλθει· ὅμως, τὸ αἶτημα αὐτὸ ἔχει ἓνα διαφορετικὸ νόημα. Ὁ Θεὸς ἔρχεται, ὅταν δεχώμαστε τὴν χάρι Του. Ὁ ἴδιος τὸ βεβαιώνει: «Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστὶ» (Ακ ιζ', 21)» (Ερμηνεία τοῦ Πάτερ ἡμῶν, ἀπὸ τῆς Κατηχήσεως τοῦ Αγίου Αμβροσίου, ἐπισκόπου Μεδιολάνων, ο.π.).

²²⁸ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 207.

²²⁹ Ο.π., σσ. 207-208.

Αναφορικά με το αίτημα της Κυριακής Προσευχής «Γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς» θα μπορούσαμε να πούμε ότι προσομοιάζει με εκείνο το «γενηθήτω» της Δημιουργίας, σύμφωνα με το οποίο ο Κύριος «Εἶπε καὶ ἐγενήθησαν, ἐνετείλατο καὶ ἐκτίσθησαν», αλλά συνάμα και με το λειτουργικό «γενηθήτω», εκείνο το οποίο εκφωνεί ο ιερέας, όταν ιερουργεί το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας και παρακαλεί τον Πατέρα να καταπέμψει το Άγιο Πνεύμα και να μετουσιώσει τον άρτο σε Σώμα Χριστού και τον οίνο σε Αίμα Χριστού εντός του Αγίου Ποτηρίου, λέγοντας «Ἀμήν, Ἀμήν, Ἀμήν», οπότε ήδη συντελέστηκε το μυστήριο. Υπάρχει μια σχέση μεταξύ του δημιουργικού «γενηθήτω» και του λειτουργικού. Παράλληλα, «ὅταν ὁ ἄνθρωπος συνειδητὰ πει, Θεέ μου, να γίνει τὸ θέλημά σου και σε μένα, μοιάζει και με αὐτὸ που εἶπε ἡ Παρθένος στον Ἀρχάγγελο Γαβριήλ: «γένοιτό μοι κατὰ τὸ ρῆμα σου» (δηλαδή) να γίνει σε μένα, στην ὑπαρξή μου, μέσα μου, κατὰ τὸ ρῆμα σου· Θεέ μου, να γίνει κατὰ τὸ θέλημα σου. Ὅποτε ὁ ἄνθρωπος αγιαάζεται και παίρνει μια ἄλλη δύναμη²³⁰». Με ἄλλα λόγια, τις δύσκολες στιγμές, κατὰ τις οποίες δεν υπάρχει ελπίδα για θετική έκβαση σοβαρῶν υποθέσεων «αν ὁ ἄνθρωπος πει - Θεέ μου, να γίνει τὸ θέλημά σου, αμέσως παίρνει μια ἄλλη δύναμη, ανασταίνεται και προχωρεῖ παντοκρατορικά και σεμνά προς την οδό, προς τη διάβαση, προς τὸ Πάσχα που εἶναι ὁ Χριστός, σε μια εξέλιξη που δεν σταματᾷ ποτέ²³¹».

Παράλληλα, η Κυριακή Προσευχή δεν παραβλέπει τις ανθρώπινες ανάγκες, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι την ἀνάγκη σίτισης των ἐμβίων ὄντων, οὔτε παραγνωρίζει τη σοβαρότητα των κοινωνικῶν προβλημάτων. Προσευχόμενος ὁ ἄνθρωπος στο Θεό Πατέρα ἐξωτερικεύει τις ἀνησυχίες του και τους προβληματισμούς του σχετικά με ὅλες τις ἐπίγειες ἀνάγκες του. Ἐτσι, μέσα στην Κυριακή Προσευχή πραγματοποιεῖται σύνδεση του υλικού με τον πνευματικό κόσμο. Ἡ Κυριακή Προσευχή θέλει τον

²³⁰ Αρχιμ. Βασιλείου (Προηγούμενου Ιεράς Μονῆς Ιβήρων), «Γενηθήτω τὸ θέλημά σου», ανακτήθηκε στις 10/01/2022 ἀπὸ [εἰς](#).

²³¹ Ο.π.

άνθρωπο απελευθερωμένο από όλα τα ανθρώπινα καθημερινά προβλήματα, εκείνα τα οποία δημιουργούν ανησυχίες και πολυάριθμες σκέψεις, αποσπώντας το μυαλό από τον πνευματικό του αγώνα. Για το λόγο αυτό, ένα από τα σημαντικότερα αιτήματα της Κυριακής Προσευχής αναφέρεται στον «ἄρτον τὸν ἐπιούσιον» και την καθημερινή ανάγκη του ανθρώπου για εξασφάλιση τροφής προς επιβίωση. Στο αίτημα των πιστών «Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον» είναι εξόφθαλμο το γεγονός ότι τίθεται με σαφήνεια το πρόβλημα της μέριμνας για την επιβίωση του ανθρώπου.

Πιο αναλυτικά, ο ίδιος ο Χριστός είχε συμβουλεύσει τους μαθητές Του «μὴ οὖν μεριμνήσητε λέγοντες, τί φάγωμεν ἢ τί πίωμεν ἢ τί περιβαλώμεθα; πάντα γὰρ ταῦτα τὰ ἔθνη ἐπιζητεῖ· οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος ὅτι χρήζετε τούτων ἀπάντων. Ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν. Μὴ οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν αὔριον· ἡ γὰρ αὔριον μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς· ἄρκετόν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς²³²». Η θεολογική ερμηνεία του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων στο αίτημα της Κυριακής Προσευχής «Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον» εξαίρει ακριβώς το περιεχόμενο της ανωτέρω παρατεθείσας εντολής του Κυρίου²³³. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Άγιο

²³² Μτ 6,31: «Λοιπὸν μὴν κυριευθεῖτε ποτὲ ἀπὸ τὴν ἀνήσυχον μέριμνα καὶ μὴ λέγετε συνεχῶς, τι θα φάμε ἢ τι θα πιούμε ἢ τι θα ενδυθούμε; Διότι οἱ εἰδωλολάτρεις (που δεν γνωρίζουν τὰ αἰώνια ἀγαθὰ καὶ τὴν στοργικὴ πρόνοια τοῦ Θεοῦ), ἐπιζητοῦν ἀποκλεστικά καὶ μόνον αὐτὰ τὰ φθαρτὰ ἀγαθὰ. Σεις, ὅμως, μὴν κυριεύεσθε ἀπὸ τέτοιες μέριμνες, διότι ὁ Πατέρας σας ὁ οὐράνιος γνωρίζει ὅτι ἔχετε ἀνάγκη ἀπὸ ὅλα αὐτὰ, καὶ σαν πανάγαθος, που εἶναι, θα σας τὰ δώσει. Ζητεῖτε δε κατὰ πρῶτον καὶ κύριο λόγο τὴν βασιλεία τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀρετὴ που θέλει ἀπὸ σας ὁ Θεός, καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ θα σας δοθοῦν μαζί με τὰ ἀνεκτίμητα ἀγαθὰ τῆς Βασιλείας τῶν Οὐρανῶν».

²³³ Στὴν ἴδια ἀκριβῶς θεολογικὴ ἐρμηνεία προβαίνει καὶ ὁ Ἅγιος Ἀμβρόσιος, Ἐπίσκοπος Μεδιολάνων: «Γιατί, ὅμως, στὴν Κυριακὴ προσευχή, τὴν ὁποῖαν ἀπαγγέλλομε μετὰ τὸν καθαγιασμό, λέμε «τὸν ἄρτον ἡμῶν»; ... Ἀλλά, προσθέτομε «τὸν ἐπιούσιον», δηλαδὴ τὸν ἀπαραίτητο γιὰ τὴν συντήρησι τῆς οὐσίας· τὴν ὑπόστασι τῆς ψυχῆς μας δὲν τὴν ἐνισχύει ὁ ἄρτος ὁ ὑλικός, ποὺ μπαίνει στὸ σῶμα μας, ἀλλ’ ὁ ἄρτος ὁ οὐράνιος· τὸν ὀνομάζομε, ὅμως, κι «ἐπιούσιον», ποὺ σημαίνει ἐπίσης «καθημερινό», γιατί οἱ ἀρχαῖοι ὀνόμαζαν τὴν «αὔριον»: «ἐπιούσαν ἡμέραν». Ἔτσι ἐκφράζομε δύο ἔννοιες μὲ μιὰ λέξι. Ἐάν, ὅμως, ὁ ἄρτος

Πατέρα «αυτό το κοινό ψωμί δεν είναι αυτό που μας είναι καθημερινά απαραίτητο. Καθημερινά απαραίτητος είναι αυτός εδώ ο άρτος της Θείας Ευχαριστίας, πράγμα που σημαίνει ότι αυτός εδώ ο Άγιος Άρτος έχει οριστεί να τρέφει και να συντηρεί την ψυχή²³⁴».

Περαιτέρω, το πέμπτο κατά σειράν αίτημα της Κυριακής Προσευχής είναι η παροχή συγχώρεσης εκ μέρους του Θεού για τις αμαρτίες μας. Πιο συγκεκριμένα, παρακαλούμε τον Θεό Πατέρα λέγοντάς του «Άφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν», δηλαδή, συγχώρεσε τις αμαρτίες μας, όπως συγχωρούμε κι εμείς με τη σειρά μας τα σφάλματα των συνανθρώπων μας. Καθίσταται, επομένως, σαφές το γεγονός ότι, εάν εμείς συγχωρούμε τα πεπραγμένα σε βάρος μας και τις αμαρτίες των συνανθρώπων μας, κατά τον ίδιο τρόπο και ο φιλεύσπλαχνος Κύριος θα συγχωρήσει και τα δικά μας κρίματα. Επίσης, «ποιος μπορεί νάμφισβητήσει το φταίξιμό μας προς τους άλλους και των άλλων προς εμάς;²³⁵». Ουδεμία αμφιβολία τίθεται σχετικά με το γεγονός ότι στις ανθρώπινες σχέσεις μας «πολλὰ ἔχομεν ἁμαρτήματα· πταίομεν γὰρ καὶ ἐν λόγῳ καὶ ἐν διανοίᾳ, καὶ πλεῖστα καταγνώσεως ἄξια

αὐτὸς εἶναι καὶ καθημερινὸς καὶ ἀπαραίτητος γιὰ τὴν συντήρησι τῆς οὐσίας, γιὰτὶ περιμένουμε νὰ περάσῃ ἕνας ὁλόκληρος χρόνος, γιὰ νὰ μεταλάβωμε; ἂς λάβωμε κάθε ἡμέρα αὐτὸ πὺν μᾶς χρειάζεται κάθε ἡμέρα. Ἄς ζοῦμε κατὰ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ εἴμεθα ἄξιοι νὰ μεταλαμβάνωμε κάθε ἡμέρα. Γιατί, ἐκεῖνος πὺν δὲν εἶναι ἄξιος νὰ τὸν λαμβάνῃ κάθε ἡμέρα, δὲν θὰ εἶναι ἄξιος νὰ τὸν δεχθῇ οὔτε μιὰ φορὰ τὸν χρόνο. Ὁ Ἰωβ προσέφερε κάθε ἡμέρα θυσία γιὰ τοὺς γιούς του, ἀπὸ φόβο μήπως διέπραζαν κανένα ἁμάρτημα μὲ τὰ λόγια ἢ μὲ τὶς ἐνθυμήσεις τῆς καρδιᾶς τους (Ἰωβ α', 5). Καὶ μεῖς ἀκοῦμε πῶς, κάθε φορὰ πὺν προσφέρεται ἡ ἀναίμακτος θυσία, ἀναπαριστάνεται ὁ θάνατος καὶ ἡ Ἀνάστασι καὶ ἡ Ἀνάληψι τοῦ Κυρίου, καὶ ξαναδίδεται ἡ συγχώρησι τῶν ἁμαρτιῶν, καὶ δὲν δεχόμεθα τὸν ἄρτο τῆς ζωῆς; Ὅποιος ἔχει μιὰ πληγὴ ζητάει κάποιο φάρμακο. Τὸ νὰ εἴμαστε ὑποταγμένοι στὴν ἁμαρτία εἶναι μιὰ πληγὴ. Τὸ οὐράνιο φάρμακο εἶναι τὰ ἄχραντα Μυστήρια» (Ἑρμηνεία τοῦ Πάτερ ἡμῶν, ἀπὸ τὶς Κατηχήσεις τοῦ Αγίου Ἀμβροσίου, ἐπισκόπου Μεδιολάνων, ο.π.).

²³⁴ Μυσταγωγικὴ Κατήχησι 5,15.

²³⁵ Πατρώνου Γ., Μυσταγωγικὲς Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων, ὁ.π., σσ. 211-212.

ποιοῦμεν²³⁶». Πολύ φυσικό, επομένως, «η συγχώρηση των αμαρτιών μας να περνάει μέσα από την πράξη της συμφιλιώσεώς μας με τους συνανθρώπους μας. Στις διαπροσωπικές μας σχέσεις παίζεται το δράμα της πτώσεως, αλλά και της σωτηρίας μας²³⁷».

Η εν λόγω θέση της Κυριακής Προσευχής καθιστά εφικτή τη συμφιλίωση των ανθρώπων και την άφεση των αμαρτιών τους. Η φιλανθρωπία του Θεού επελήφθη ακόμη και του ζητήματος της αφέσεως των αμαρτημάτων μας. Η ουσία της συγχωρήσεως των αμαρτιών μας «βρίσκεται αναμφίβολα στη Χάρη και το έλεος της άφατης φιλανθρωπίας του Θεού²³⁸». Επομένως, η συμφιλίωσή μας με τους συνανθρώπους μας αποτελεί πράξη εντιμότητας, καθώς είναι αδιανόητο το γεγονός ο Κύριος να διακρίνεται για τη φιλανθρωπία, τη συγκαταβατικότητα και τη φιλευσπλαχνία του, ενώς εμείς, οι χοϊκοί άνθρωποι, να διακατεχόμαστε από οίηση και σκληροκαρδία προς τους αδελφούς μας.

Γνωρίζοντας, λοιπόν, ο φιλάνθρωπος Κύριος ότι στον Άδη δεν υπάρχει δυνατότητα μετανοίας και ότι, ως άνθρωποι μετά το Βάπτισμα, είναι αδύνατον να μη σφάλουμε, μας προτρέπει, να λέμε προς Εκείνον, τον Πατέρα μας «Άφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν». Επειδή προηγουμένως μας ανέφερε ο Κύριος, στην Κυριακή Προσευχή, για τον Άρτο της Θείας Κοινωνίας και μας συνέστησε να μην τολμά κάποιος να Τον μεταλαμβάνει χωρίς την απαιτούμενη προετοιμασία, για το λόγο αυτό μας λέει τώρα ότι η προετοιμασία αυτή έγκειται στο να ζητήσουμε συγχώρηση από τον Θεό και από τους αδελφούς μας²³⁹ και μόνο τότε να

²³⁶ Μυσταγωγική Κατήχηση 5,16.

²³⁷ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 212.

²³⁸ Ο.π., σ. 214.

²³⁹ Αξίζει να παρατεθεί και εδώ η ερμηνεία του αιτήματος από τον Άγιο Αμβρόσιο, Επίσκοπο Μεδιολάνων: «Ποιὸ ἄλλο εἶναι τὸ «ὀφείλημα», τὸ χρέος, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἁμαρτία; ἂν δὲν δεχώμασταν

προσερχόμαστε στα Θεία Μυστήρια²⁴⁰. Επομένως, «αν σκεφθεί κανείς ότι είναι τόσο πολλά και ασυγκρίτως μεγαλύτερα τα δικά μας σφάλματα από των αδελφών μας, ώστε και ο Ίδιος ο Θεός, που είναι η αυτοδικαιοσύνη, τα παρομοίασε συγκρίνοντας τα με μύρια τάλαντα, ενώ των αδελφών μας τα παρομοίασε με εκατό δηνάρια, θα διαπιστώσει ότι πραγματικά είναι ελάχιστα τα αμαρτήματα των αδελφών μπροστά στα δικά μας²⁴¹».

Ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων ερμηνεύοντας το θεολογικό περιεχόμενο του αιτήματος «Ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν» αναφέρεται στα πολλά αμαρτήματα, τα οποία έχουμε διαπράξει είτε δια του λόγου είτε δια της διανοίας, ενώ παράλληλα προσθέτει ότι «και άλλα πολλά κάνουμε που είναι άξια καταδίκης και τιμωρίας (...) και κάνουμε συμφωνία με το Θεό, παρακαλώντας Τον να μας συγχωρέσει τα αμαρτήματα, καθώς και εμείς συγχωρούμε τα αμαρτήματα του πλησίον μας. Κατανοώντας, λοιπόν, πόσο μεγάλα απολαμβάνουμε, αντί για εκείνα τα μικρά που αφήσαμε, ας μην αργοπορούμε, ούτε να αναβάλλουμε να συγχωρούμε ο ένας

χρήματα από έναν ξένο δανειστή, δὲν θὰ χρωστούσαμε. Ἀκριβῶς γι' αὐτὸν τὸν λόγο μᾶς καταλογίζεται ἁμαρτία. Εἴχαμε στὴν διάθεσί μας τὸ «χρῆμα» καὶ ὠφείλαμε μ' αὐτὸ νὰ γεννηθοῦμε πλούσιοι. Ἦμασταν πλούσιοι, πλασμένοι «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ» (Γεν. α', 26-27). Ἐχάσαμε αὐτὸ ποὺ κατείχαμε, δηλαδή τὴν ταπείνωσι, ὅταν ἀπὸ ὑπερηφάνεια προεβάλαμε διεκδικήσεις. Ἐχάσαμε τὸ χρῆμα μας. Ἐμείναμε γυμνοὶ σὰν τὸν Ἀδάμ. Πήραμε ἀπὸ τὸν διάβολο ἓνα δάνειο, ποὺ δὲν μᾶς ἦταν ἀπαραίτητο. Κι ἔτσι ἐμεῖς, ποὺ ἦμασταν ἐλεύθεροι «ἐν Χριστῷ», ἐγίναμε αἰχμάλωτοι τοῦ διαβόλου. Ὁ ἐχθρὸς κρατοῦσε τὸ γραμμάτιο. Ἀλλ' ὁ Κύριος τὸ κάρφωσε πάνω στὸν Σταυρὸ καὶ τὸ ἔσβησε μὲ τὸ Αἷμα Του (Κολ. β', 14-15). Ἐξάλειψε τὸ χρέος καὶ μᾶς ἐλευθέρωσε. Επομένως ἔχει ἰδιαίτερη σημασία αὐτὸ ποὺ λέμε: «Ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν». Ἄς τὸ προσέξουμε: «ἄφες ἡμῖν..., ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν...», (Συγχώρησέ μας..., ὅπως κι ἐμεῖς συγχωροῦμε). Ἄν συγχωροῦμε, τότε κάνουμε κάτι ποὺ εἶναι ἀπαραίτητη προϋπόθεσι γιὰ νὰ συγχωρηθοῦμε. Ἄν δὲν συγχωροῦμε, πῶς ζητοῦμε, πῶς ἀπαιτοῦμε ἀπὸ τὸν Θεὸ νὰ μᾶς συγχωρήσῃ; (Ερμηνεία τοῦ Πάτερ ἡμῶν, ἀπὸ τὶς Κατηχήσεις τοῦ Ἁγίου Ἀμβροσίου, ἐπισκόπου Μεδιολάνων, ο.π.).

²⁴⁰ Αγίου Μακαρίου Νοταρά, *Ερμηνεία στο «Πάτερ ἡμῶν»* (7), ανακτήθηκε στις 10/01/2022 ἀπὸ <http://www.diakonima.gr/2009/09/27/erminia-sto-pater-hmon7/>.

²⁴¹ Ο.π.

τον άλλον. Αυτά που μας κάνουν οι άλλοι είναι μικρά και ευτελή και μπορούν πολύ εύκολα και απλά να ξεδιαλυθούν. Αυτά, όμως, που κάνουμε εμείς στο Θεό είναι μεγάλα. Αυτά μόνο η φιλανθρωπία του Θεού μπορεί να μας τα συγχωρέσει. Πρόσεξε, λοιπόν, μήπως για τα μικρά και τιποτένια αμαρτήματα που έκαναν σε σένα οι άνθρωποι και δεν τους τα συγχώρεσες, αποκλείσεις τον εαυτό σου από τη συγχώρεση που ο Θεός χαρίζει σε σένα για τα πολύ βαριά σου αμαρτήματα²⁴²».

Περαιτέρω, τα δύο τελευταία αιτήματα της Κυριακής Προσευχής αναφέρονται αμφότερα στην ύπαρξη του Πονηρού και στους πειρασμούς της ζωής μας, οι οποίοι προέρχονται από αυτόν. Ειδικότερα, ο Άγιος Κύριλλος επιδίδεται σε μια απαράμιλλης σπουδαιότητας θεολογική ανάλυση του περιεχομένου του αιτήματος της Κυριακής Προσευχής «Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν²⁴³». Σύμφωνα με τον ιερό συγγραφέα, πιθανόν με το αίτημά μας να μην εισέλθουμε σε πειρασμό να εννοούμε «το να μην καταποντιστούμε από τον πειρασμό. Γιατί ο πειρασμός μοιάζει με δυσκολοδιάβατο χείμαρρο. Όσοι, λοιπόν, δεν καταποντίζονται στους πειρασμούς, διαβαίνουν το χείμαρρο και γίνονται σαν μερικούς τέλειους κολυμβητές που δεν παρασύρονται καθόλου από αυτόν. Όσοι, όμως, δεν είναι τέτοιοι, όταν εισέλθουν στους πειρασμούς, σαν σε άλλο χείμαρρο, καταποντίζονται. Για παράδειγμα, ας πάρουμε τον Ιούδα, ο οποίος εισήλθε στον πειρασμό της φιλοχρηματίας και δεν μπόρεσε να επιπλεύσει και να διασωθεί. Αλλά καταποντίστηκε και πνίγηκε και σωματικά και ψυχικά. Και ο

²⁴² Μυσταγωγική Κατήχηση 5,16.

²⁴³ Σύμφωνα με την επισήμανση του καθηγητή του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών κυρίου Δεσπότη Σωτηρίου: «το τελικό αίτημα είναι το μοναδικό που διατυπώνεται αρνητικά και δίνει την εντύπωση του απότομου, καθώς αναφέρεται στην προστασία (όχι πριν αλλά) κατά τη διάρκεια του πειρασμού» [Βλ. αναλυτικά: Πολύ ωφέλιμη και πρωτότυπη η ομιλία του Καθηγητή κ. Σωτηρίου Δεσπότη στη Νεανική Σύναξη του Ι.Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου Βούλας - ΔΕΛΤΙΟ ΤΥΠΟΥ(06/11/2011), ανακτήθηκε στις 04/01/2022 από http://www.ecclesia.gr/greek/Dioceses/print_it.asp?id=1574&mitra_id=6].

Πέτρος εισήλθε στον πειρασμό της αρνήσεως, αλλά όταν βρέθηκε μέσα σε αυτόν δεν καταποντίστηκε. Αντίθετα, πάλεψε με γενναιότητα ενάντια στον πειρασμό και γλίτωσε²⁴⁴».

Σύμφωνα με τον Άγιο Κύριλλο, το «μηδόλως πειρασθῆναι» είναι κάτι το οποίο αντιβαίνει πλήρως στην ανθρώπινη φύση και ως εκ τούτου, αυτό που έχει σημασία είναι να μην παραδίδεται και να μην υποτάσσεται κάποιος στον πειρασμό. Η παρουσία του πειρασμού είναι δεδομένη στις ζωές των ανθρώπων και θα αποτελούσε «πνευματική παραφροσύνη²⁴⁵» ενδεχόμενος ισχυρισμός περί ανυπαρξίας του Πονηρού στην παρούσα ζωή και τον παρόντα αιώνα. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι πολλοί ασκητικοί Πατέρες της Εκκλησίας διατρανώνουν την αξία της υπέρξεως πειρασμών στις ζωές των ανθρώπων, καθώς ο πειρασμός αποτελεί την αναγκαία οδό, δια της οποίας ο άνθρωπος δύναται να φτάσει στη σωτηρία και τη θέωση. Με το αίτημα αυτό οι Χριστιανοί ζητούν από τον ουράνιο Πατέρα όχι απλά να τους φυλάξει από τον πειρασμό, αλλά μάλλον να τους προστατεύσει, ώστε να μην υποπέσουν σε αυτόν²⁴⁶. Σύμφωνα με τις σκέψεις αυτές είναι και η διδασκαλία που βρίσκουμε στην Α΄ προς Κορινθίους Επιστολή Παύλου, η οποία αναφέρει ότι «πειρασμός, βέβαια, μέγας έως

²⁴⁴ Μυσταγωγική Κατήχηση 5,17.

²⁴⁵ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 215.

²⁴⁶ Ο Άγιος Αμβρόσιος, Επίσκοπος Μεδιολάνων, προβαίνει στην εξής ερμηνεία: «Ὡς τὸ προσέζωμε αὐτό: «Μὴ εἰσενέγκης», μὴ μᾶς ἀφήνεις νὰ πέσωμε σὲ πειρασμό, στὸν ὁποῖο δὲν μπορούμε νὰ ἀντισταθοῦμε. Δὲν λέγει: «Μὴ μᾶς ὀδηγεῖς στὸν πειρασμό». Ἀλλὰ σὰν ἀθλητὲς, ποὺ θέλουμε νὰ ἀγωνιστοῦμε, ζητᾶμε νὰ ἔχουμε τὴν δύναμι ν' ἀντισταθοῦμε στὸν ἐχθρό, δηλαδὴ στὴν ἁμαρτία. Ὁ Κύριος, ποὺ σήκωσε στοὺς ὤμους Του τίς ἁμαρτίες μας καὶ συγχώρησε τὰ λάθη μας, εἶναι ἰκανὸς νὰ μᾶς προστατεύσῃ καὶ νὰ μᾶς φυλάξῃ ἀπὸ τὰ τεχνάσματα τοῦ διαβόλου, ποὺ μᾶς πολεμᾷ, ὥστε ὁ ἐχθρός, ποὺ γεννᾷ συνεχῶς τὸ κακό, νὰ μὴ μᾶς κατακτήσῃ· ὁποῖος ἐμπιστεύεται στὸν Θεό, δὲν φοβᾶται τὸν διάβολο. Γιατὶ «εἰ ὁ Θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν, τίς καθ' ἡμῶν;» (Ρωμ. η΄, 31). Σ' Αὐτόν, λοιπόν, ἀνήκει ἡ τιμὴ καὶ ἡ δόξα, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν» (Ἑρμηνεία τοῦ Πάτερ ἡμῶν, ἀπὸ τίς Κατηχήσεις τοῦ Αγίου Αμβροσίου, ἐπισκόπου Μεδιολάνων, ο.π.).

τώρα δεν σας έχει καταλάβει, ειμή μόνον μικροπειρασμοί προσωρινοί, τους οποίους μπορεί να υποστεί και να υπερνικήσει ο άνθρωπος. Εάν δε στο μέλλον παρουσιασθούν μεγάλοι πειρασμοί, μη λησμονείτε, ότι είναι αξιόπιστος ο Θεός, ο οποίος δεν θα σας αφήσει να πειρασθείτε παραπάνω από την δύναμή σας, αλλά μαζί με τον πειρασμό θα ανοίξει και διέξοδο, ώστε να βγείτε από τον περιρασμό και θα σας δώσει τη δύναμη να τον υπομείνετε²⁴⁷».

Τέλος, ο Άγιος Κύριλλος προβαίνει σε θεολογική ερμηνεία του τελευταίου αιτήματος της Κυριακής Προσευχής, ήτοι της φράσης «ἀλλὰ ῥῥσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ», επισημαίνοντας ότι δια του ανωτέρω αιτήματος ζητάμε από το Θεό να μας προστατέψει από τον Πονηρό, ο οποίος είναι ο δαίμονας από τον οποίο ευχόμαστε να γλιτώσουμε²⁴⁸. Το πρόβλημα, επομένως, εντοπίζεται στην κατανίκηση του πειρασμού και όχι στην ύπαρξή του, γι' αυτό και η Κυριακή Προσευχή εφιστά την προσοχή μας στο ζήτημα της διάσωσής μας από τις επιθέσεις του Πονηρού. Παράλληλα, ιδιαίτερα αξιοσημείωτη στο σημείο αυτό είναι «η κοινωνική μορφή των πειρασμών και η κοινωνική σημασία της παρουσίας του δαιμονικού στοιχείου στη ζωή. Από τη διδασκαλία του Κυρίου περί του κακού και των δαιμόνων και τα σχετικά αιτήματα της Κυριακής Προσευχής βγαίνει το συμπέρασμα πως η κοινωνική δαιμονοποίηση της ζωής και της ιστορίας είναι χειρότερη από την ατομική και προσωπική δαιμονοποίηση. Γιατί το δαιμόνιο, δεν επηρεάζει μόνο τα άτομα, επηρεάζει κοινωνίες ολόκληρες, επηρεάζει ιστορικές εποχές και πολιτισμούς. Ο Ιησούς Χριστός κάποια φορά βρέθηκε μπροστά σε κάποιον δαιμονισμένο. Η εικόνα ήταν φρενιλή. Μα ο δαιμονισμένος σε λίγο θεραπεύτηκε. Η

²⁴⁷ Α Κορ 10,13: «Πειρασμός ὑμᾶς οὐκ εἴληφεν εἰ μὴ ἀνθρώπινος· πιστὸς δὲ ὁ Θεός, ὃς οὐκ ἐάσει ὑμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δύνασθε, ἀλλὰ ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἔκβασιν τοῦ δύνασθαι ὑμᾶς ὑπενεγκεῖν».

²⁴⁸ Μυσταγωγική Κατήχηση 5,18.

κοινωνία του δαιμονισμένου, η Δεκάπολη χώρα, που ήταν και αυτή δαιμονοκρατούμενη, δεν θεραπεύτηκε, γιατί έδωξε το Χριστό μακριά. Κι αυτό ήταν το χειρότερο²⁴⁹».

Στο τελευταίο αυτό μέρος της Κυριακής Προσευχής επαναλαμβάνεται κατά βάση ό,τι ειπώθηκε στο πρώτο μέρος, ήτοι στο αίτημα «Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν», με μόνη διαφορά ότι εδώ, στο τελευταίο αίτημα, εκφράζεται με θετικό τρόπο, καθώς οι Χριστιανοί, αντί να παρακαλούν τον Κύριο να μην τους οδηγήσει σε πειρασμό, Τον παρακαλούν να τους προστατεύσει από τον πονηρό. Παράλληλα, η φράση «ἀπὸ τοῦ πονηροῦ» θα μπορούσε να αντικατασταθεί από τη γενική του ουδετέρου επιθέτου «τὸ κακόν» («ἀπὸ τοῦ κακοῦ») ή τη γενική του αρσενικού επιθέτου «ὁ κακός» (πάλι «ἀπὸ τοῦ κακοῦ»). Αν και δεν αποκλείεται η περίπτωση του ουδετέρου, καθώς το «κακό» θα μπορούσε να σημαίνει οποιοδήποτε κακό στις ζωές μας, όπως επί παραδείγματι μια ασθένεια, ένα ατύχημα ή ακόμη και το θάνατο, είναι προφανές (κατά την επικρατέστερη γνώμη) ότι το τελευταίο αίτημα της Κυριακής Προσευχής αναφέρεται σε εκείνον που είναι η πηγή παντός κακού, δηλαδή στον Σατανά.

vi) «Τά ἅγια τοῖς ἁγίοις»

Καθώς ο ιερέας ετοιμάζεται πρώτος να μεταλάβει των Αχράντων Μυστηρίων εφιστά και πάλι την προσοχή των πιστών αναφωνώντας «Τά ἅγια τοῖς ἁγίοις». Σύμφωνα με τον Άγιο Κύριλλο Ιεροσολύμων, «εἶναι Ἅγια τα δώρα που ἔχουν τεθεί στο θυσιαστήριο, γιατί δέχτηκαν την επιφοίτηση του Αγίου Πνεύματος. Ἅγιοι εἴμαστε και εμεῖς, γιατί αξιωθήκαμε να δεχτούμε το Ἅγιο Πνεῦμα²⁵⁰». Πιο αναλυτικά, αυτά τα «Ἅγια» προσφέρονται στους «ἁγίους». Επειδή, όμως, τα προκειμένα «Ἅγια» είναι

²⁴⁹ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σσ. 219-220.

²⁵⁰ *Μυσταγωγική Κατήχηση 5,19*.

αδιαμφισβήτητα τέτοια λόγω της ενέργειας του Αγίου Πνεύματος, ο προβληματισμός τίθεται ως προς εμάς, οι οποίοι «Πνεύματος αγίου καταζιωθέντες²⁵¹» καθιστάμεθα «άγιοι». Βέβαια, όπως διευκρινίζει ο Άγιος Κύριλλος, το μεν μυστήριο είναι «φύσει» Άγιο, καθώς ο Χριστός είναι «φύσει Άγιος²⁵²», ενώ εμείς πρέπει να καταστούμε άγιοι κατά τη διάρκεια της επίγειας ζωής μας. Εντούτοις, η δική μας αγιότητα δεν είναι αγιότητα «φύσει», όπως του Ιησού Χριστού, αλλά πρόκειται για αγιότητα «μετοχή και άσκήσει και εύχῃ²⁵³». Επομένως, ο άνθρωπος με την ουσιαστική συμμετοχή του στα μυστήρια της Εκκλησίας καθίσταται βασικός παράγοντας στην τελείωση και την ολοκλήρωσή τους και πραγματικός συνεργάτης του Θεού και λειτουργικό όργανο²⁵⁴.

Παράλληλα, αξίζει να αναφερθούμε και να παραθέσουμε την εξαιρετική ερμηνεία του Αγίου Νικολάου Καβάσιλα σχετικά με το θεολογικό περιεχόμενο της ευχής «Τὰ ἅγια τοῖς ἀγίοις». Πιο αναλυτικά, ο Άγιος Νικόλαος Καβάσιλας ερμηνεύοντας τις ευχές της Θείας Λειτουργίας αναφέρει: «Σὲ λίγο ὁ λειτουργὸς θὰ κοινωνήσῃ ὁ ἴδιος καὶ θὰ προσκαλέσῃ καὶ τοὺς πιστοὺς στὰ θεῖα Μυστήρια. Ἐπειδὴ, ὅμως, δὲν ἐπιτρέπεται σὲ ὅλους ἀνεξαίρετα ἡ θεία Μετάληψη, ὁ ἱερέας, ὑψώνοντας τὸν ζωοποιὸ Ἄρτο καὶ δείχνοντάς Τον, ἐκφωνεῖ: «Τὰ ἅγια τοῖς ἀγίοις». Εἶναι σὰν νὰ λέει: «Νὰ ὁ Ἄρτος τῆς ζωῆς! Τὸν βλέπετε. Λοιπὸν, τρέξτε νὰ τὸν μεταλάβετε. Ὅχι ὅμως ὅλοι, ἀλλὰ ὅποιος εἶναι ἅγιος. Γιατὶ τὰ ἅγια ἐπιτρέπονται μόνο στοὺς ἀγίους».

Ἀγίους ἐδῶ ἐννοεῖ ὅχι μόνο ἐκείνους ποὺ ἔφτασαν στὴν τελειότητα τῆς ἀρετῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκείνους ποὺ ἀγωνίζονται νὰ φτάσουν σ' αὐτήν, ἔστω κι ἂν ἀκόμα ὑστεροῦν. Γιὰ αὐτὸ οἱ χριστιανοί, ἂν δὲν πέφτουν σὲ θανάσιμα ἁμαρτήματα ποὺ τοὺς ἐμποδίζουν ἀπὸ τὸ Χριστὸ

²⁵¹ Ο.π.

²⁵² Ο.π.

²⁵³ Ο.π.

²⁵⁴ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 222.

καὶ τοὺς νεκρώνουν πνευματικά, δὲν ἔχουν κανένα ἐμπόδιο νὰ κοινωνοῦν [Ἄλλωστε ἡ
θεία Λειτουργία γίνεται γιὰ νὰ κοινωνοῦν οἱ πιστοί. Ὅπως λέει ὁ Μέγας Βασίλειος, «τὸ
νὰ κοινωνεῖ κανεὶς καὶ νὰ μεταλαμβάνει κάθε μέρα τὸ ἅγιο σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ,
εἶναι καλὸ καὶ ὠφέλιμο». Ἡ συχνὴ θεία Κοινωνία, ὅμως, προϋποθέτει τὸν συνεχῆ
πνευματικὸ ἀγῶνα καὶ τὴν κατάλληλη προετοιμασία (νήψη-προσευχή, μετάνοια-
ἐξομολόγηση κ.λπ.)].

Στὴν ἐκφώνηση τοῦ ἱερέα, «Τὰ ἅγια τοῖς ἀγίοις», οἱ πιστοὶ ἀποκρίνονται δυνατά: «Εἶς
ἅγιος, εἶς Κύριος, Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός». Γιατὶ κανεὶς δὲν ἔχει τὴν
ἀγιότητα ἀπὸ μόνος του, οὔτε εἶναι καὶ κατόρθωμα τῆς ἀνθρώπινης ἀρετῆς, ἀλλὰ, ὅλοι
ἀπὸ τὸν Χριστὸ τὴν ἀντλοῦν. Καὶ ὅπως, ἂν κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιο τοποθετηθοῦν πολλοὶ
καθρέφτες, ὅλοι ἀκτινοβολοῦν, καὶ νομίζεις ὅτι βλέπεις πολλοὺς ἥλιους, ἐνῶ στὴν
πραγματικότητα ἓνας εἶναι ὁ ἥλιος ποὺ ἀστράφτει σὲ ὅλους τοὺς καθρέφτες, ἔτσι καὶ ὁ
μόνος Ἅγιος, ὁ Χριστός, καθὼς διαχέεται μὲ τὴ μετάληψη μέσα στοὺς πιστοὺς, φαίνεται
σὲ πολλὰς ψυχὰς καὶ παρουσιάζει πολλοὺς ὡς ἀγίους. Αὐτὸς ὅμως εἶναι ὁ ἓνας καὶ
μοναδικὸς Ἅγιος. Αφοῦ, λοιπὸν, μ' αὐτὸν τὸν τρόπο συγκαλέσει ὁ λειτουργὸς τοὺς πιστοὺς
στὸ ἱερὸ δεῖπνο, μεταλαμβάνει πρῶτα ὁ ἴδιος καὶ οἱ ἄλλοι κληρικοὶ ποὺ βρίσκονται στὸ
ἅγιο Βῆμα. Προηγουμένως ὅμως χύνει θερμὸ νερὸ μέσα στὸ ἅγιο Ποτήριο, πρᾶγμα ποὺ
ὑποδηλώνει τὴν κάθοδο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στὴν Ἐκκλησία. Γιατὶ αὐτὸ τὸ ζεστὸ νερό,
ἐπειδὴ καὶ νερὸ εἶναι ἀλλὰ καὶ φωτιὰ ἔχει μέσα του λόγῳ τοῦ βρασμοῦ, φανερώνει τὸ
Ἅγιο Πνεῦμα, τὸ ὁποῖο μὲ «ὔδωρ ζῶν» (Ἰω. 7:38) τὸ παρομοίασε ὁ Κύριος, καὶ μὲ τὴ
μορφὴ τῆς φωτιᾶς κατέβηκε στοὺς Ἀποστόλους τὴν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς.

Στὴ συνέχεια ὁ ἱερέας στρέφεται πρὸς τὸ ἐκκλησίασμα καί, δείχνοντας τὰ Ἅγια, προσκαλεῖ
ὅσους θέλουν νὰ κοινωνήσουν, νὰ προσέλθουν «μετὰ φόβου Θεοῦ καὶ πίστεως». Νὰ μὴν
καταφρονήσουν, δηλαδή, τὴν ταπεινὴ ἐμφάνιση ποὺ ἔχουν τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ
Κυρίου, ἀλλὰ νὰ πλησιάσουν ἔχοντας ἐπίγνωση τῆς ἀξίας τῶν μυστηρίων καὶ πιστεύοντας
ὅτι αὐτὰ προξενοῦν τὴν αἰώνια ζωὴ σ' ἐκείνους ποὺ μεταλαμβάνουν. Τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα

τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἀληθινὴ τροφή καὶ ἀληθινὸ ποτό. Καὶ ὅταν τὰ μεταλαμβάνει κανεὶς, δὲν μετατρέπονται αὐτὰ σὲ ἀνθρώπινο σῶμα, ὅπως γίνεται μὲ τὶς συνηθισμένες τροφές, ἀλλὰ τὸ ἀνθρώπινο σῶμα μεταβάλλεται σὲ ἐκεῖνα. Ὅπως καὶ τὸ σίδερο, ὅταν ἔρθει σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴ φωτιά, γίνεται κι αὐτὸ φωτιά· δὲν κάνει τὴ φωτιά σίδερο.

Τὴ θεία Κοινωνία τὴ δεχόμαστε βέβαια μὲ τὸ στόμα, ἀλλὰ αὐτὴ εἰσέρχεται πρῶτα στὴν ψυχὴ κι ἐκεῖ πραγματοποιεῖται ἡ ἔνωσή μας μὲ τὸ Χριστό, ὅπως λέει καὶ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος: «Ἐκεῖνος ποὺ ἐνώνεται μὲ τὸν Κύριο, γίνεται ἓνα πνεῦμα μὲ Αὐτόν» (Α΄ Κορ. 6:17). Χωρὶς τὴν ἔνωσή του μὲ τὸ Χριστό, ὁ ἄνθρωπος, ἀπὸ μόνος του, εἶναι ὁ παλαιὸς ἄνθρωπος, ὁ ἄνθρωπος ποὺ δὲν ἔχει τίποτα κοινὸ μὲ τὸ Θεό. Ποιὰ ὅμως εἶναι ἐκεῖνα ποὺ ζητάει ἀπὸ ἐμᾶς ὁ Χριστὸς γιὰ νὰ μᾶς ἀγιάσει μὲ τὰ θεία μυστήρια; Εἶναι ἡ κάθαρση τῆς ψυχῆς, ἡ πίστις καὶ ἡ ἀγάπη στὸ Θεό, ὁ διακαὴς πόθος καὶ ἡ λαχτάρα μας γιὰ τὴ θεία Κοινωνία. Αὐτὰ ἐλκύουν τὸν ἀγιασμό, κι ἔτσι πρέπει νὰ κοινωνοῦμε. Γιατὶ πολλοὶ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ προσέρχονται στὰ μυστήρια, καὶ ὅχι μόνον δὲν ὠφελοῦνται καθόλου, ἀλλὰ φεύγουν χρεωμένοι μὲ ἀμέτρητες ἁμαρτίες²⁵⁵».

vii) «Εἷς Ἅγιος, εἷς Κύριος, Ἰησοῦς Χριστός»

Ἅγιος, ὑπὸ τὴν ἀπόλυτη ἐννοία τῆς λέξης, σημαίνει ἀναμάρτητος καὶ ὡς ἐκ τούτου, ἅγιος εἶναι μόνον ὁ Θεός, γεγονός το ὁποῖο δηλώνεται μέσῳ τῆς φράσης «Εἷς Ἅγιος, εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, εἷς δόξαν Θεοῦ Πατρός», το ὁποῖο ψάλλουμε στὴν Ἐκκλησία μας. Ἀντιθέτως, ὑπὸ τὴ σχετικὴ ἐννοία τῆς λέξης, τὸ ὄνομα ἅγιος ἀποτελεῖ καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα ὀνόματα ποὺ μας δόθηκε, καθὼς οἱ Χριστιανοὶ κατὰ τοὺς πρῶτους χρόνους τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας ἀποκαλοῦνταν «ἅγιοι», «ἀδελφοί», «οἱ τῆς οδοῦ» καὶ

²⁵⁵ Αγίου Νικολάου Καβάσιλα, *Ερμηνεία τῆς Θείας Λειτουργίας* (Ἀπὸ τὴ σειρά τῶν φυλλαδίων «*Ἡ ΦΩΝΗ ΤΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ*» τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Παρακλήτου Ὡρωποῦ Ἀττικῆς), ἀνακτῆθηκε στις 15/01/2022 ἀπὸ <https://www.imparaklitou.gr/books/fp23.pdf>.

μεταγενέστερα, περιπαικτικά και χλευαστικά, τους δόθηκε το όνομα «Χριστιανός», αποβλέποντας στον στιγματισμό τους λόγω των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων. Καθίσταται, επομένως, σαφές ότι άγιος με την σχετική έννοια της λέξης δεν είναι ο αναμάρτητος, καθώς αναμάρτητος είναι μόνον ο Χριστός. Ως εκ τούτου, Άγιος υπό τη σχετική έννοια *«είναι εκείνος που αγωνίζεται, για να επιτύχει τον αγιασμό της ψυχής του, την τελείωση, την θέωση²⁵⁶»*. Αυτή τη θέση εκφράζει στη θεολογική ανάλυση της ανωτέρω φράσης και ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων, ο οποίο μας διευκρινίζει ότι *«Ένας είναι Άγιος, Ένας είναι Κύριος, ο Ιησούς Χριστός. Γιατί αληθινά Ένας μόνο είναι από τη φύση Του Άγιος. Εμείς, αν και είμαστε Άγιοι, όμως δεν είμαστε από τη φύση μας άγιοι. Αλλά γινόμαστε άγιοι, μετέχοντας στην αγιότητα του Θεού, με την κοινωνία των Θείων Μυστηρίων, με την άσκηση των εντολών του Θεού και με την προσευχή²⁵⁷»*.

²⁵⁶ Θεοφυλάκτου Θ., «Εφόσον Άγιος είναι μόνο ο Θεός, ο Κύριος ημών Ιησούς Χριστός, γιατί αποκαλούμε Αγίους τους Αγίους μας και πως όλοι οι άνθρωποι οφείλουν να αγιάσουν;», ανακτήθηκε στις 15/01/2022 από [εδώ](#).

²⁵⁷ Μυσταγωγική Κατήχηση 5,19.

Συμπεράσματα

Η προσευχή αποτελεί αφενός «την πνευματική θυγατέρα της αγάπης μας προς τον Κύριο και (αφετέρου) τη μητέρα της αγάπης μας προς τους αδελφούς (μας)²⁵⁸». Στην Εκκλησία «διαφυλάσσεται η χαρά των ανθρώπων, στην Εκκλησία βρίσκεται η ευθυμία των πικραμένων, η ευχαρίστηση των λυπημένων, η παρηγοριά των δυστυχισμένων, η ανάπαυση των κουρασμένων²⁵⁹». Το κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο μας μεταφέρει τα λόγια του Χριστού, ο οποίος μας προστάζει: «Λεῦτε πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς²⁶⁰». Δια της προσευχής και πιο συγκεκριμένα, δια του μυστικού Σώματος του Χριστού, ἡτοι της Εκκλησίας, προσφέρεται ἀπλόχερα στον ἄνθρωπο η θέωση και η σωτηρία. Η Εκκλησία, δια των αγίων Μυστηρίων της, τα οποία αποτελούν «θεοσύστατες τελετές²⁶¹», χορηγούν στον ἄνθρωπο την Χάριν του Παναγίου Πνεύματος, προς ἀναγέννηση και σωτηρία.

Όλα τα μυστήρια αποτελούν «θεοδυνάμεις και Τριαδικές δωρεές²⁶²», δια των οποίων η Εκκλησία καθαρίζει τον ἄνθρωπο ἀπό την αμαρτία. Καθίσταται, επομένως, σαφές ότι ἀδήριτη ἀνάγκη για τον ἄνθρωπο ἀποτελεί η γνώση του θεολογικού περιεχομένου και των τρόπων τελέσεως των Αγίων Μυστηρίων. Ο καλύτερος καθοδηγητής στο ἔργο αυτό είναι ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων, ο οποίος δια του λιτού θεολογικού λόγου

²⁵⁸ Μητρ. Φαναρίου Αγαθάγγελου, *Η συμμετοχή μας στο μυστήριο της Βασιλείας του Θεού*, ἀνακτήθηκε στις 10/01/2022 ἀπό <https://www.pemptousia.gr/2018/09/i-simmetochi-mas-sto-mistirio-tis-vasilias-tou-theou/>.

²⁵⁹ Ο.π.

²⁶⁰ Μτ 11,28: «Ελάτε κοντά μου ὅλοι ὅσοι μοχθεῖτε και κοπιᾶτε και εἰσθε φορτωμένοι ἀπό το βάρος των αμαρτιῶν και των θλίψεων και των πλανών και ἐγὼ θα σας ἀναπαύσω και θα σας ξεκουράσω».

²⁶¹ Ἀναγνωστόπουλου Στ. (Πρωτ/ρου), *Γνώσις και Βίωμα της Ορθοδόξου Πίστεως*, Πειραιάς 2006, σ. 387.

²⁶² Ο.π.

του στα κείμενα των πέντε Μυσταγωγικών του Κατηχήσεων μας παρουσιάζει με μοναδική παραστατικότητα και αδιαμφισβήτητη πληρότητα ολόκληρο το τελετουργικό της αρχαίας Εκκλησίας, αναδεικνυόμενος σε έναν από τους μεγαλύτερους μυστηριολόγους. Οι πέντε Μυσταγωγικές Κατηχήσεις του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων *«αποτελούν ένα από τα αριστουργήματα της πρωτοχριστιανικής γραμματείας»²⁶³*, καθώς τοποθετούνται σε σπουδαιότητα αμέσως μετά τα βιβλικά κείμενα, *«στη βάση όλων των μεταγενέστερων αναπτύξεων και θεολογικών συνθέσεων»²⁶⁴*, όπως επί παραδείγματι, η ερμηνεία της Θείας Λειτουργίας των δύο σπουδαίων Αγίων μυσταγωγών της Εκκλησίας, του Αγίου Μάξιμου του Ομολογητή και του Αγίου Νικολάου Καβάσιλα.

Πιο αναλυτικά, ο Άγιος Κύριλλος αναδεικνύεται μέγιστος λειτουργιολόγος και μυστηριολόγος, καθώς η παρουσίαση και η ερμηνεία τόσο του τελετουργικού τυπικού όσο και των αναγνωσθαισών ευχών των Ιερών Μυστηρίων αποδεικνύουν την τέλεια θεολογική και δογματική του κατάρτιση. Ο Άγιος Πατέρας εκλαμβάνει ως ενιαίο σύνολο τα Μυστήρια της Εκκλησίας, καθώς σύμφωνα με εκείνον, όλα τα επιμέρους Ιερά Μυστήρια συναποτελούν και συναπαρτίζουν το ένα και ενιαίο Μυστήριο της Θείας Οικονομίας για τη σωτηρία του κόσμου και του ανθρώπου. Εντούτοις, λόγω του γεγονότος ότι απηύθυνε τις Μυσταγωγικές του Κατηχήσεις στους Νεοφώτιστους της Εκκλησίας των Ιεροσολύμων κατά τη Διακαινίστιμο εβδομάδα, αφιέρωσε τις τρεις πρώτες εξ αυτών στο Μυστήριο του Βαπτίσματος και του Χρίσματος και τις δύο τελευταίες, ήτοι την τέταρτη και την πέμπτη, στη θεολογία περί του Σώματος και του Αίματος του Χριστού και στην ανάλυση όλων σχεδόν των τελουμένων και των λεγομένων κατά το Μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας.

²⁶³ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 7.

²⁶⁴ Ο.π.

Ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων στην πρώτη Μυσταγωγική του Κατήχηση προβαίνει σε ανάλυση του θεολογικού περιεχομένου των ευχών της απόταξης του Σατανά και της σύνταξης με τον Χριστό. Η απόταξη γινόταν με στραμμένους τους υποψηφίους χριστιανούς προς τη Δύση, «καθώς δύει ο ήλιος²⁶⁵» και «επειδή (ο διάβολος) είναι σκοτεινός και βρομερός (και) στο σκοτάδι έχει και την εξουσία του²⁶⁶». Με την καθιέρωση του τύπου της αποταγής κατά το βάπτισμα, η Εκκλησία συνεχίζει το έργο του Χριστού, ο οποίος ενσαρκώθηκε και απεστάλη στη γη, για να συντρίψει το κράτος του Σατανά. Ιδιαίτερη σημασία παρουσιάζει η μαρτυρία του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων σχετικά με τη στάση και τη θέση των υποψηφίων χριστιανών κατά την εκφώνηση των λόγων της αποταγής και το στοιχείο της κλήσεώς τους από τον Επίσκοπο να φυσήξουν τρεις φορές κατά του Σατανά και να ομολογήσουν τρεις φορές την αποταγή, καθώς πρόκειται για στοιχεία που εκλείπουν από τις μυσταγωγικές κατηχήσεις λοιπών μεγάλων Αγίων Πατέρων.

Ακολουθως, η αποκήρυξη του Σατανά και η σύνταξη με τον Χριστό είναι η αφετηρία της καινής ζωής, στην οποία καλείται να εισέλθει ο βαπτιζόμενος. Η σύνταξη με τον Ιησού Χριστό πραγματοποιείται μετά την απόταξη του Σατανά, αλλά αυτή τη φορά οι υποψήφιοι να δεχθούν το Άγιο Βάπτισμα είναι στραμμένοι προς την ανατολή, η οποία αποτελεί «τοῦ φωτός τὸ χωρίον²⁶⁷», ενώ παράλληλα η προσευχή των χριστιανών με κατεύθυνση την ανατολή διαθέτει και έναν εσχατολογικό συμβολισμό, καθώς από εκεί αναμένεται να λάβει χώρα η επάνοδος του Χριστού κατά τη Δευτέρα και ένδοξη Παρουσία Του²⁶⁸. Ενώ η στροφή προς την ανατολή υποδηλώνει την ύπαρξη του Θείου

²⁶⁵ Μυσταγωγική Κατήχηση 1,4.

²⁶⁶ Ο.π.

²⁶⁷ Μυσταγωγική Κατήχηση 1,9.

²⁶⁸ Μτ 24, 27: «ὥσπερ γὰρ ἡ ἀστραπή ἐξέρχεται ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ φαίνεται ἕως δυσμῶν, οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.» (Δηλαδή: «ὅπως ἡ ἀστραπή βγαίνει ἀπὸ τὴν ἀνατολή καὶ ἀμέσως

Φωτός, ήτοι του Ιησού Χριστού, η ύψωση των χειρών κατά τη στιγμή της διακήρυξης της σύνταξης με τον Χριστό αποσκοπεί στο να εντείνει ακόμη περισσότερο την προσευχή που με παρρησία απευθύνει προς τον Κύριο ο προσερχόμενος προς το Βάπτισμα. Η τριπλή ομολογία σύνταξης με τον Χριστό υποδηλώνει την υπόσχεση που οφείλει να διαφυλάττει ο προσερχόμενος προς το Βάπτισμα σε όλη την πορεία της καινής ζωής του. Μετά τη διακήρυξη της σύνταξης με τον Χριστό, η τελευταία προβαπτισματική πράξη ήταν η ομολογία της πίστεως δια της απαγγελίας του Συμβόλου της Πίστεως.

Μετά την ερμηνεία και ανάλυση των σημαντικότερων αναγνωσθεισών ευχών του μυστηρίου της βαπτίσεως, ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων υπεισέρχεται στα τελούμενα κατά τη Θεία Λειτουργία. Η Θεία Ευχαριστία αποτελεί το φρικτό μυστήριο, το οποίο παρέδωσε ο Χριστός στους μαθητές Του κατά το Μυστικό Δείπνο της Μεγάλης Πέμπτης. Ο Άγιος Κύριλλος ξεκινά την περιγραφή της ιεροσολυμιτικής λειτουργίας με την ανάλυση της συμβολικής πράξης του νιψίματος των χειρών του ιερέα και συνεχίζει την περιγραφή της ιεροσολυμιτικής λειτουργίας παραθέτοντας τα λόγια του διακόνου: *«Ἀλλήλους ἀπολαύετε καὶ ἀλλήλους ἀσπαζόμεθα»²⁶⁹*. Πιο αναλυτικά, πρόκειται για τον ασπασμό των πιστών, ο οποίος σήμερα έχει καταργηθεί και πραγματοποιείται μόνον από τους ιερείς μέσα στο Ιερό Βήμα, αποτελώντας, ωστόσο, ανέκαθεν *«εξωτερική έκφραση της βαθιάς εμπειρίας τους ως μελών του μυστικού Σώματος του Χριστού»²⁷⁰*. Σύμφωνα με τον Άγιο Κύριλλο, ο εν λόγω

φαίνεται έως την δύσιν, έτσι αμέσως αισθητή εις όλους θα γίνη και η ένδοξος παρουσία του Υιού του ανθρώπου»).

²⁶⁹ Μυσταγωγική Κατήχηση 5,3.

²⁷⁰ Ρωμαίου Α. (Αρχιμ.), *Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ο.π., σ. 628.

ασπασμός όχι μόνο δεν αποτελεί συμβολική ή εικονική πράξη, αλλά πρόκειται για τη ζωντανή και έμπρακτη έκφραση της ίδιας της αγάπης μεταξύ των μελών της σύναξης.

Εν συνεχεία, καθώς η Θεία Λειτουργία βρίσκεται εν εξελίξει και προχωρούμε προς το κέντρο της αναίμακτης θυσίας, ο λειτουργός ιερέας μας καλεί να πορευτούμε προς τα άνω. Η ανθρώπινη αδυναμία κάνει τους ανθρώπους να ρέπουν προς «τα γήινα πράγματα²⁷¹», ενώ οι καθημερινές έγνοιες μονοπωλούν το ενδιαφέρον του νου και της σκέψης. Μολαταύτα, οι Μυσταγωγικές Κατηχήσεις του Αγίου Κυρίλλου επισημαίνουν ότι «εκείνη την φρικωδεστάτη ώρα²⁷²» της τελέσεως του μυστηρίου της θυσίας του Θεού «ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας²⁷³», απαλλασσόμενοι από τα κοσμικά ενδιαφέροντα και τις γήινες έγνοιες και εναποθέτοντας κάθε φροντίδα της ζωής μας στο Θεό. Εν συνεχεία, οι πιστοί απαντούν στην παραπάνω προτροπή του ιερέα με τη φράση «ἔχομεν πρὸς τὸν Κύριον²⁷⁴», δηλώνοντας ότι έχουν τις καρδιές τους στραμμένες προς τον Κύριο Ιησού Χριστό, ο Οποῖος βρίσκεται άνω, δηλαδή στον ουρανό.

Ακολουθως, ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων στρέφει το ενδιαφέρον του στη θεολογική ανάλυση του περιεχομένου της φράσης «εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ²⁷⁵». Ὦντας βαθύτατα πεπεισμένος πως η συμμετοχή των πιστών στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας αποτελεί εξόφθαλμη απόδειξη όχι μόνο της αλλαγής, αλλά πολύ περισσότερο της ριζικής μεταμόρφωσης ολόκληρης της ζωής τους, θεωρεί εύλογη την ανάγκη να «εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ». Παράλληλα, λόγω όλων των φανερών και

²⁷¹ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 188.

²⁷² *Μυσταγωγική Κατήχηση 5,4.*

²⁷³ Ο.π.

²⁷⁴ *Μυσταγωγική Κατήχηση 5,4.*

²⁷⁵ *Μυσταγωγική Κατήχηση 5,5.*

αφανών ευεργεσιών του Θεού στις ζωές μας είναι «άξιο και δίκαιο²⁷⁶» να Τον ευχαριστούμε, καθώς σύμφωνα με τον Άγιο Πατέρα, «Εκείνος δεν έκανε για χάρη μας μόνο κάτι δίκαιο, αλλά κάτι πολύ περισσότερο από δίκαιο. Μας ευεργέτησε και μας αξίωσε να γίνουμε μέτοχοι τόσων μεγάλων αγαθών²⁷⁷».

Περαιτέρω, ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων αφιερώνει τις παραγράφους υπ' αριθμόν 11 έως 18 της πέμπτης και τελευταίας Μυσταγωγικής του Κατήχησης στην Κυριακή Προσευχή, το γνωστό σε όλους μας «Πάτερ ἡμῶν», παρέχοντάς μας μια εξαιρετική θεολογική ανάλυση του περιεχομένου του. Ειδικότερα, κάνει μνεία στη μεγάλη φιλανθρωπία του Θεού, ο Οποῖος ακόμη και «σ' εκείνους που έφυγαν μακριά Του και έπεσαν σε τόσο μεγάλες αμαρτίες, τόση αμνηστία και τόση δυνατότητα κοινωνίας στη Χάρη τους δώρησε, ώστε να μπορούν τώρα πια να τον αποκαλούν, Πατέρα²⁷⁸». Επίσης, επισημαίνει ότι το όνομα του Θεού είναι «φύσει» άγιο, είτε το αναγνωρίζουμε οι άνθρωποι είτε όχι και για το λόγο αυτό, «αγιάζεται» ή «βλασφημείται» μόνο μεταξύ των ανθρώπων, εξαιτίας της ζωής που διάγουν και κατ' επέκταση, της συμπεριφοράς τους²⁷⁹. Σύμφωνα με τον Άγιο Κύριλλο, είναι ιδίωμα της καθαρής ψυχής να πει με παρρησία να έρθει η Βασιλεία του Κυρίου²⁸⁰.

Σύμφωνα με τον Άγιο Κύριλλο, η έλευση της Βασιλείας του Θεού, δηλαδή η έλευση της Χάριτός Του στις καρδιές μας, σημαίνει απαραίτητα και την εφαρμογή του θελήματός Του, δηλαδή τον εξαγνισμό του νου και της καρδιάς και την απομάκρυνση

²⁷⁶ Ο.π.

²⁷⁷ Μυσταγωγική Κατήχηση 5,5.

²⁷⁸ Μυσταγωγική Κατήχηση 5,11.

²⁷⁹ Μυσταγωγική Κατήχηση 5,12.

²⁸⁰ Μυσταγωγική Κατήχηση 5,13.

της αμαρτίας από τις ζωές μας²⁸¹. Επιπλέον, η Κυριακή Προσευχή δεν παραβλέπει τις ανθρώπινες ανάγκες, όπως επί παραδείγματι την ανάγκη σίτισης των έμβιων όντων, ούτε παραγνωρίζει τη σοβαρότητα των κοινωνικών προβλημάτων. Για το λόγο αυτό, ένα από τα σημαντικότερα αιτήματα της Κυριακής Προσευχής αναφέρεται στον «*ἄρτον τὸν ἐπιούσιον*»²⁸² και την καθημερινή ανάγκη του ανθρώπου για εξασφάλιση τροφής προς επιβίωση. Η θεολογική ερμηνεία του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων στο ανωτέρω αίτημα της Κυριακής Προσευχής εξαίρει ακριβώς το περιεχόμενη της εντολής του Κυρίου, σύμφωνα με την οποία «*μη οὖν μεριμνήσητε λέγοντες, τί φάγωμεν ἢ τί πίωμεν ἢ τί περιβαλώμεθα; πάντα γὰρ ταῦτα τὰ ἔθνη ἐπιζητεῖ· οἶδε γὰρ ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος ὅτι χρήζετε τούτων ἀπάντων*»²⁸³.

Γνωρίζοντας ο φιλόανθρωπος Κύριος ότι στον Άδη δεν υπάρχει δυνατότητα μετανοίας και ότι, ως άνθρωποι μετά το Βάπτισμα, είναι αδύνατον να μη σφάλουμε, μας προτρέπει, να λέμε προς Εκείνον, τον Πατέρα μας «*Ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν*»²⁸⁴. Σύμφωνα με τον Άγιο Κύριλλο, το «*μηδόλως πειρασθῆναι*» είναι κάτι το οποίο αντιβαίνει πλήρως στην ανθρώπινη φύση και ως εκ τούτου, αυτό που έχει σημασία είναι να μην παραδίδεται και να μην υποτάσσεται κάποιος στον πειρασμό. Με το αίτημα αυτό οι Χριστιανοί ζητούν από τον ουράνιο Πατέρα όχι απλά να τους φυλάξει από τον πειρασμό, αλλά μάλλον να τους προστατεύσει, ώστε να μην υποπέσουν σε αυτόν. Ακολούθως, ο Άγιος Κύριλλος προβαίνει σε θεολογική ερμηνεία του τελευταίου αιτήματος της Κυριακής Προσευχής, ήτοι της φράσης «*ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ*», επισημαίνοντας ότι δια του αιτήματος αυτού ζητάμε από το Θεό να μας προστατέψει από τον Πονηρό, ο οποίος

²⁸¹ Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, ό.π., σ. 207.

²⁸² *Μυσταγωγική Κατήχηση 5,15*.

²⁸³ Μτ 6,31.

²⁸⁴ *Μυσταγωγική Κατήχηση 5,16*.

είναι ο δαίμονας από τον οποίο ευχόμαστε να γλιτώσουμε²⁸⁵. Το πρόβλημα, επομένως, εντοπίζεται στην κατανίκηση του πειρασμού και όχι στην ύπαρξή του, γι' αυτό και η Κυριακή Προσευχή εφιστά την προσοχή μας στο ζήτημα της διάσωσής μας από τις επιθέσεις του Πονηρού.

Καθώς ο ιερέας ετοιμάζεται πρώτος να μεταλάβει των Αχράντων Μυστηρίων εφιστά και πάλι την προσοχή των πιστών αναφωνώντας «*Τά ἅγια τοῖς ἁγίοις*». Σύμφωνα με τον Άγιο Κύριλλο Ιεροσολύμων, «*είναι Ἅγια τα δώρα που έχουν τεθεί στο θυσιαστήριο, γιατί δέχτηκαν την επιφοίτηση του Αγίου Πνεύματος. Ἅγιοι είμαστε και εμείς, γιατί αξιωθήκαμε να δεχτούμε το Ἅγιο Πνεύμα*²⁸⁶». Βέβαια, όπως διευκρινίζει ο Άγιος Κύριλλος, το μεν μυστήριο είναι «*φύσει*» Ἅγιο, καθώς ο Χριστός είναι «*φύσει Ἅγιος*²⁸⁷», ενώ εμείς πρέπει να καταστούμε ἅγιοι κατά τη διάρκεια της επίγειας ζωής μας. Εντούτοις, η δική μας αγιότητα δεν είναι αγιότητα «*φύσει*», όπως του Ιησού Χριστού, αλλά πρόκειται για αγιότητα «*μετοχῇ καὶ ἀσκήσει καὶ εὐχῇ*²⁸⁸».

²⁸⁵ Μυσταγωγική Κατήχηση 5,18.

²⁸⁶ Μυσταγωγική Κατήχηση 5,19.

²⁸⁷ Ο.π.

²⁸⁸ Ο.π.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. Πηγές

Πατρώνου Γ., *Μυσταγωγικές Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων* (γ' έκδοση), Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2005.

Ρωμαίου Α. (Αρχιμ.), *Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, εκδόσεις «Ετοιμασία» Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου Καρέας, Αθήνα 1999.

B. Βοηθήματα

1. Ελληνόγλωσσα

Ακολουθία τοῦ ἁγίου Βαπτίσματος, Ἔκδοσις τῆς Αποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Αθήνα 2011.

Αναγνωστόπουλου Στ. (Πρωτ/ρου), *Γνώσις και Βίωμα της Ορθοδόξου Πίστεως*, Πειραιάς 2006.

Βασιλόπουλου Χ., *Οι κατηχήσεις του Κυρίλλου Ιεροσολύμων- ψυχοπαιδαγωγική προσέγγιση*, Αδελφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 25 και Φούντα Ι., *Ορθόδοξη Κατήχηση*, Μάνδρα Αττικής 1989.

Βεργωτή Γ., «*Το Μυστήριο τοῦ Βαπτίσματος και ἡ ποιμαντική τοῦ σήμερα*», τομ. «ΑΓΙΟ ΒΑΠΤΙΣΜΑ», εκδόσεις Ιερά Μητρόπολη Δράμας, Δράμα 1996.

Βολανάκη Ι., *Τα Παλαιοχριστιανικά Βαπτιστήρια της Ελλάδος*, Αθήναι 1976.

Βουλγαράκη Η., *Αι κατηχήσεις του Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, Ιεραποστολική Θεώρηση, Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών 1977, Ανάλεκτα Βλατάδων 24.

Δεντάκη Β., *Το Βάπτισμα κατά τη διδασκαλία του Κυρίλλου Ιεροσολύμων*, Ἐν Ἀθήναις 1969.

Δυοβουνιώτη Κ.Ι., Τα μυστήρια της Ανατολικῆς Ορθοδόξου Ἐκκλησίας ἐξ ἐπόψεως Δογματικῆς, 1913, σ. 38 και Τρεμπέλα Π., Συμβολαί εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς χριστιανικῆς λατρείας, στο: *ΕΕΘΣΠΑ* 14 (1963).

Ευγενίου Μητροπ. Ιεραπύτνης και Σητείας, *Τα Μυστήρια του Βαπτίσματος και του Γάμου ἐντὸς τῆς Θείας Λειτουργίας*, Ιεράπετρα 2015.

Ιερομονάχου Γρηγορίου, *Το Ἅγιον Βάπτισμα (Σχόλια)*, εκδόσεις Ιερὸν Κουτλουμουσιανὸν Κελλίον Ἅγιος Ἰωάννης ο Θεολόγος, Ἅγιον Ὅρος 1998.

Καλλιακμάνη Β., *Μεθοδολογικά πρότερα της ποιμαντικής*, Λεντίφ ζωννύμενοι Ι, εκδόσεις Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2005.

Καραγιάννη Χ., *Αρχαιολογία και Θεσμολογία του βιβλικού Ισραήλ*, εκδόσεις Έννοια, Αθήνα 2013.

Καρμύρη Ι., *Τὰ δογματικά καὶ συμβολικά μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. Ι, Ἐν Ἀθήναις 1952.

Κογκούλη Ι., Οικονόμου Χ., Σκαλτσή Π., *Το βάπτισμα* (Θεία Λατρεία και Παιδεία 2), εκδόσεις Λυδία, Θεσσαλονίκη 1992.

Λιάλιου Δ., *Ερμηνεία των Δογματικών και Συμβολικών κειμένων της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, τομ. Α΄, εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1999.

Ματσούκα Ν., *Δογματική και Συμβολική Θεολογία (τομ. ΙΙ). Έκθεση της Ορθόδοξης Πίστεως σε αντιπαράθεση με τη Δυτική Χριστιανοσύνη* (Φιλοσοφική και Θεολογική Βιβλιοθήκη – 3), εκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1999.

Μεντιδάκη Γ., (Πρωτ/ρου), *Τα επτά μυστήρια της Εκκλησίας μας, Τύπος και Συμβολισμός*, τομ. ΙΙ, εκδόσεις Γραφικές Τέχνες "Τυποκρέτα", Ήράκλειο Κρήτης 2008.

Μόσχος Δ., *Συνοπτική Ιστορία του Χριστιανισμού (Τόμος Α΄). Η Πρώτη Χιλιετία*, Αρμός 2017.

Μπαλάνου Δ., *Πατρολογία. Οι Εκκλησιαστικοί Πατέρες Και Συγγραφείς Των Οκτώ Πρώτων Αιώνων*, Αθήνα 1930.

Μπιλάλη Α. (Πρωτ/ρου.), *Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς, Θησαυρός Κυρίου, Ευαγγελιστές Λουκάς και Μάρκος*, τομ. ΙΙ, Αθήνα 2015.

Μπονή Κ., *Γελάσιος Καισαρείας - Κύριλλος Ιεροσολύμων*, Β.Ε.Π.Ε.Σ., εκδόσεις Αποστολικής Διακονίας, τομ. 39, Αθήναι 1969.

Μωραΐτη Δ., *Κύριλλος ο Ιεροσολύμων ως καθηγητής και Παιδαγωγικός*, εκδόσεις Μιχαήλ Τριανταφύλλου, Θεσσαλονίκη 1949.

Νικολαΐδη Ν., *Ο Λόγος και ο λόγος του Θεού σε σχέση με τον άνθρωπο, στο: «Εκκλησία και Κατήχηση. Πρακτικά Α΄ Επιστημονικής Θεολογικής Ημερίδος»*, Θεολογικές Παρεμβάσεις 1, Ιερά Μητρόπολις Τριμυθούντος, Λευκωσία 2015.

Παπαδόπουλου Στ., *Πατρολογία (Δεύτερος Τόμος). Ο Τέταρτος Αιώνας Ανατολή και Δύση*, εκδόσεις

Γρηγόρη, Αθήνα 2011.

Παπακωνσταντίνου Θ. (Αρχιμ.), *Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος καὶ ἡ δογματικὴ αὐτοῦ κατὰ τοῦ Ἀρείου καὶ Σαβελλίου διδασκαλία*, Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Ἀθανασίου Γ. Δεληγιάννη, Ἐν Ἀθήναις 1911.

Ροδόπουλου Π. (Μητρ.), *Ἡ θεία Λειτουργία κατὰ τας Μυσταγωγικὰς Κατηχήσεις τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων*, Αθήναι 1968 (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Τιμητικοῦ Τόμου «Πόνημα Εὐγνώμον» ἐπὶ τῇ 40ετηρίδι συγγραφικῆς δράσεως καὶ τῇ 35ετηρίδι καθηγεσίας τοῦ Καθηγητοῦ Βασιλείου Μ. Βέλλα).

Σκαλτσὴ Π., *Λειτουργικὲς Μελέτες II*, ἐκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1999.

Στεφανίδη Β., *Εκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Αθήναι 1959.

Τζέρπου Δ. (Πρωτ/ρου), *Το μυστήριον τοῦ Βαπτίσματος στὴ σύγχρονη ἐνοριακὴ πράξι. Διαπιστώσεις καὶ προτάσεις*, στο: «*Λειτουργικὴ ἀνανέωση, Δοκίμια λειτουργικῆς ἀγωγῆς κλήρου καὶ λαοῦ*», ἐκδόσεις Τήνος, Αθήναι 2001.

Τρεμπέλα Π., *Ἀρχαὶ καὶ χαρακτὴρ τῆς χριστιανικῆς λατρείας*, Ἀθῆναι, Σωτήρ, 1993.

Φίλια Γ., *Λειτουργικὴ*, τόμ. Α΄, ἐκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 2009.

Φίλια Γ., *Τὸ βάπτισμα κατὰ τὶς λειτουργικὰς πηγὰς τῆς Ἀντιοχειανῆς Ἐκκλησίας*, Αθήνα 1996.

Φλωρόφσκι Γ. (Πρωτ/ρου), *Εὐχαριστία καὶ Καθολικότης. Ἀνατομία προβλημάτων τῆς πίστεως*, ἐκδόσεις Ρηγόπουλου, Θεσσαλονίκη 1977.

Φουντούλη Ι., *Θεία Λειτουργία τῶν “Ἀποστολικῶν Διαταγῶν”*, στο: *Θεῖαι Λειτουργίαι, Κείμενα Λειτουργικῆς Γ΄*, Θεσσαλονίκη 2007.

Φουντούλη Ι., *Τὸ Ἅγιον Βάπτισμα, ἱστορικὸ–τελετουργικὴ θεώρηση*, Σειρά Ποιμαντικὴ Βιβλιοθήκη 2, Αθήναι 1999.

Φράγκου Κ., *Εἰσαγωγή στὴν Κατηχητικὴ καὶ Χριστιανικὴ Παιδαγωγικὴ*, τομ. Ι, Ἀδελφοὶ Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2005.

Φραντζολά Κ., *Οσίου Εφραίμ τοῦ Σύρου Ἔργα*, ἐκδόσεις Περιβόλι τῆς Παναγίας, Θεσσαλονίκη 1994.

Χρήστου Π., *Ἑλληνικὴ Πατρολογία (Τέταρτος Τόμος). Περίοδος Θεολογικῆς Ἀκμῆς. Δ καὶ Ε αἰῶνες*, Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2010.

Schmemmann A. (μτφρ. Ροηλίδης Ι.), *Εξ ὕδατος καὶ πνεύματος*, ἐκδόσεις Δομός, Αθήνα 1984.

Yazigi I. (Αρχιμ., νυν Πατριάρχη Αντιοχείας), *Η τελετή του Αγίου Βαπτίσματος (Ιστορική, θεολογική και τελετουργική θεώρησης)*, διατριβή επί διδακτορία υποβληθείσα στο Τμήμα Ποιμαντικής της Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1983.

2. Ξενόγλωσσα

Ettlinger G. H, The Holy Spirit in the theology of the Second Ecumenical Synod and in the undivided Church, στο: *GOTR* 27:4 (1982)

Knopf R. & Krüger G., Μαρτύριον του Αγίου Δασίου, στο: *Ausgewählte Märtyrerakten*, Tübingen 1929.

Leroy F., *L' Homiletique de Proclus de Constantinople, Tradition manuscrite, inedits, etudes connexes*, Studi E Testi 247, Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana 1967.

Θεοδώρου Μοψουεστίας, *Κατηχήσεις*, εκδόσεις Tonneau R. - Devreesse R., *Les homélies Catéchétiques de Theodore de Mopsueste* (Studi e Testi 145), Roma 1949.

3. Ηλεκτρονικές Πηγές

Αγίου Ιωάννου Δαμασκηνού, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* (Ἀπόδοση εἰς τὴν νέα ἑλληνική: Αρχιμ. Δωρόθεος Πάπαρης), ανακτήθηκε στις 05/01/2022 από http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/paterikon/iwannhs_damaskhnos_ekdosis_akribhs.htm.

Αγίου Μακαρίου Νοταρά, *Ερμηνεία στο «Πάτερ ἡμῶν»* (7), ανακτήθηκε στις 10/01/2022 από <http://www.diakonima.gr/2009/09/27/erminia-sto-pater-hmon7/>.

Αγίου Νικολάου Καβάσιλα, *Ερμηνεία της Θείας Λειτουργίας* (Ἀπὸ τὴ σειρά τῶν φυλλαδίων «*Η ΦΩΝΗ ΤΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ*» τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Παρακλήτου Ὡρωποῦ Ἀττικῆς), ανακτήθηκε στις 15/01/2022 από <https://www.imparaklitou.gr/books/fp23.pdf>.

Αρχιμ. Βασιλείου (Προηγούμενου Ἱερᾶς Μονῆς Ἰβήρων), «*Γενηθήτω τό θέλημά σου*», ανακτήθηκε στις 10/01/2022 από <http://www.isagiastriados.com/index.php/articles/keimena-orthodoksis-theologias-3/214-%CE%B3%CE%B5%CE%BD%CE%B7%CE%B8%E1%BD%B5%CF%84%CF%89-%CF%84%E1%BD%B9-%CE%B8%E1%BD%B3%CE%BB%CE%B7%CE%BC%E1%BD%B1-%CF%83%CE%BF%CF%85>.

Γεωργόπουλου Β. (Πρωτ/ρου), *Ὅψεις Αποκρυφισμοῦ: Τα φυλαχτά*, ανακτήθηκε στις 03/01/2022 από <https://www.pemptousia.gr/2021/02/opsis-apokrifismou-ta-filakta/>.

Γιέφτις Α., *Το Ιερό μυστήριο του Βαπτίσματος - Είσοδος και Ζωή στην Εκκλησία*, ανακτήθηκε στις 05/01/2022 από http://paterikakeimena.blogspot.com/2010/04/blog-post_8567.html.

Δορμπαράκη Γ., Άγιος Κύριλλος Πατριάρχης Ιεροσολύμων [18 Μαρτίου], ανακτήθηκε στις 30/12/2021 από <https://www.tideon.org/orthodoksi-pisti-zoi/2012-02-11-19-10-50/12326-2018-03-17-22-00-00>.

Έρμηνεία τοῦ Πάτερ ἡμῶν, ἀπὸ τὶς Κατηχήσεις τοῦ Ἁγίου Ἀμβροσίου, ἐπισκόπου Μεδιολάνων, ανακτήθηκε στις 10/01/2022 από http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/paterikon/ambrosios_mediolanwn_kyriakh_proseyxh.htm.

Θεία Λειτουργία Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ανακτήθηκε στις 10/01/2022 από http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/prayers/service_litourgy_translation.htm.

Θεοφυλάκτου Θ., «Εφόσον Ἄγιος εἶναι μόνο ὁ Θεός, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, γιατί ἀποκαλούμε Ἀγίους τοὺς Ἀγίους μας καὶ πὼς ὅλοι οἱ ἄνθρωποι οφείλουν νὰ ἀγιάσουν;», ανακτήθηκε στις 15/01/2022 από <https://orthodoxanswers.gr/%CE%95%CF%86%CF%8C%CF%83%CE%BF%CE%BD-%CE%86%CE%B3%CE%B9%CE%BF%CF%82-%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%B1%CE%B9-%CE%BC%CF%8C%CE%BD%CE%BF-%CE%BF-%CE%98%CE%B5%CF%8C%CF%82-%CE%BF-%CE%9A%CF%8D%CF%81%CE%B9%CE%BF%CF%82/>.

Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Κατηχήσεις πρὸς Φωτιζομένους, Λόγος Β', «Τοῦ αὐτοῦ ἀκολουθία πρὸς τοὺς μέλλοντας φωτίζεσθαι καὶ σαφὲς ἀπόδειξις τῶν συμβολικῶς τε καὶ τυπικῶς ἐν τῷ θείῳ βαπτίσματι τελουμένων», ανακτήθηκε στις 30/12/2021 από <https://greekdownloads3.files.wordpress.com/2014/08/catecheses-ad-illuminandos.pdf>.

Καλλιακμάνη Β. (Πρωτ/ρου) καὶ Τύμπα Χ. (Αρχιμ.), Ορθόδοξη Λατρεία καὶ Κατήχηση στα Ψηφιακά Μέσα. Εκκλησιολογικές ἀρχές καὶ σύγχρονη πραγματικότητα, σ. 79, ανακτήθηκε στις 02/12/2021 από http://www.ecclesia.gr/greek/press/theologia/material/2019_3_5_kalliakmanis.pdf.

Μητρ. Αργολίδος Νεκτάρου, *Βάπτισμα, μια μάχη που υποτάσσει το διάβολο! Η απόταξη καὶ ἡ σύνταξη*, ανακτήθηκε στις 29/12/2021 από <https://www.pemptousia.gr/2016/05/vaptisma-mia-machipou-ipotassi-ton-diavolo/>.

Μητρ. Μάνης Χρυσοστόμου Γ', *Μικρές λέξεις καὶ φράσεις στὴ Θεία Λειτουργία*, ανακτήθηκε στις 10/01/2022 από <https://www.ekklisiaonline.gr/nea/mikres-lexis-ke-frasis-sti-th-litourgia/>.

Μητρ. Φαναρίου Αγαθάγγελου, *Η συμμετοχή μας στο μυστήριο τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ*, ανακτήθηκε στις 10/01/2022 από <https://www.pemptousia.gr/2018/09/i-simmetochi-mas-sto-mistirio-tis-vasilias-tou-theou/>.

Ο ἀρχικὸς ναὸς τῆς Ἀναστάσεως στὴν Ἱερουσαλὴμ – 4ος αἰώνας, ανακτήθηκε στις 20/12/2021 από <https://www.hellenicarmors.gr/o-arxikos-naos-tis-anastaseos-stin-ierosalim/>.

Παρούτσας Δ., *Η Ἑρμηνεία τῆς Θείας Λειτουργίας*, ανακτήθηκε στις 05/01/2022 από [https://paroutsas.jmc.gr/project/religion/mass/mas%20\(4\).htm](https://paroutsas.jmc.gr/project/religion/mass/mas%20(4).htm).

Πολύ ωφέλιμη και πρωτότυπη η ομιλία του Καθηγητή κ. Σωτήριου Δεσπότη στη Νεανική Σύναξη του Ι.Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου Βούλας - ΔΕΛΤΙΟ ΤΥΠΟΥ(06/11/2011), ανακτήθηκε στις 04/01/2022 από http://www.ecclesia.gr/greek/Dioceses/print_it.asp?id=1574&mitra_id=6.

Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών, Τόμος Β΄, Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής, *Σύντομη ερμηνεία στην προσευχή «Πάτερ ημών»* σταλμένη προς κάποιον φιλόχριστο, ανακτήθηκε στις 03/01/2022 από <https://greekdownloads.files.wordpress.com/2013/06/filokalia-tomos-2.pdf>.

Φωτεινού Ζ., Η απόταξη του Διαβόλου - Μια φοβερή εμπειρία που είναι για μας σήμερα άγνωστη, στο: *Πάντα τα Έθνη* 12 (1984), σσ. 8-9, ανακτήθηκε στις 28/12/2021 από http://www.apostoliki-diakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/themata.asp?cat=poim&NF=1&main=texts&file=25.htm.

4. Ηλεκτρονικές Διευθύνσεις

<http://www.valsamon.com/> (ΒΑΣΙΛΙΑΔΩΝ: Βάση Δεδομένων για το Ορθόδοξο Κανονικό και Εκκλησιαστικό Δίκαιο),

<https://digital.lib.auth.gr/?ln=el> (Βιβλιοθήκη & Κέντρο Πληροφόρησης του ΑΠΘ),

<https://www.didaktorika.gr/eadd/> (Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών),

<http://www.et.gr/index.php> (Εθνικό Τυπογραφείο),

http://www.ecclesia.gr/main_next.html (Επίσημος Ιστότοπος της Εκκλησίας της Ελλάδος),

<http://www.xn-----f9bkh3fck.gr/> (Εταιρεία Βυζαντινών Σπουδών),

<https://www.eef.edu.gr/el/arthra/orthodokso-pasha/> (Ιδρυμα Ευγενίδου. Πλανητάριο),

<https://www.impantokratoros.gr/root.el.aspx> (Ιερό Ησυχαστήριο Παντοκράτορος Μελισσοχωρίου Θεσσαλονίκης),

<https://www.pemptousia.gr/2013/09/i-diogmi-tis-orthodoxis-pistis-sti-so-4/> (Πεμτουσία. Ορθοδοξία-Πολιτισμός-Επιστήμες),

<http://www.ecclesia.gr/greek/press/theologia/index.asp> (Περιοδικό «ΘΕΟΛΟΓΙΑ»),

<https://www.panotis.gr/index.php/2020/11/27/to-kratos-sti-rosia-apolita-elegxei-tin-ekklhsia/> (Προσωπικό Ιστολόγιο καθηγητή Αριστείδη Πανώτη),

<http://churchsynaxarion.blogspot.com/2010/10/1925.html> (Το Συναξάριο της Εκκλησίας),

<http://www.myriobiblos.gr/library%20home.htm> (Ψηφιακή Βιβλιοθήκη),

<https://imkykkou.org.cy/digital-library> (Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Ιεράς Μητροπόλεως Κύκκου και Τηλλυρίας).